

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “ภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์” นี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี และ ผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบความคิดในการศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม
- 2.2 แนวคิดเรื่องภาพสะท้อน
- 2.3 แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว
- 2.4 แนวคิดเกี่ยวกับละครโทรทัศน์
- 2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม

การศึกษาทางด้านสื่อมวลชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้นได้รับอิทธิพลมาจากทฤษฎี การสื่อสารสี่กระแสหลัก ซึ่งทฤษฎีทั้งสี่กระแสนี้ได้เป็นพื้นฐานสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการศึกษาวิจัย ทั้งในด้านการทำนายและอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในขอบเขตของการสื่อสารมาตลอด โดยแต่ละ ทฤษฎีนั้นมีจุดยืนในการมองอิทธิพลและบทบาทของสื่อมวลชนแตกต่างกันไปตามยุคสมัยที่ ทำการศึกษา ดังนี้

เริ่มจากในช่วงทศวรรษที่ 1940 ทฤษฎีว่าด้วยผลกระทบจากสื่อ (media impact theory) คือ ทฤษฎีกระสุนปืน (magic bullet theory) และทฤษฎีเข็มฉีดยา (hypodermic needle theory) ที่เชื่อว่า ในกระบวนการสื่อสารผู้รับสารจะมีลักษณะเพิกเฉย อ่อนค้อยในเรื่องของเหตุผล ไม่กระตือรือร้น และไร้ซึ่งความสนใจในการคิดพิจารณาไตร่ตรอง ขณะที่ข่าวสารหรือเนื้อหาของสื่อมวลชนนั้นเป็น สิ่งที่มีพลังอำนาจอย่างมหาศาลในการโน้มน้าวทัศนคติ ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมของ ประชาชน

ประมาณทศวรรษที่ 1950 เริ่มปรับเปลี่ยนมาสู่แนวทางทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความ พึงพอใจสื่อ (uses and gratifications theory) ที่เชื่อว่าในกระบวนการสื่อสารนั้นผู้รับสารไม่ได้เป็น ผู้ถูกกระทำ (passive audience) แต่จะมีลักษณะตั้งรับต่อสื่อ (active audience) และเป็นผู้มีอำนาจใน การใช้ประโยชน์และแสวงหาความพึงพอใจจากสื่อมวลชน

หลังจากนั้นประมาณทศวรรษที่ 1970 ได้เริ่มเปลี่ยนไปสู่ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economy theory) ได้นำหลักการวิเคราะห์ของมาร์ก (Marx) มาประยุกต์ใช้ในการศึกษา สื่อมวลชน 3 ด้าน นั่นคือ การวิเคราะห์โครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม การวิเคราะห์ อุตสาหกรรมสื่อสารมวลชน และการวิเคราะห์เนื้อหาอันเป็นผลผลิตของสื่อมวลชน โดยมีจุดยืนที่ ชัดเจนว่า “สื่อมวลชนเป็นอุตสาหกรรมชนิดหนึ่งที่ทำกรผลิตเพื่อผลกำไร” ผลผลิตจาก สื่อสารมวลชนจะถูกกำหนดมาจากบริบทสองด้านคือ ระบบตลาดและเจ้าของเงินทุน อีกทั้งยังทำ ให้เกิดการครอบงำทางด้านอุดมการณ์

ปลายทศวรรษที่ 1980 ได้เกิดการศึกษาสื่อสารมวลชนตามแนวทางทฤษฎีฝ่าย วัฒนธรรมศึกษา (cultural studies) ซึ่งมีความลึกซึ้งในทุกมิติของกระบวนการสื่อสาร โดยจุดยืนที่ สำคัญของการศึกษาจะเชื่อว่า สื่อมวลชนนั้นมีบทบาทสำคัญต่อชีวิตประจำวันของผู้รับสาร ใน ลักษณะของการเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ซึ่งในยุคปัจจุบันสามารถแบ่ง ช่วงเวลาออกได้เป็น 2 ช่วงหลัก ๆ นั่นคือ ช่วงเวลาของการทำงานและช่วงเวลาของการพักผ่อน หย่อนใจ โดยในแต่ละช่วงเวลานั้นสื่อมวลชนจะเข้ามามีบทบาทสอดแทรกและสานร้อยเข้าไปใน ชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล ดังนั้น การศึกษาผู้รับสารจึงไม่อาจแยกศึกษาออกไปอย่างใด ๆ ได้ แต่จะต้องศึกษาอย่างสัมพันธ์ไปกับตัวบท (text) ซึ่งทฤษฎีสายวัฒนธรรมศึกษาได้จำแนก ความหมายของตัวบท (text) ออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2541, น.322)

ลักษณะแรก “ตัวบท” (text) จะหมายถึง ผลงานทุกชนิดของสื่อสารมวลชน เช่น รายการทุกประเภทในโทรทัศน์ ข่าวทุกประเภทในหนังสือพิมพ์ หรือคอลัมน์ทุกคอลัมน์ใน นิตยสาร

ลักษณะที่สอง “ตัวบท” (text) จะหมายถึง ผลรวมที่เกิดขึ้นจากปฏิกริยาระหว่าง “เนื้อหา” กับ “ผู้อ่าน” นั้นหมายความว่า เนื้อหาที่อยู่ในสื่อมวลชนจะไม่กลายเป็นตัวบทจนกว่าจะมี คนมาอ่าน ดังนั้น คำว่า “การผลิต” จึงมิได้ผูกขาดอยู่แต่ฝ่ายผู้ส่งเท่านั้น เพราะผู้รับสารจะทำหน้าที่ ในการ “ผลิตความหมาย” ขึ้นมาในขณะที่เปิดรับด้วยเช่นกัน

ส่วนความหมายของ “ตัวบท” (text) ลักษณะสุดท้ายมาจากแนวคิดที่ว่า ตัวบทหนึ่ง ๆ ที่ อยู่ในงานของสื่อมวลชนนั้น จะประกอบด้วยความหมายที่หลากหลาย ดังนั้นผู้รับสารแต่ละคนหรือ แต่ละกลุ่มจึงอาจจะ “อ่านความหมาย” ที่อยู่ในตัวบทออกมาแตกต่างกัน

นอกจากนี้ความหมายจะขึ้นอยู่กับบริบท (ไม่ว่าเนื้อหาสารจะเป็นวจนภาษาหรืออวจน ภาษา เนื้อหานั้นก็ต้องบรรจุอยู่ในบริบทเหมือนน้ำที่ต้องบรรจุอยู่ในภาชนะเสมอ และบริบทนั้นจะ เป็นตัวกำหนดความหมายของเนื้อหาสารนั้น ตัวอย่างง่าย ๆ เช่น ตัวบทประโยคที่พูดว่า “เป็นยังไง บ้าง” นั้น ถ้าเราใช้พูดทักทายเพื่อนบ้านที่เดินผ่านหน้าบ้านไป ก็จะมีความหมายเพียงแต่ว่า “สบายดี บ้าง”

หรือ" แต่ถ้าเรานำประโยคเดียวกันนี้ไปทักทายผู้ป่วยที่เราไปเยี่ยมที่โรงพยาบาล ความหมายก็จะเปลี่ยนเป็น "วันนี้อาการดีขึ้นบ้างไหม" แทน คำว่า "บริบท" นั้นมีหลายลักษณะ เริ่มตั้งแต่

บริบททางกายภาพ (psychical context) ได้แก่ สถานที่ที่แตกต่างกัน

บริบททางกาลเวลา (temporal context) ได้แก่ ช่วงเวลาที่แตกต่างกัน

บริบททางประวัติศาสตร์ (historical context) ได้แก่ ความเป็นมาทั้งหมดของตัวบทนั้น

บริบททางจิตใจ (psychological context) ได้แก่ สภาพทางจิตใจของผู้สื่อสาร

บริบททางวัฒนธรรม (cultural context) ได้แก่ ระบบความเชื่อ ค่านิยม ธรรมเนียม

ปฏิบัติ ทุกอย่าง เป็นต้น

ในบรรดาบริบททั้งหมดนี้ บริบททางวัฒนธรรมจะมีความสำคัญมากที่สุด เนื่องจากบริบททางวัฒนธรรมไม่เพียงแต่จะเป็นตัวกำหนดความหมายของตัวบท/เนื้อหาสารที่ส่งไปเท่านั้น แต่ยังเป็นตัววางกฎเกณฑ์ทั้งหมดที่เกี่ยวกับการแปลความหมายนั้นด้วย เช่น ในวัฒนธรรมอเมริกัน คุณค่าสูงสุดในการสื่อสารก็คือ ความจริง/ความตรงไปตรงมา (เช่น การวิจารณ์ผลงานกันอย่างตรงไปตรงมา) แต่ทว่าในวัฒนธรรมอื่น ๆ เช่น วัฒนธรรมไทย คุณค่าสูงสุดในการสื่อสารอาจจะเป็นเรื่องการรักษาความสัมพันธ์ การรักษาหน้าของคู่สื่อสาร เป็นต้น

สัมพันธภาพกับกระบวนการสร้างความเป็นจริงทางสังคม

แนวทางการศึกษาอีกประการหนึ่งที่นักวัฒนธรรมศึกษาให้ความสนใจเป็นพิเศษคือ แนวคิดเรื่อง “กระบวนการสร้างความเป็นจริงทางสังคม” (social construction of reality) ในการเชื่อว่า สิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นจริง” (reality) นั้นมิใช่เป็นสิ่งที่มียู่แล้ว และรอให้นักวิชาการเข้าไปค้นพบ แต่ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้น (construct) โดยในกระบวนการสร้างความเป็นจริงนั้น สัมพันธภาพจะเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญอย่างมาก ส่วนในด้านของผู้รับสาร (receiver) ก็เช่นนั้น กลุ่มวัฒนธรรมศึกษามีแนวทางในการวิเคราะห์ที่ชัดเจนว่า ในกระบวนการสื่อสารผู้รับสารมิได้เป็นผู้ถูกกระทำ (passive) หรือเป็นฝ่ายนั่งรอให้สัมพันธภาพสร้างความเป็นจริงขึ้นมาล้อมรอบตัวเองอยู่ฝ่ายเดียว หากทว่าผู้รับสารจะมีลักษณะตั้งรับ (active) และเป็นผู้นำเนื้อหาของสัมพันธภาพมาสร้างสิ่งแวดล้อมของตัวเอง แต่อย่างไรก็ดีก่อนที่จะอธิบายถึงสาระสำคัญและความสัมพันธ์ของ “สัมพันธภาพ” กับ “การสร้างความเป็นจริงทางสังคม” จำเป็นต้องกล่าวถึงนิยามและลักษณะพื้นฐานของการสร้างความเป็นจริงทางสังคมเพื่อความเข้าใจร่วมกันในเบื้องต้น ซึ่งเกี่ยวกับการมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และการสร้างความหมายความจริง ดังนี้

จอห์น เฮอร์เบิร์ต มีด (Mead, 1934 อ้างถึงใน Defleur, & Ball-Rokeach, 1989) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกัน แห่งสำนักปรากฏการณ์นิยม ได้อธิบายว่า การเรียนรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นจากกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมอาศัยสัญลักษณ์ (symbols) เป็น

ตัวแทนของประสบการณ์โดยตรง การมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของมนุษย์ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้ทางสังคมปราศจากข้อจำกัดของเวลาและสถานที่ สามารถเรียนรู้สิ่งที่เป็นอดีตและอนาคต สามารถเรียนรู้ทั้งสิ่งที่ใกล้ตัวและไกลตัว ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์สามารถสร้างเราให้มีจิตสำนึก (mind) เข้าใจตัวเอง (self) และมีความรู้ความเข้าใจต่อระเบียบทางสังคมและผู้อื่น (society) จิตใจ ตัวตน และสังคม สร้างการเรียนรู้ สร้างความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เรารับรู้ สัญลักษณ์เป็นตัวกลางและเชื่อมโยงประสบการณ์และความหมายให้กับเรา ช่วยให้เราสามารถที่จะรับรู้ ตีความ และตอบสนองต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวเรา ความหมายที่เราผูกติดกับสัญลักษณ์ที่เราใช้ในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นก็จะเป็นตัวกำหนดความจริงที่เรามีประสบการณ์

ตามแนวทฤษฎีการมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ สัญลักษณ์ (sign) คือสิ่งที่ใช้แทนสิ่งอื่น แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรก สัญลักษณ์จากธรรมชาติ (natural signs) ก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ใบไม้เปลี่ยนสีซึ่งมีความหมายแทนฤดูใบไม้ร่วง ส่วนประเภทหลัง คือ สัญลักษณ์ที่สร้างขึ้น (artificial signs) เช่น ธงชาติ ซึ่งมีความหมายแทนชาติ ความรักชาติ อีสราเอล ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการแบ่งสัญลักษณ์เป็นสัญญาณ (signals) และสัญลักษณ์ (symbols) ทั้งนี้สัญญาณเป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาและมักมีความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน เช่น สัญญาณไฟจราจร ส่วนสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมาแต่ก็มีความเข้าใจไปได้หลากหลายทิศทาง เช่น ธงชาติ อาจมองในแง่ที่เป็นลบก็ได้ เช่น อนุรักษ์นิยม ชาตินิยม หรือมองในทางบวก คือ ความรักชาติ อีสราเอล เป็นต้น ภาษาที่สื่อสารกันมีลักษณะเป็นสัญลักษณ์ที่มักมีความหมายที่ตีความได้หลายความหมายตามประสบการณ์และวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล

นักสังคมวิทยา ปีเตอร์ เบอร์เกอร์ และโทมัส ลูคมันน์ (Berger, & Luckmann, 1966 อ้างถึงใน จีรวรา อุษยากุล, 2536, น.13) ได้ให้ความหมายของการสร้างความเป็นจริงทางสังคมว่า

...มนุษย์ไม่สามารถรับรู้ “ความจริง” ของโลกภายนอกตัวเขาได้โดยตรง แต่ต้องกระทำผ่าน “ตัวกลาง” คือ ประสาทสัมผัสและกระบวนการรับรู้ทางจิตใจของมนุษย์ซึ่งถูกหล่อหลอมโดยกระบวนการทางสังคมมาก่อน...

จากทัศนะต่อความเป็นจริงทางสังคมดังกล่าว เบอร์เกอร์และผู้สนับสนุนความคิดเห็นนี้ได้กล่าวถึงแรงผลักดันจากแนวคิดเรื่องปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction) โดยมีข้อสันนิษฐานพื้นฐาน 4 ประการ คือ

1. โลกไม่ได้แสดงตนต่อผู้ที่สังเกตการณ์ แต่มนุษย์รู้จักโลกในฐานะเป็นประสบการณ์ของตน โดยได้รับอิทธิพลจากภาษา
2. การจัดประเภทสิ่งต่าง ๆ ตามหมวดหมู่ของภาษา เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในกลุ่มต่าง ๆ

3. ความเข้าใจต่อความเป็นจริงเป็นผลจากการสื่อสารที่มีพลัง ณ ช่วงเวลาหนึ่ง และชีวิตทางสังคมเป็นปัจจัยที่กำหนดความรู้ของมนุษย์

4. ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น โดยสร้างจากรูปแบบพฤติกรรมการสื่อสารตามกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งการให้ความหมายไม่ได้มาจากปัจเจกบุคคล แต่มีความซับซ้อนด้วยรูปแบบที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

เช่นเดียวกับอัลเฟรด ชูทซ์ นักสังคมนิยมชาวเยอรมัน (Schutz, 1970, p.163 อ้างถึงใน จิรวรา อุษยากุล, 2536, น.12) ที่ได้อธิบายถึงการสร้างความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มเติมว่า

...ชีวิตประจำวันของเราไม่ได้เป็นโลกส่วนตัวของเรา แต่เป็นอัตวิสัยร่วม (intersubjective) ที่เกิดขึ้นตั้งแต่แรก และเราก็สามารถร่วมรับรู้กับเพื่อนร่วมโลกกับเรา ซึ่งแต่ละคนก็มีประสบการณ์และการตีความหมายที่แตกต่างกันออกไป และสภาพที่เราพบว่าตนเองอยู่ในโลกในขณะใดขณะหนึ่งนั้น เป็นเพียงขอบเขตเล็ก ๆ ที่เราได้สร้างขึ้นมานั่นเอง กล่าวโดยสรุปก็คือ ความหมายความเข้าใจทั้งหลายของเรานั้น เกิดจากการสื่อสารของเรากับคนอื่น...

...คำพูดที่ใช้ในชีวิตประจำวันไม่ได้มีความหมายจากโลกส่วนตัว แต่เป็นชุดความหมายที่เกิดจากภายนอกที่เกิดจากแต่ละคนมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (inter-subjective) ดังนั้นการให้ความหมายและความเข้าใจจึงเกิดขึ้นจากการสื่อสารกับผู้อื่น สารสำคัญของความจริงจึงฝังตรึงอยู่กับความคิดทางสังคม...

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การรับรู้และเข้าใจความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในโลกหรือ “ความเป็นจริง” ของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นจาก “การสื่อสาร” ดังนั้นวิถีคิดของทฤษฎีนี้จึงได้แบ่งโลก (world) ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

ส่วนแรก คือ “โลกแห่งความเป็นจริง” (world of reality) หรือโลกทางกายภาพ โลกส่วนนี้จะเป็โลกที่เราสามารถสัมผัสได้ด้วยตนเอง อาจเป็นได้ทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัว แต่ทว่าโลกแห่งความเป็นจริงนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างมากมาย ทำให้เราไม่สามารถหาความแน่นอนอันชัดเจนจากมันได้ เช่น หากเราต้องการทราบความเป็นจริงเกี่ยวกับอุปนิสัยและทัศนคติของผู้หญิง เราจะต้องทำการศึกษาผู้หญิงทุกคนในโลกนี้ อย่างละเอียด ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ และข้อมูลที่ได้มาก็อาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอ

ส่วนที่สองคือ “โลกแห่งความหมาย” (world of meaning) โลกส่วนนี้จะเป็โลกที่เป็น “ความรู้” (knowledge) ซึ่งเราได้รับมาเพียงบางส่วนจากโลกแห่งความเป็นจริง ดังนั้น โลกแห่งความหมายจึงเป็โลกที่เราสามารถอธิบายได้ ให้ความหมายได้ กำหนดแบบแผนได้ เช่น เราไม่สามารถสัมผัสให้เข้าใจได้ว่า ในความเป็นจริงตามธรรมชาติ นั้น “ความรักและความหึงหวงที่ผู้หญิงมีต่อผู้ชายเป็นอย่างไร” หรือ “ความรักและความหึงหวงในสังคมตะวันตกกับสังคมตะวันออกมี

ความแตกต่างกันหรือไม่” ด้วยเหตุที่เราไม่สามารถอธิบายความหมายและแบบแผนได้นี้ ทำให้มนุษย์ต้องสร้างโลกแห่งความหมายขึ้นมา เพื่อที่สามารถกำหนดและอธิบายได้ว่า ความรักคืออะไร ความหึงหวงคืออะไร โดยความหมายที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้จะเป็น “ความรู้” ในเรื่องหนึ่ง ๆ และเมื่อความรู้มีการสะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็จะกลายเป็น “คลังแห่งความรู้” (stock of knowledge) ทำให้ผู้หึงสามารถกำหนดท่าทีในการแสดงออกทางด้านความสัมพันธ์กับคู่รักของตนได้อย่างเหมาะสม เช่น ควรจะแสดงความรักกับคู่ของตนอย่างไร หรือความหึงหวงควรมีขอบเขตในการแสดงออกมาน้อยแค่ไหน และความเคยชินในการแสดงออกนี้ก็จะเป็น “ความจริงทางสังคม” ไปในที่สุด

เบอร์เกอร์ และลักแมน (1966, น.1-3) ได้พัฒนาความคิดของ ชูทซ์ เรื่องทัศนคติที่มีอยู่อย่างเป็นธรรมชาติและโลกในชีวิตประจำวัน รวมถึงผลกระทบของสถาบันทางสังคมและกระบวนการทางสังคม โดยเห็นว่าทุกคนให้ความหมายต่อโลกจากการมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันระหว่างมนุษย์กับสถาบันทางสังคม และได้แบ่งโลกของเราออกเป็น 2 ส่วน คือ

ส่วนแรก โลกแห่งความเป็นจริง (world of reality) และโลกแห่งความหมาย (world of meanings) โลกแห่งความเป็นจริง คือโลกที่เราสัมผัสได้ด้วยตนเอง ผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ไม่ว่าจะเป็สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติหรือสิ่งมีมนุษย์สร้างขึ้น

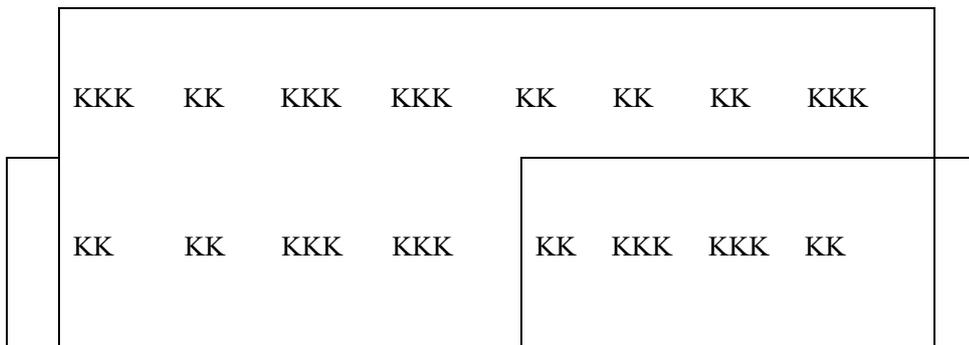
ส่วนที่สอง โลกแห่งความหมาย คือ ความรู้ (knowledge) ที่เราได้รับมาเพียงบางส่วนของโลกแห่งความเป็นจริง เพราะความเป็นจริงเหล่านี้มีอยู่อย่างมากมาย มนุษย์จึงไม่สามารถหาความแน่นอนจากความจริงที่อยู่รอบ ๆ ตัวเราได้ ซึ่งเป็น “โลกส่วนที่เราสามารถอธิบายได้ ให้ความหมายได้ กำหนดแบบแผนได้” เช่น เรบอกว่ ผู้หึงคือมนุษย์ที่มีลักษณะกายภาพบางอย่างแตกต่างไปจากผู้ชาย แม้ว่าจะไม่สามารถอธิบายได้อย่างถูกต้องแท้จริง แต่ก็ป็นคำตอบต่อคำถามที่เราต้องการได้ โลกแห่งความหมายมีความจำเป็น เพราะช่วยให้คนเรามีความมั่นคงในความรู้สึกมากขึ้น เป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวได้ และข้อมูลจะเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่ได้ล้มล้างสิ่งที่เรารู้โดยฉับพลัน

“ความรู้” (knowledge) ในเชิงสังคมวิทยา เบอร์เกอร์และลักแมน ได้กล่าวถึง การให้คำจำกัดความของคำว่า “ความรู้” ว่า หมายถึง วิธีการที่มนุษย์ได้จัดระบบแบบแผนให้กับประสบการณ์ที่ได้พบเห็นในแต่ละวันในสังคมโลก ส่วนทางด้านการศึกษา “ความรู้” มีที่มาจากสองแหล่งด้วยกัน แหล่งแรก คือ ความรู้ที่มาจากประสบการณ์ตรง ซึ่งเราได้ประสบพบจากเหตุการณ์จริงในชีวิตประจำวัน เช่น ในชีวิตจริงถ้าเรามีโอกาสได้รู้จักกับผู้หึงที่ทำงานเป็นโสเภณี เราก็จะได้สัมผัสถึงลักษณะนิสัย การแต่งกาย กิริยาท่าทาง และการพูดจาของเธอ สิ่งที่เราได้สัมผัสพบเห็นนี้จะเป็นความรู้ที่มาจากประสบการณ์ตรง ทำให้เรารู้และเข้าใจถึงลักษณะของผู้หึงที่ประกอบอาชีพประเภทนี้ลึกซึ้ง

ขึ้น ส่วนที่มาของความรู้แหล่งที่สองคือ ความรู้ที่มาจากประสบการณ์ผ่านสื่อ ซึ่งเราได้พบเห็นจากการนำเสนอของสื่อมวลชน เช่น การที่เราได้เห็นวิถีชีวิต ลักษณะการแต่งกาย ความคิดความเชื่อ และท่าทีการแสดงออกของโสเภณีจากละคร โทรทัศน์ ภาพของโสเภณีที่ถูกส่งผ่านมาจากสารบบเทงนี้ก็จะเป็ความรู้อีอ่ส่ส่ท่อนออกมา ซึ่งบางครั้งอาจจะไม่ครอบคลุมและชัดเจนอย่างรอบด้าน แต่ก็จะทำให้เรารู้จักและเข้าใจโสเภณีในลักษณะของประสบการณ์ผ่านสื่อ ความรู้ที่มาจากทั้งสองแหล่งนี้จะช่วยกำหนดและตีกรอบให้มนุษย์ “รู้” (know) ว่าควรปฏิบัติตนเช่นไรในสถานการณ์ในสังคมหนึ่ง ๆ ดังนั้น “ความรู้” นี้เองจึงเป็นสิ่งที่อธิบายและทำให้มนุษย์สร้างระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิต ตลอดจนสร้างสถาบันต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อจัดระบบให้พฤติกรรมของสมาชิกดำเนินไปในทิศทางเดียวกับที่สังคมกำหนด

ด้วยเหตุที่ความรู้ของมนุษย์มีที่มาจากประสบการณ์ตรงและประสบการณ์ผ่านสื่อ จึงส่งผลให้ “ความเป็นจริง” (reality) หรือ “ความรู้” (knowledge) ตามความคิดของคนในแต่ละสังคม มีความแตกต่างกันออกไปตามประสบการณ์หรือแบบแผนการปฏิบัติของสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ ทั้งนี้อาจมีเรื่องความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมที่สั่งสมในสังคมมาเป็นตัวกำหนดอีกด้วย เช่น ความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ค่านิยมเรื่องความเท่าเทียมกันทางเพศ ซึ่งความเชื่อและค่านิยมเหล่านี้อาจเป็นสิ่งที่คนในสังคมหนึ่งยอมรับ ขณะที่คนในอีกสังคมหนึ่งอาจจะไม่ยอมรับก็ได้ เพราะมีประสบการณ์ มุมมอง (world views) และองค์ความรู้ที่สะสมมาในสังคมแตกต่างกัน ส่งผลให้ “คลังแห่งความรู้” (stock of knowledge) มีลักษณะที่แตกต่างกันไปด้วย

ส่วนการเก็บความรู้ไว้ในคลังแห่งความรู้นั้นสามารถจำแนกการเก็บสะสมได้ในสองลักษณะ ลักษณะแรก คือ การเก็บเอาไว้ด้วยการเชื่อมโยงกับประสบการณ์ตรงที่เราได้ประสบพบในโลกแห่งความเป็นจริง เช่น เก็บคำว่า “ผู้หญิง” เชื่อมโยงกับ “ลักษณะสรีระและการแต่งกายของผู้หญิง” เมื่อเราได้เจอเจอกับบุคคลที่มีสรีระและลักษณะการแต่งกายเช่นนี้ เราก็จะทราบได้ทันทีว่า บุคคลนั้นเป็นผู้หญิง ลักษณะที่สอง คือ การเก็บสะสมเอาไว้ในลักษณะ “ภาพตัวแทน” (representation) ด้วยการเชื่อมโยงกับประสบการณ์ที่สัมผัสจากสื่อ เช่น หากเราได้ชมละครโทรทัศน์และเห็นบทบาทของผู้หญิงคนหนึ่ง ซึ่งมีพฤติกรรมชอบดื่มเหล้า สูบบุหรี่ แต่งตัวโป้ เที้ยว กลางคืน และชอบเดินร่ากอดรัดกับผู้ชาย ภาพที่ละครนำเสนอออกมาจะเป็นภาพตัวแทนที่บ่งบอกว่า บุคคลดังกล่าวเป็น “ผู้หญิงไม่ดี” เพราะมีแบบแผนพฤติกรรมขัดแย้งกับมาตรฐานอันดีงามของสังคม เป็นต้น

โลกแห่งความเป็นจริง
(world of reality)

K = ความรู้

โลกแห่งความหมาย
(world of meaning)

ภาพที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกแห่งความหมาย ตามแนวคิดของ Berger และ Luckmann

ที่มา : Berger and Luckmann (1966)

จากภาพที่ 2.1 สามารถอธิบายได้ว่า โลกแห่งความหมายหรือความรู้ส่วนที่เราเรารู้ นั้น ได้มาจากการรับรู้เพียงบางส่วนของโลกแห่งความเป็นจริง แล้วนำมาสร้างขึ้นเป็น “คลังแห่งความรู้” (stock of knowledge) ของเราขึ้น โดยคลังแห่งความรู้นี้จะช่วยเราจัดระบบทุกอย่างในโลก และช่วยตีความรูปแบบใหม่ ๆ ประสบการณ์ใหม่ ๆ ให้มนุษย์อีกด้วย และที่กล่าวว่ามีมนุษย์สร้างความเป็นจริงขึ้นนั้น แท้จริงแล้วก็คือ “ความเป็นจริงทางสังคม” (social reality) นั่นเอง Gaye Tuchman (1978, pp.182-185) ได้ทบทวนถึงการสร้างความเป็นจริงทางสังคม โดยแบ่งเป็นทัศนะที่ต่างกัน 2 ทัศนะ คือ

ทัศนะแรก เป็นแนวทางการศึกษาทางสังคมศาสตร์แบบจารีต (traditional view) เห็นว่ามนุษย์เป็นตัวละครทางสังคม (social actors) และถือว่าทุกคนเป็นผลผลิตจากกระบวนการจัดเกลาทางสังคม โครงสร้างทางสังคมเป็นผู้สร้างบรรทัดฐานรวมถึงทัศนคติที่เป็นตัวกำหนดการให้ความหมายต่อชีวิตทางสังคม ทำให้เกิดบรรทัดฐานและกำหนดบุคลิกแบบภววิสัยที่อยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคม

ทัศนะที่สอง เป็นแนวทางการศึกษาทางสังคมศาสตร์แบบการตีความ (interpretation) เห็นว่ามนุษย์เป็นผู้ต่างดำรงอยู่ในปรากฏการณ์ร่วมและเป็นปรากฏการณ์ที่ได้รับการประกอบสร้างขึ้นมา (shared and constructed phenomena)

ความเป็นจริงทางสังคมแบบภววิสัย (objective reality) และความเป็นจริงแบบอัตวิสัย (subjective reality)

จากบทความของอัลเฟรด ชูทซ์ (Alfred Schutz) เรื่อง “On Multiple Reality” ในปี ค.ศ.1962 แสดงให้เห็นทัศนะต่อการสร้างความเป็นจริงทางสังคมใน 2 มิติ คือ

มิติแรก การสร้างความเป็นจริงแบบอัตวิสัย (subjective reality) ต่อโลกในชีวิตประจำวัน โดยชูทซ์เห็นว่า ทุกคนต่างมีประสบการณ์ต่อโลกย่อย ๆ รอบตัว (subuniverses) เช่น โลกกายภาพ โลกวิทยาศาสตร์ โลกความฝัน แต่ถือว่าโลกในชีวิตประจำวันคือความเป็นจริงที่มีความหมาย (paramount reality) ซึ่งชูทซ์เสนอให้แบ่งแยกโลกในชีวิตประจำวันออกจากการให้ความหมายของบุคคลอื่น และความจริงอื่น ๆ ที่มีอยู่หลากหลาย (multiple realities)

มิติที่สอง การสร้างความเป็นจริงแบบภววิสัย (objective existence of social phenomena) ว่า “ทัศนคติที่มีอยู่อย่างเป็นธรรมชาติ” (natural attitude) ซึ่งทำให้ปัจเจกบุคคลเกิดการยอมรับโลกทางสังคมว่ามีความเป็นธรรมชาติโดยเห็นว่าเป็นตัวกำหนดการสร้างความหมายทางสังคม (Tuchman, 1978, pp.187-188)

จากหนังสือเรื่อง The Social Construction of Reality ของเบอร์เกอร์และลัคแมน (1966, น.47-129) มีมุมมองต่อสังคมใน 2 มิติ คือ

มิติแรก สังคมในฐานะการสร้างความเป็นจริงแบบภววิสัย (society as objective reality) กล่าวคือ เป็นความเป็นจริงที่วัตถุถูกติดตั้งความสัมพันธ์ในลักษณะตายตัวให้กับสภาพแวดล้อมของมัน โดยสิ่งต่าง ๆ จะมีความหมายตามคลังความรู้ทางสังคม (social stock of knowledge) ซึ่งถือว่าทุกคนผ่านกระบวนการขีดเกลทาทางสังคม จึงก่อให้เกิดความหมายร่วมทางสังคม และคลังความรู้ทางสังคมจะกำหนดมาตรฐานของบทบาทขึ้นมากำกับสมาชิกในสังคม โดยเบอร์เกอร์และลัคแมน เรียกว่าเป็น “สัญลักษณ์สากล” (symbolic universes) ที่ต้องผ่านขั้นตอน 3 ระดับสู่การครอบงำความจริงทางสังคม คือ

1. การอธิบายถึงลำดับชั้นอำนาจในสังคมจนเป็นที่ยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของจารีต
2. การอธิบายความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยชุดความหมายแบบภววิสัยที่ทุกคนในสังคมเห็นตรงกัน
3. การติดตั้งให้ชุดความหมายกลายเป็นสัญลักษณ์ร่วมของสังคม โดยครอบงำการให้ความหมายทางสังคมทั้งแบบภววิสัยและอัตวิสัย ซึ่งเป็นการ “จับวางสิ่งต่าง ๆ ให้อยู่ถูกที่ถูกทาง” ตามที่สังคมให้ความหมายไว้ร่วมกัน

มิติที่สอง สังคมในฐานะการสร้างความเป็นจริงแบบอัตวิสัย (society as subjective reality) ความเป็นจริงแบบอัตวิสัยขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ที่มีต่อความเป็นจริงแบบภววิสัยที่สังคม

ให้ความหมายไว้ โดยการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันจะประกอบสร้างความเป็นจริงแบบอัตวิสัยขึ้นมา ทั้งนี้ความเป็นจริงแบบอัตวิสัยขึ้นอยู่กับ “โครงสร้างเฉพาะ”(specific structures) และ“กระบวนการทางสังคม”(social process) ดังนั้นความเป็นจริงจึงเป็นการตั้งสมและถูกตีความซ้ำ โดยการตีความซ้ำเป็นการให้ความหมายในปัจจุบันที่มีแนวโน้มที่จะต้องการความสอดคล้องกับความทรงจำในอดีต นอกจากนี้เบอร์เกอร์และลักแมน (1996, น.173-183) ยังกล่าวถึงความเป็นจริงแบบอัตวิสัยว่าก่อรูปขึ้นจากกระบวนการทางสังคม ซึ่งมีโครงสร้างทางสังคมเป็นตัวกำหนด ดังนั้นความเป็นจริงแบบอัตวิสัยจึงเป็นผลผลิตทางสังคมที่สัมพันธ์อยู่กับความจริงทางสังคมแบบภววิสัย โดยอาจกล่าวสรุปได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ประกอบสร้างโลกและตนเองขึ้นด้วยตัวของตนเอง

ทั้งนี้การมีปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และการสร้างหมายความจริงจากกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมนี้ เป็นปรากฏการณ์ปกติของมนุษย์ในสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างราบรื่นในสังคม แต่ในแง่การสื่อสารโดยเฉพาะการสื่อสารมวลชน สื่อมวลชนกลายเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการใช้สัญลักษณ์และสัญลักษณ์ต่าง ๆ และสื่อมวลชนเป็นผู้มีอิทธิพลในการผูกตีความหมายให้กับสัญลักษณ์ที่ใช้ สื่อมวลชนจึงกลายเป็นตัวแทนของผู้มีอำนาจในสังคมที่กำหนดความหมายและความจริงด้วยการถ่ายทอดความหมายบางอย่างจนกลายเป็นความเป็นจริงทางสังคมที่ยอมรับ แม้ว่าความจริงนั้นจะไม่สอดคล้องตรงกับความจริงที่แท้จริงก็ตาม อาทิ ด้านการโฆษณา ด้านการเมือง (สมสุข หินวิมาน, 2548, น.212)

แนวคิดเกี่ยวกับระบบรหัสแห่งความหมาย

จากประเด็นเรื่องของอิทธิพลของสื่อมวลชนในการประกอบสร้างความจริงทางสังคมของนักวิชาการที่กล่าวมาแล้ว ยังมีผู้ที่มีคุณูปการในการขยายความคิดการศึกษาตามแนวทางวัฒนธรรมศึกษา คือ สจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) นักวิชาการสำนักเบอร์มิงแฮม (Birmingham) ที่ปฏิเสธกลุ่มทฤษฎีการสื่อสารของอเมริกันในแบบจำลองการถ่ายทอดข่าวสาร หรือแบบจำลอง S-M-C-R อันเป็นแบบจำลองที่เชื่อในการสื่อสารทางเดียวจากผู้ส่งสารส่งสารจากช่องทางหนึ่ง ๆ ไปยังผู้รับสาร ทั้งนี้ฮอลล์อธิบายว่า แบบจำลองนี้มีจุดรวมเรื่องการครอบงำความคิดที่ผู้ส่งสาร (sender) มีอำนาจและการกระทำเหนือผู้รับสาร (receiver) เรื่องของการสื่อสารเป็นเรื่องของกระบวนการผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่าง ๆ

ฮอลล์ได้ปฏิเสธวิธีคิดของนักภาษาศาสตร์ยุคก่อนที่เชื่อว่า “ความหมาย” (meaning) หรือ “ความเป็นจริง” (reality) มีอยู่แล้ว โดยฮอลล์กล่าวว่า แท้จริงไม่เคยมีสิ่งทีเรียกว่า “ความเป็นจริง” เกิดขึ้นจนกว่าจะมีผู้ที่ประกอบสร้าง (construct) ความเป็นจริงนั้นขึ้นมา และการสื่อสารก็คือกระบวนการที่มนุษย์แต่ละคนใช้เพื่อประกอบสร้างความเป็นจริงขึ้นมาั่นเอง

การวิเคราะห์ขั้นตอนของการสื่อสาร ในเรื่องนี้ฮอลล์ได้แยกขั้นตอนของการสื่อสารออกเป็น 3 ขั้นตอน ซึ่งกระบวนการเข้ารหัส-ถอดรหัสจะต้องถูกควบคุมในทุกขั้นตอนเพื่อให้ความหมายสุดท้ายในขั้นตอนของผู้รับสารตรงกับความหมายแรกของผู้สื่อสาร คือ

1. ขั้นตอนการผลิต เป็นขั้นที่ผู้ส่งสารต้องดำเนินการด้านภาษา จัดกรอบความหมายและความคิด มีความเข้าใจเกี่ยวกับค่านิยม มีภาพของผู้รับสารอยู่ในใจ

2. ขั้นเผยแพร่ หมายถึง ช่องทางในการส่งข่าวสาร เกี่ยวข้องกับตัวแปร 2 ตัว คือ ปริมาณความถี่ของการได้เผยแพร่ และข้อได้เปรียบในด้านธรรมชาติของสื่อ เช่น สื่อโทรทัศน์ วิทยุ และสิ่งพิมพ์ เป็นต้น

3. ขั้นการใช้/การบริโภค หมายถึง ข่าวสารนั้นถูกรับรู้อย่างไร ฮอลล์ให้ทรรศนะว่า ในขณะที่รับสารเป็นอีกขั้นหนึ่งที่มีความหมายจะถูกผลิตขึ้นมาอีกครั้ง คือ สารในขณะที่ผลิตจะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้ส่งกับสาร และในขั้นการบริโภคก็จะเป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริโภคกับสารเช่นกัน หมายความว่าช่วงเวลาแห่งการถอดรหัส (decoding) ก็เป็นช่วงเวลาที่มิอิสระในตัวเองและไม่จำเป็นต้องขึ้นต่อช่วงเวลาแห่งการเข้ารหัส (encoding) เสมอไป

นอกจากนี้ฮอลล์เป็นผู้ที่ให้นิยามสำคัญในด้านการสื่อสารมวลชน เป็นผู้พัฒนาแนวคิดเรื่องกลยุทธของการใส่รหัสและการถอดรหัส (encoding & decoding) ที่อยู่ในผลงานของสื่อมวลชนโดยโต้แย้งแนวคิดของทฤษฎีผลกระทบของสื่อต่อผู้รับสาร (Media Impact Theory) ซึ่งเชื่อว่าผู้รับสารมีลักษณะการตั้งรับ (passive) ต่ออิทธิพลของสื่อ หากแต่ได้เสนอแนวคิดเรื่องการเข้ารหัสและการถอดรหัส (encoding & decoding) ที่อธิบายว่า ระบบรหัส (coding system) ของผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่จำเป็นต้องเป็นรหัสการสื่อสารชุดเดียวกันเสมอไป โดยเฉพาะรหัสที่อยู่ในผลงานของสื่อมวลชน โดยมีจุดยืนในการมองผู้รับสารว่า ในกระบวนการสื่อสารนั้นผู้รับสารมีองค์ประกอบที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นอายุ เพศ การศึกษา อาชีพ และประสบการณ์ ทำให้การตีความหรือถอดรหัสความหมายสรรพสิ่งมีความแตกต่างกันออกไป แต่ความแตกต่างนี้มีได้กระจัดกระจายอย่างไร้ทิศทาง หากทว่ามีจุดยืนที่มีความชัดเจนอยู่ 3 รูปแบบ ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2544, น.60)

รูปแบบแรก คือ การถอดรหัสความหมายแบบ preferred reading อันหมายถึง การที่ผู้รับสารตีความหมายสิ่งต่าง ๆ ไปตามทีผู้ส่งสารต้องการ

รูปแบบที่สอง คือ การถอดรหัสความหมายแบบ negotiated reading อันหมายถึง การที่ผู้รับสารตีความต่างไปจากความตั้งใจของผู้ส่งสาร แต่มิได้มีลักษณะคัดค้านโดยตรง

รูปแบบที่สาม คือ การถอดรหัสความหมายแบบ oppositional reading อันหมายถึง การที่ผู้รับสารตีความขัดแย้งหรือเป็นขั้วตรงข้ามกับความตั้งใจของผู้ส่งสารโดยตรง

ฮอลล์กล่าวว่า การส่งข่าวสารแต่ละครั้ง ผู้บริโภคจะเกิดจุดขึ้นการตีความหมายทั้ง 3 แบบอยู่ตลอดเวลา เพียงแต่สัดส่วนไหนจะมากน้อยแตกต่างกันเท่านั้น ขึ้นอยู่กับความสามารถในการไต่รหัสของผู้ส่งสาร แต่ส่วนใหญ่แล้วการตีความหมายแบบ Preferred reading จะเกิดมากกว่าอีก 2 แบบ เพราะ

1. ฐานะตำแหน่ง ความรับผิดชอบ และความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสาร
2. ความสามารถในการเข้าถึงแหล่งข่าว ผู้ส่งสารในฐานะผู้รับผิดชอบต้องมีโอกาสเข้าถึงข้อมูลได้มากกว่าผู้รับสาร เป็นต้น
3. กลไกในความสามารถควบคุมระบบการผลิต

ภาพตัวแทนจากการประกอบสร้างทางสังคม

“โทรทัศน์เป็นสื่อที่มีความสัมพันธ์อยู่กับวัฒนธรรม” (Hall อ้างจาก Turner, 1990, p.58) สจวร์ต ฮอลล์ได้พัฒนาแนวคิดเรื่องภาพตัวแทน (representation) กระบวนการสร้างความหมาย (signification) และอัตลักษณ์ (identity) จากแนวการศึกษาแบบภาษาสะท้อนความจริงสู่การประกอบสร้างความหมายผ่านภาษา ฮอลล์ (1997, น.24-25) ได้จำแนกแนวทางการศึกษาที่อธิบายการทำงานร่วมกันระหว่างความหมายและภาษาไว้ 3 แนวทาง คือ

ประการแรก แนวการศึกษาแบบที่เห็นว่าภาษาเป็นภาพสะท้อนโลกความจริง (reflective approach) มีความเชื่อพื้นฐานว่า ความหมายดำรงอยู่ในสิ่งต่าง ๆ บุคคล ความคิด และเหตุการณ์ในโลกความจริงโดยภาษาเหมือนกับภาพที่สะท้อนโลกความจริง ดังนั้นทฤษฎีนี้กล่าวถึงภาษาว่าทำงานโดยสะท้อนหรือเลียนแบบความจริง (reflecting or imitating) กล่าวคือภาษาเป็นเครื่องมือที่ช่วยจำลองโลกความจริง(mimetic) โดยเฉพาะการใช้ภาษาในรูปสัญลักษณ์เชิงภาพ (visual sign) ที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการกำหนดภาษาหรือภาพ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่าง ๆ ในโลกความจริง

ประการที่สอง แนวการศึกษาแบบที่เห็นว่าภาษาแสดงถึงความตั้งใจของผู้ส่งสาร (intentional approach) มีความเชื่อพื้นฐานว่า ผู้พูดหรือผู้เขียนคือผู้ที่กำหนดความหมายต่อโลกความจริงผ่านการใช้ภาษาและแสดงถึงความตั้งใจของผู้เขียน โดยฮอลล์เห็นว่าแนวทางการศึกษานี้มีความบกพร่อง เนื่องจากเห็นว่าภาษาเป็นเรื่องของการสื่อสารที่ขึ้นอยู่กับแบบแผนรวมกันทางภาษาศาสตร์ (shared linguistic conventions) และมีกระบวนการเข้ารหัสความหมายร่วมกัน (shared codes) นั้นหมายความว่าความคิดส่วนตัวมีการต่อรองกับความหมายอื่นได้ และข้อโต้แย้งนำไปสู่แนวทางศึกษาในลำดับต่อมา

ประการที่สาม เป็นแนวการศึกษาแบบที่เห็นว่าภาษาเป็นการประกอบสร้างของความหมาย (constructionist approach) แนวทางนี้ปฏิเสธแนวคิดที่ว่าผู้เขียนหรือผู้พูดสามารถกำหนดความหมายในภาษา แต่มีความเชื่อพื้นฐานว่า สิ่งต่าง ๆ ไม่มีความหมายใด ๆ ในตัวเอง

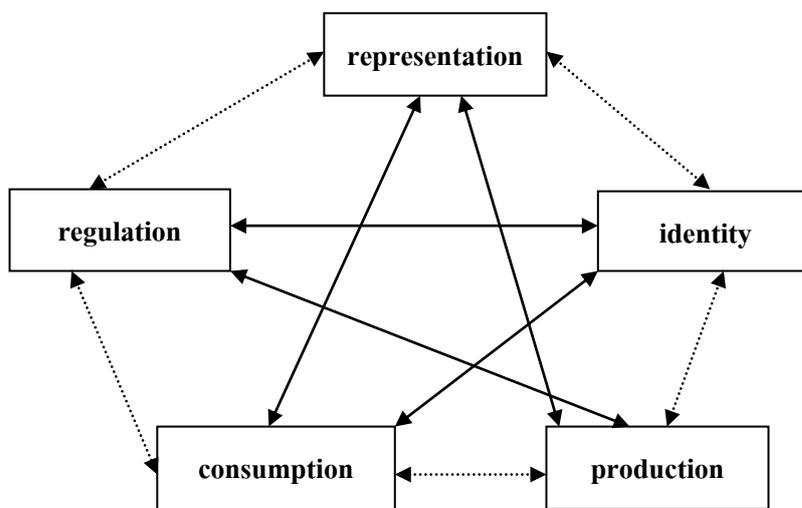
จนกว่าเราจะเป็นผู้ประกอบสร้างความหมายต่อโลกรอบตัวและสื่อสารเกี่ยวกับโลกที่มีความหมายนี้กับผู้อื่น

การพัฒนาแนวคิดเรื่องภาพตัวแทนตามแนวทางการศึกษาที่สาม ฮอลล์เห็นว่าภาษาเป็นการประกอบสร้างความหมาย โดยเขาให้ความหมายของภาพตัวแทนว่าหมายถึงภาพประกอบการสร้างความหมายผ่านภาษาโดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และสามารถใช้นิยามเพื่ออ้างอิงถึงโลกความจริง รวมถึงสิ่งที่ป็นจินตนาการ และความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ ทั้งนี้ภาษาไม่ได้ทำงานเหมือนกับกระจกแต่ปฏิบัติการของภาพตัวแทนได้ประกอบสร้างความหมายขึ้นมา (constructed through signification) หรืออีกนัยหนึ่งการประกอบสร้างนั้นถือเป็นการใช้ภาษาพูดถึงสิ่งต่าง ๆ ผ่านระบบความหมายหรือใช้ภาษาเป็นภาพตัวแทนในการสื่อสารกับบุคคลอื่น ด้วยเหตุนี้ภาพตัวแทนจึงเป็นการผลิตความหมายและแนวคิดต่าง ๆ ในรูปแบบของภาษาซึ่งเก็บสะสมไว้ภายในจิตของมนุษย์ และเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยนความหมายระหว่างสมาชิกวัฒนธรรมเดียวกัน โดยฮอลล์ (Hall, 1997, p.17) เห็นว่าหัวใจสำคัญของกระบวนการทางวัฒนธรรมอยู่ที่ระบบของภาพตัวแทนที่สัมพันธ์กันอยู่ 2 ระบบ ได้แก่

1. ความสามารถในการให้ความหมายต่อโลก โดยเป็นความสามารถในการประกอบสร้างชุดของความแนบสนิท (correspondences) ระหว่างโลกภายนอกที่แวดล้อมตัวมนุษย์กับแผนที่ความคิด (conceptual map)

2. การประกอบสร้างชุดของความแนบสนิทระหว่างแผนที่ความคิดกับชุดของสัญลักษณ์ (self of signs) โดยความสัมพันธ์ระหว่างโลกภายนอกเข้ากับแนวคิดและสัญลักษณ์ (things concept and sign) ถือเป็นหัวใจของการผลิตความหมายที่มีอยู่ในตัวภาษา ซึ่งกระบวนการที่เชื่อมโยงองค์ประกอบทั้งสามองค์ประกอบเข้าด้วยกันเรียกว่า “ภาพตัวแทน”

นอกจากนี้ฮอลล์ (1997, น.1-5) ยังได้เสนอแนวคิดอีกว่า ภาพตัวแทนต้องทำงานสัมพันธ์ร่วมกับองค์ประกอบอื่น ๆ ในสนามต่อสู้ทางวัฒนธรรม (the circuit of culture) โดยวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการมีความหมายร่วมกัน (shared meaning) มีการใช้ภาษาสื่อความหมายมนุษย์ผลิตขึ้นและแลกเปลี่ยนความหมายร่วมกัน และภาษาประกอบสร้างความหมายขึ้นจากปฏิบัติการของระบบภาพตัวแทน ทั้งนี้ระบบภาพตัวแทนต้องทำงานร่วมกับองค์ประกอบอีก 4 องค์ประกอบดังนี้

ภาพที่ 2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ทางวัฒนธรรม

ที่มา: Hall Stuart (1997)

จากภาพที่ 2.2 แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในสนามต่อสู้ทางวัฒนธรรมที่ประกอบด้วย

1. การผลิต (Production) แต่ละบุคคลสร้างความหมายและแลกเปลี่ยนความหมายจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม โดยความหมายจะถูกผลิตขึ้นจากสื่อที่มีทั้งความหลากหลายและแตกต่างกัน

2. การบริโภค (Consumption) ทางวัฒนธรรมมีความหลากหลายของความหมายโดยมีความหมายจากการตีความหรือเป็นภาพตัวแทนได้มากกว่าหนึ่งความหมาย

3. อัตลักษณ์ (Identity) เป็นการแสดงออกต่อตนเองเกี่ยวกับคำถามว่า “เราเป็นใคร?” “เรารู้สึกอย่างไร?” และ “เรารู้สึกร่วมในกลุ่มไหน?”

4. กฎระเบียบ (Regulation) ความหมายทางวัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียงสิ่งที่ฝังอยู่ในความคิด แต่ก่อรูปเป็นปฏิบัติการของกฎระเบียบในสังคม (regulate social practice) ที่มีความสำคัญในการให้ความหมายต่อโลกของมนุษย์และให้วิธีการใช้ความหมายนั้นในปฏิบัติการประจำวัน

5. ภาพตัวแทน (Representation) เป็นการประกอบสร้างความหมายผ่านภาษาโดยใช้สัญลักษณ์เพื่อสื่อสารอย่างมีความหมายกับผู้อื่น และสามารถใช้นิยามเพื่ออ้างอิงถึงโลกความจริง รวมถึงสิ่งที่เป็นจินตนาการและความคิดนามธรรมที่ไม่ปรากฏในโลกวัตถุ

นอกจากนี้ ฮอลล์ (1997, น.259) เห็นว่าภาพตัวแทนมีการก่อรูปความสัมพันธ์กับอำนาจ ในที่นี้ไม่ใช่อำนาจในความหมายของการใช้กำลังทางกายภาพ (physical coercion) แต่คือ

อำนาจของภาพตัวแทน (power of representation) ที่ต้องพิจารณาถึงอำนาจในการกำหนดและจัดหมวดหมู่ (classify) รวมถึงอำนาจในการอธิบายความหมายโลกรอบตัว และการแสดงออกซึ่งอำนาจเชิงสัญลักษณ์ (exercise of symbolic power) ที่ดำรงอยู่ในภาคปฏิบัติการของภาพตัวแทน ทั้งหมดนี้ฮอลล์ถือว่าเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในขอบเขตของภาพตัวแทน

ฮอลล์ ได้ให้คำอธิบายว่า การได้มาของความหมายเมื่อแต่ละคนอ่านจากบริบทของตน ซึ่งอาจเกิดจากการต่อต้านหรือเชื่อมโยงเข้ากับสิ่งอื่น โดยทุกคนสั่งสม (accumulate) ความหมายจากตัวแทนและสื่อที่มีหลากหลาย ทุกคนอาจมองเห็นปฏิบัติการภาพตัวแทนที่เกิดในลักษณะของการกระทำซ้ำ (repeated) จากตัวบทหนึ่งหรือภาพตัวแทนหนึ่งไปเกิดซ้ำกับบุคคลอื่น โดยการสั่งสมความหมายตัดขวางตัวบทที่แตกต่างกัน กล่าวคือมีภาพลักษณะหนึ่งอ้างอิงไปยังสิ่งอื่นหรือการให้ความหมายทางเลือก ฮอลล์เรียกสิ่งนี้ว่า สัมพันธบท (intertextuality) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างตัวบท สำหรับตัวอย่างที่น่าสนใจของการเชื่อมโยงระหว่างตัวบท ได้แก่ การอ่านภาพโฆษณาของคาร์ล ลีวิส (Carl Lewis) ที่เตรียมออกวิ่งจากลู่วิ่งโดยใส่รองเท้าส้นสูง เมื่อดูครั้งแรกจะเห็นภาพลักษณะของร่างกายนักกีฬาแต่การใส่รองเท้าส้นสูงของ คาร์ล ลีวิส กลับไม่ให้ความหมายอื่นที่แตกต่างออกไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากแบบแผนของความเป็นนักกีฬาชายถูกรบกวนจากการใส่คุณลักษณะความเป็นหญิงให้กับ คาร์ล ลีวิส ดังนั้นสารเกี่ยวกับเรื่องเพศและเชื้อชาติจึงถูกถอดความโดยเคลือบแฝงด้วยความหมายที่มีสองนัยยะจากตัวอย่างนี้สะท้อนให้เห็นว่าการเชื่อมโยงระหว่างตัวบทที่เกิดการต่อต้านกันในขณะที่มีการอ่านความหมายจากภาพโฆษณา

การทำให้เป็นธรรมชาติจึงเป็นกลยุทธ์ของภาพตัวแทนที่ออกแบบไว้เพื่อติดตั้งความแตกต่างให้ดำรงอยู่ตลอดเวลา ฮอลล์ (1997, น.249) ได้อธิบายถึงการเกิดภาพแบบฉบับทางเชื้อชาติ โดยภาพแบบฉบับเป็นการลดทอนความเป็นมนุษย์ให้มีความซับซ้อนน้อยลง (few simple) และกำหนดบุคลิกที่เป็นแก่นสารัตถะ (essential characteristics) ให้เป็นภาพตัวแทนที่ติดตั้งไว้ราวกับเป็นธรรมชาติ โดยฮอลล์ (1997, น.258) ถือว่าภาพแบบฉบับ (stereotype) เป็นกลยุทธ์ของการแบ่งแยกให้เห็นความแตกต่าง (strategy of splitting) ระหว่างสิ่งปกติที่ทุกคนยอมรับกับการกันสิ่งที่ไม่ปกติและไม่เป็นที่ยอมรับออกไปจากสังคม และฮอลล์เห็นว่าภาพแบบฉบับเป็นกลไกในการคงสภาพการแบ่งแยก (boundary maintenance) กล่าวคือ มีการติดตั้งบุคลิกลักษณะที่ตายตัว (characteristically fixed) มีความชัดเจน (clear cut) และไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ (unalterable) ทั้งนี้การสร้างภาพแบบฉบับถือเป็นภาคปฏิบัติระหว่างการปิดกั้นกับการถูกกันออกไป (practice of closure and exclusion) กล่าวคือ เป็นการกำหนดขอบเขตที่ตายตัวในเชิงสัญลักษณ์ (symbolically fixes boundaries) และแยกสิ่งอื่นที่อยู่นอกขอบเขตออกไป (exclude)

ในเรื่องภาพแบบฉบับนั้น ฮอลล์ (1997, น.263) ได้กล่าวถึงว่า ภาพแบบฉบับมีลักษณะของการสร้างจินตนาการ โดยถูกผลิตขึ้นจากภาคปฏิบัติกรภาพแบบฉบับที่เลือกสร้างความจริงเป็นเพียงครั้งเดียว ขณะเดียวกันกลับเลือกที่จะไม่ได้พูดถึงความเป็นจริงส่วนอีกครั้งหนึ่งที่เหลือ คือ ความหมายระดับลึก (deeper meaning) ถือเป็นการก่อตัวของอำนาจในรูปแบบของการครองการเป็นเจ้าความคิดและวาทกรรม (hegemonic and discursive) ที่เกิดขึ้นอยู่ในวัฒนธรรม การผลิต ความรู้ จินตนาการ และภาพตัวแทน รวมถึงการสร้างภาพแบบฉบับให้กับบุคคลที่มีอำนาจ (the subject of power) และภาพแบบฉบับของบุคคลที่อยู่ใต้อำนาจ (subjected)

การครอบงำ (domination) และการต่อต้าน (resistance) ภาพตัวแทน

ฮอลล์ (1997, น.269-274) ได้วิเคราะห์ถึงการครอบงำและการต่อต้านภาพตัวแทน โดยฮอลล์มีข้อสงสัยว่า การครอบงำของระบบภาพตัวแทนจะถูกท้าทาย ทดสอบ และเปลี่ยนแปลงหรือไม่ และอะไรที่เป็นกลยุทธ์ที่จะรื้อสร้างกระบวนการภาพตัวแทน โดยฮอลล์ใช้การวิเคราะห์ภาพแบบฉบับ (stereotype) ในภาพยนตร์อเมริกันและภาพถ่ายตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ 1950 พบว่า มีการปะทะด้านเชื้อชาติที่อยู่ในขอบเขตของภาพตัวแทน ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงรหัสความหมาย (trans-coding) เกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนดำ โดยในช่วงการปฏิรูปอุตสาหกรรมภาพยนตร์มีการผสมผสานระหว่างบุคลิกด้านบวกของคนดำกับภาพแบบฉบับของคนดำในเชิงลบ เช่น สร้างให้คนดำเป็นวีรบุรุษที่ประสบความสำเร็จในการหลบหนีการจับกุมจากราว

2. การใช้ภาพลักษณ์ด้านบวกของคนดำเข้าแทนที่การครอบงำจากภาพตัวแทนที่นิยมนำเสนอด้านลบของคนดำ เช่น ภาพชายผิวดำเป็นผู้ดูแลเด็กและหญิงผิวดำ นี่เป็นการให้แบบแผนความหมายของภาพลักษณ์ใหม่ที่ความแตกต่างไปจากเดิม และภาพโฆษณาชุด “United Colours of Benneton” ที่ใช้ภาพโฆษณาที่มีความแตกต่างและหลากหลายด้านเชื้อชาติประเด็นที่สำคัญที่ฮอลล์ชี้ให้เห็น คือ เกิดทัศนคติเชิงบวกและยอมรับการอยู่ร่วมกับความแตกต่างเพิ่มมากขึ้น

3. การท้าทายต่อความซับซ้อนและความรู้สึกขัดแย้งที่มีอยู่ในภาพตัวแทน เช่น ฮอลล์ได้วิเคราะห์ภาพชายผิวดำใส่ชุดทักซิโด้ซึ่งกำลังมองไปที่ชายผิวขาวเปลือยเปล่า ฮอลล์อธิบายว่าเป็นการใช้ภาพแบบฉบับต่อต้านตัวของมันเอง กล่าวคือ เป็นการต่อต้านอำนาจคนขาวที่มีอำนาจเหนือคนดำ โดยความตั้งใจในการเสนอภาพเชื้อชาติ เพศสภาพ และเพศสภาวะ เพื่อทดสอบการครอบงำเรื่องเพศสภาพและเพศสภาวะของคนดำที่ถูกติดตั้งภาพแบบฉบับให้เกี่ยวพันกับเรื่องทางเพศ โดยฮอลล์เห็นว่าแทนที่จะปฏิเสธอำนาจและอันตรายของความรุนแรงจากการอ่านความหมาย แต่การใช้กลยุทธ์นี้เป็นการใช้ความรู้สึกรำคาญและความรู้สึกขัดแย้งเป็นตัวเปรียบเทียบการต่อต้านของ

ผู้ดูที่มีต่อภาพตัวแทน กล่าวคือเมื่อเห็นภาพคนดำมีอำนาจเหนือคนขาว ผู้ดูภาพเกิดความรู้สึกอย่างไรระหว่างความพึงพอใจกับความขัดแย้งในใจ

วิธีการศึกษาเรื่อง ภาพหรือภาพตัวแทนนั้นจึงมีหลายจุดยืนตามสูตรของนักภาษาศาสตร์ ดั้งเดิมอธิบายว่า “ภาพ” คือกระบวนการที่ภาษา/การสื่อสารได้สะท้อน (reflect) ความเป็นจริงของโลก รอบตัวเราออกมาตามที่มันเป็นอยู่จริง หรือในกรณีของทัศนศึกษาที่ว่า “วรรณกรรมก็คือกระจกสะท้อนสังคม” ซึ่งก็หมายความว่า ถ้าสังคมจริง ๆ ในแต่ละยุคเป็นเช่นไร วรรณกรรมในสมัยนั้น ๆ ก็จะสะท้อนความจริงของสังคมออกมา เพราะฉะนั้นตามทฤษฎีภาษาศาสตร์แนวภาพสะท้อน (reflectionism) จึงเชื่อว่าความจริงเคยมีอยู่/มีอยู่แล้ว (the truth is out there) และภาพ/การสื่อสารก็คือกระจกส่องให้เราเห็นความจริงนั้น ๆ ตามแบบที่มันเป็นอยู่จริง ไรก็ดีทัศนศึกษาต่อภาพและภาพตัวแทนของสำนักวัฒนธรรมศึกษา ได้รับอิทธิพลจากแนวทางของทฤษฎีปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ที่เชื่อว่า ภาพตัวแทนมิใช่การสะท้อน/เลียนแบบ/ค้นพบ หากแต่เป็นการประกอบสร้างส่วนเสี้ยวหนึ่งของโลก ความเป็นจริง หรือที่รู้จักกันในชื่อของแนวคิดเรื่อง “การประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคม (social construction of reality)” ด้วยเหตุนี้ สำนักวัฒนธรรมศึกษาจึงมักตั้งคำถามว่าสิ่งต่าง ๆ หรือความหมายต่าง ๆ ในโลกเรานี้ ถูกสร้างภาพขึ้นมาได้อย่างไร ผ่านสัญญาณที่เป็นเสียง ตัวอักษร วัตถุ รูปภาพ หนังสือ คลื่นโทรทัศน์ และสื่อต่าง ๆ ได้อย่างไร

แนวคิดเรื่องการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมนี้ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางการศึกษา กลไก “การสร้างภาพครอบครัวยุคใหม่” ในสาระบันเทิงประเภทละครโทรทัศน์ที่เป็นประสบการณ์ทางอ้อมแทนประสบการณ์ตรงผ่านสื่อโทรทัศน์ ซึ่งละครโทรทัศน์ได้ให้โลกแห่งความหมายมาสร้างคลังแห่งความรู้ เกิดเป็นความเป็นจริงทางสังคมแก่คนตามแต่ละสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ และอาจมีเรื่องความเชื่อ ประเพณี และวัฒนธรรมที่สั่งสมในสังคมมาเป็นตัวกำหนดอีกด้วย ทั้งนี้ผู้ส่งสารหรือผู้ผลิตสารมีอำนาจในการให้ความหมายผ่านการส่งสารหรือการเข้ารหัสความหมายครอบครัวยุคใหม่เป็นการใช้อำนาจของปัจเจกชนกำหนดและส่งผลต่อการรับรู้ของผู้รับสารในลักษณะการครอบงำจากการผลิตซ้ำและต่อยอดอำนาจทางสังคมผ่านละครโทรทัศน์และทำให้มนุษย์สร้างระเบียบแบบแผนในการดำเนินชีวิต ตลอดจนสร้างสถาบันต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อจัดระบบให้พฤติกรรมของสมาชิกดำเนินไปในทิศทางเดียวกับที่สังคมกำหนด ในรูปแบบของตัวบทหรือเนื้อหาและบริบทในละครโทรทัศน์ ทำให้ผู้รับสารมีการรับรู้และตีความหมายหรือถอดรหัสความหมาย “ครอบครัวยุคใหม่” ที่เป็น “ภาพตัวแทนครอบครัวยุคใหม่” ที่ถูกการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมซึ่งผู้ชมหรือผู้รับสารได้รับรู้จากละครโทรทัศน์แบบใดแบบหนึ่งใน 3 รูปแบบ ได้แก่ การยอมรับ การต่อรอง และการคัดค้านภาพตัวแทนครอบครัวยุคใหม่

2.2 แนวคิดเรื่องภาพสะท้อน

แนวคิดที่เชื่อว่า “ความหมายที่ปรากฏในเนื้อหา/สารนั้นก็คือ ภาพสะท้อนของความเป็นจริง” ที่วางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีภาพสะท้อน (Reflection Theory) นั้น นับว่าเป็นทฤษฎีที่เก่าแก่ทฤษฎีหนึ่ง และเป็นทฤษฎีที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในหลายสาขาวิชา (ดังนั้นจึงมีความหลากหลายติดตามมา) ทฤษฎีนี้ให้อุปมาอุปมัยว่า สื่อทุกประเภทของสังคม นับตั้งแต่ภาพมือแดงบนผนังถ้ำ ภาพฝาผนังในโบสถ์วิหาร ภาพของตัวละครในภาพยนตร์ ข่าว ละครโทรทัศน์ โฆษณา นวนิยาย ฯลฯ สื่อทุกประเภทยี่จะทำหน้าที่ประดุจเป็น “กระจกส่องสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม” ดังนั้นวิธีที่เราจะมองเห็นความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในสังคม (social reality) นอกเหนือจากการเข้าไปสัมผัสด้วยตัวเองโดยตรงแล้ว (ซึ่งในหลายเงื่อนไข เราก็จะทำได้เพราะข้อจำกัดเรื่องระยะทางหรือกาลเวลา เช่น เรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีต) อีกวิธีการหนึ่งก็คือ การส่องสะท้อนดูเอาจากภาพที่ปรากฏในสื่อต่าง ๆ เนื่องจากทฤษฎีภาพสะท้อนมีการนำมาใช้อย่างหลากหลาย (กาญจนา แก้วเทพ, 2548, น. 311-317)

การวิเคราะห์ความหมายตามประเภททางวิชาการ

ในที่นี้จะประมวลสาขาวิชาที่นำเอาทฤษฎีภาพสะท้อน ไปใช้ในการวิเคราะห์ความหมาย ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภททางวิชาการ คือ

1. วิชาการสายมนุษยศาสตร์ (Humanistic tradition)
2. วิชาการสายสังคมศาสตร์ (Social Science tradition)

จากวิชาการ 2 สาขานี้อาจมีประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีภาพสะท้อนได้ดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีภาพสะท้อนจากทัศนะของสายมนุษยศาสตร์ นักวิชาการสายมนุษยศาสตร์จะมองบรรดาเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในสื่อประเภทต่าง ๆ เช่น วรรณกรรม ละคร เพลง ฯลฯ ที่แตกต่างกันไปจากสายสังคมศาสตร์ เนื่องจากมนุษยศาสตร์จะมองว่า บรรดาเนื้อหาเหล่านี้เป็นส่วนเสี้ยวที่สำคัญอย่าง ไม่อาจจะแยกออกไปได้ (integral part) ของวัฒนธรรมที่เป็นจริงของวงสังคม (ในขณะที่สายสังคมศาสตร์จะมองเนื้อหาของสื่อแยกขาดออกไปจากวัฒนธรรม) ในขณะที่วัฒนธรรมของสังคมนั้นสามารถแสดงออกได้ในหลายรูปแบบ เช่น ธรรมเนียม วิถีชีวิต ฯลฯ ผลงานจากสื่อประเภทต่าง ๆ ก็ถือเป็นรูปแบบการแสดงออกอย่างหนึ่งของวัฒนธรรม

แนวทางการวิเคราะห์เนื้อหาสารในสายมนุษยศาสตร์อาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ

1.1 กลุ่มแรกจะมองหาความหมายเชิงสุนทรียะ ทั้งนี้เนื่องจากคานิยามของคำว่า “วัฒนธรรม” ในทัศนะของนักวิชาการกลุ่มนี้ ก็คือ “สิ่งที่ดีที่สุด คำพูดที่งดงามที่สุดท่าทีที่มนุษย์เคยพูดเคยกระทำมา” เพราะฉะนั้นในการวิเคราะห์เนื้อหา ก็จะมองหาความงดงามของภาษา การใช้ถ้อยคำสละสลวย

เสียงของคนตรีที่ไพเราะ หรือถ้าเป็นกรณีของสื่อสมัยใหม่ เช่น ภาพยนตร์ ก็จะดูความงดงามของฉาก เครื่องแต่งกาย ภาพที่ถ่ายออกมา เป็นต้น

1.2 การวิเคราะห์หาความหมายของกลุ่มงานศิลป์ (rhetoric) นักวิชาการกลุ่มนี้จะมองหาตรรกะภายใน (internal logic) ของเนื้อหา เช่น มองหาทฤษฎีของการใช้ถ้อยคำ (เช่น หลักการแต่งโคลงสี่สุภาพ) มองหารูปแบบ มองหาเอกภาพของแก่นเรื่อง วิธีการเล่าเรื่อง เป็นต้น เมื่อนำหลักของกลุ่มงานศิลป์มาใช้วิเคราะห์ว่า เนื้อหาสื่อสะท้อนสังคมอย่างไรบ้าง นักวิชาการกลุ่มนี้ก็จะนำเอาหลักการวิเคราะห์องค์ประกอบของละครมาใช้วิเคราะห์เนื้อหา เช่น ทำการวิเคราะห์ตัวละคร การกระทำของตัวละคร ท่วงทำนองของเรื่อง สไตลล์ของเรื่อง ฉาก มุลเหตุจูงใจของตัวละคร ฯลฯ โดยเชื่อว่าองค์ประกอบของละครเหล่านี้เป็นภาพตัวแทนของความเป็นจริงในสังคมในแต่ละยุคสมัย เช่น หากตัวละครไทยในสมัยอยุธยา อาทิ นางพิมพิลาไลยได้ไปพบหน้าพลายแก้วที่วัด ก็สะท้อนให้เห็นโครงสร้างของสังคมสมัยนั้นว่า โอกาสที่หนุ่มสาวจะได้พบปะกันอยู่ที่วัด ซึ่งหากเป็นละครโทรทัศน์ไทยในปี พ.ศ.2545 ตัวละครพระเอก-นางเอกก็มักจะไปพบกันในที่ทำงาน ร้านอาหารหรือศูนย์การค้ามากกว่าตามสภาพความเป็นจริงของสังคมปัจจุบัน

1.3 การนำเอาทฤษฎีด้านมนุษยศาสตร์ เช่น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์หรือทฤษฎีมานุษยวิทยาเชิงวัฒนธรรมมาวิเคราะห์เนื้อหา นักมนุษยศาสตร์มีความเห็นว่า บรรดาเนื้อหาของสื่อ นั้นเป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรม ดังนั้น จึงต้องแสดง "ความเป็นจริง" ของสังคมนั้น ๆ ออกมา ตัวอย่างเช่น การมีนิทานพื้นบ้านที่แสดงความขัดแย้งระหว่างลูกเขยกับพ่อตา เช่น เรื่องสังข์ทองกับท้าวสามล เป็นต้น ก็ย่อมสื่อแสดงว่าสภาพสังคมในขณะนั้นมีระบบการแต่งงานแบบฝ่ายชายย้ายไปอยู่บ้านผู้หญิง ทำให้ลูกเขยกับพ่อตาต้องอยู่บ้านเดียวกันจนสามารถมีเรื่องกระทบกระทั่งกันและไปแสดงออกในนิทานพื้นบ้าน

2. ทฤษฎีภาพสะท้อนจากสายสังคมศาสตร์ยุคแรก สำหรับการศึกษารูปภาพสะท้อนจากสายสังคมศาสตร์ยุคแรก โดยเฉพาะในสาขาการสื่อสารนั้น เริ่มต้นในยุคสมัยของการสื่อสารมวลชนที่กำลังสนใจเรื่องผลกระทบของสื่อที่มีต่อประชาชน (impact study) ในช่วงทศวรรษที่ 1920 ความแตกต่างระหว่างแนวทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ยุคแรกจึงมีทิศทางที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ ในขณะที่สายมนุษยศาสตร์เริ่มต้นจากการหิบบเนื้อหามาดู แล้วก็มองย้อนหลังกลับไปดูที่สังคมเพื่อจุดต้นตอ/ที่มาของเนื้อหานั้น แต่การศึกษาแบบสังคมศาสตร์ยุคแรกนั้น หลังจากเริ่มหิบบเนื้อหามาแล้ว ก็มองไปข้างหน้าว่าเนื้อหานั้นจะส่งผลกระทบต่อประชาชนและสังคมอย่างไรบ้าง แล้วจึงค่อยศึกษาเรื่องภาพสะท้อนเป็นประเด็นรอง

เนื่องจากในช่วงระยะเวลาที่นักวิชาการสื่อสารเริ่มมาสนใจการวิเคราะห์เนื้อหานั้น อยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และครั้งที่ 2 เนื้อหาในสื่อมวลชนส่วนใหญ่จึงมีประเด็นหลักเป็น

เรื่องของการเมือง เป็นเรื่องของการโน้มน้าวอย่างเปิดเผย วิธีการวัดความหมายที่ถูกนำมาใช้ก็คือ วิธีการวิจัยเชิงปริมาณที่เน้นการวัดอย่างเป็นภววิสัย (objective) วัดอย่างเป็นระบบ (systematic) และดูแลเนื้อหาที่แสดงออกมาอย่างเปิดเผย (manifest) และหลังจากวัดปริมาณของความหมายที่ปรากฏมาได้แล้วก็มีการตีความไปใน 2 ทาง ทางหนึ่งก็คือการทำนายว่า ผลกระทบที่จะเกิดจากเนื้อหานั้นจะเป็นอย่างไรบ้าง เช่น หากมีถ้อยคำที่เกี่ยวกับ "สงคราม" เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ก็จะส่งผลกระทบต่อประชาชนให้รู้ว่าสงครามใกล้จะเกิดขึ้นแล้ว ส่วนในอีกทางหนึ่งก็คือ ปริมาณของเนื้อหานั้นจะเป็นตัวบ่งชี้ความเป็นจริงทางสังคม ในกรณีของสังคมไทยนั้นจะเห็นได้ง่ายที่สุด ในช่วงปี พ.ศ. 2535 ในหน้าหนังสือพิมพ์ไทยจะมีคำว่า "นิคส์" เต็มไปหมด แต่ในปี พ.ศ. 2545 ในสื่อมวลชนทุกแขนงก็จะมีแต่คำว่า "ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาพื้นบ้าน" กระจายไปทั่ว ปริมาณของถ้อยคำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ในแต่ละช่วงเวลาสังคมไทยกำลังให้ความสำคัญกับอะไร ทิศทางของสังคมไทยกำลังเดินไปในเส้นทางไหน หรือสภาพความเป็นจริงของสังคมกำลังเป็นอย่างไร

3. ทฤษฎีภาพสะท้อนสายสังคมศาสตร์ยุคหลัง จากแนวคิดที่ค่อนข้างเรียบง่ายของทฤษฎีภาพสะท้อนยุคแรกที่สามารถสรุปได้ว่า เนื้อหาอะไรที่พบมากก็จะมีอิทธิพลต่อสังคมมาก และในเวลาเดียวกัน เนื้อหาที่พบมากก็สะท้อนย้อนกลับมาบอกว่าสังคมกำลังเป็นเช่นในเนื้อหานั้น ในยุคหลังของทฤษฎีภาพสะท้อนสายสังคมศาสตร์ได้พัฒนาเรื่องการสะท้อนให้มีลักษณะซับซ้อนขึ้น ดังเช่นตัวอย่างแนวคิดต่อไปนี้

3.1 การศึกษาเนื้อหานั้นมีความสำคัญ เนื่องจากเนื้อหานั้นเป็นสิ่งที่แสดงออกมาข้างนอกและสามารถเป็นเส้นทางที่พาไปสู่สิ่งที่ถูกซุกซ่อนเอาไว้ เช่น บรรดาผู้ผลิตที่อยู่เบื้องหลัง ความตั้งใจของผู้ส่งสาร จุดยืนทางการเมือง อุดมการณ์หรือความใฝ่ฝันของเจ้าของบทประพันธ์ เป็นต้น ดังนั้น เพียงแค่วิเคราะห์จากเนื้อหาของโฆษณา ผู้วิเคราะห์ก็จะทราบเลยว่า ผู้ผลิตตั้งใจจะส่งสารให้กลุ่มผู้รับกลุ่มใด หรือจากการอ่านวิเคราะห์เนื้อหาในคอลัมน์ทางการเมืองในหนังสือพิมพ์ ผู้วิเคราะห์ก็จะทราบถึงจุดยืนทางการเมืองของผู้เขียนได้เลย และที่ต่อเนื่องมาจากแนวคิดเรื่องการวิเคราะห์เนื้อหาสามารถทำให้ทราบได้ถึงผลกระทบที่จะมีต่อผู้รับสาร ซึ่งในยุคแรกนั้นมักจะเป็นผลกระทบระยะสั้นที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน (short-term effect) ความสำคัญของผลกระทบระยะยาว (long-term effect) เช่น แนวคิดที่ว่า ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหาจะบอกให้ทราบได้ว่า คนในสังคมนั้น ๆ ได้เรียนรู้เกี่ยวกับอะไรบ้าง ตัวอย่างเช่น หากมีการนำเนื้อหาในรายการโทรทัศน์สำหรับสตรีมาวิเคราะห์ดู เราก็จะพบว่าผู้หญิงได้เรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับโลกภายนอกมากกว่าเรื่องส่วนตัวหรือเรื่องครอบครัว และโลกภายนอกที่ได้เรียนรู้นั้นก็มักจะเป็นเรื่องของโลกบันเทิงมากกว่าโลกเศรษฐกิจการเมือง เป็นต้น

3.2 ทฤษฎีการอบรมบ่มเพาะจากสื่อ (Cultivation Theory) แนวคิดเกี่ยวกับภาพสะท้อนในยุคหลังนี้ได้พัฒนาออกไปอีกมากมาย ตัวอย่างเช่น แนวคิดของกลุ่มทฤษฎีการอบรมบ่ม

เพราะจากสื่อที่เสนอว่า การวิเคราะห์ภาพสะท้อนจากเนื้อหาของรายการโทรทัศน์นั้น มิได้บ่งบอกเพียงแค่ว่า สังคมเราเป็นอะไรเท่านั้น หากแต่ภาพที่รับจากสื่อเหล่านั้นยังสามารถทำหน้าที่เป็นสถาบันอบรมบ่มเพาะเรื่องทัศนคติต่อโลกและต่อชีวิตให้แก่คนในสังคมอีกด้วย ทั้งนี้เพราะภายในสื่อจะบ่งบอกความหมายได้ถึง 4 อย่างด้วยกันคือ

1) บอกว่าอะไรเป็นอะไร (what is what) เช่น การสร้างความหมายว่า ผู้หญิงจะเป็นอะไรได้บ้างในละครโทรทัศน์ เช่น เป็นแม่ เมีย สีนค้ำ สายลับ เมียน้อย ฯลฯ

2) บ่งบอกว่าอะไรสำคัญ (what is important) เช่น การสร้างความหมายว่า สำหรับผู้หญิงแล้วการได้เป็นที่รักของผู้ชายคนหนึ่งมีความสำคัญอย่างที่สุด

3) บ่งบอกว่าอะไรถูกต้องเหมาะสม (what is right) เช่น การกระทำของแม่ของดาวพระศุภร์ที่ท้องแล้วเอาลูกไปทิ้งไว้ในสถานสงเคราะห์นั้น เป็นสิ่งที่ผิดอย่างมากสำหรับผู้หญิงซึ่งทำให้เธอต้องทรมานใจไปตลอดชีวิต

4) บ่งบอกว่าอะไรสัมพันธ์กับอะไร (what is related to what) เช่น ความมอดทนอย่างถึงที่สุดของผู้หญิงที่เป็นนางเอก จะนำมาซึ่งการเอาชนะใจตัวละครรอบข้างทุกตัว เป็นต้น

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิด วิธีการวิจัยก็ย่อมแปรเปลี่ยนตามไปด้วย ในขณะที่วิธีการวิจัยในยุคแรกนั้นใช้แต่การวิจัยเชิงปริมาณซึ่งเป็นการตอบคำถามว่า “มีภาพอะไร” (what is) ในปริมาณเท่าใด (how much) เท่านั้น แต่เมื่อแนวคิดเรื่องภาพสะท้อนที่มีความซับซ้อนมากขึ้นก็จำเป็นต้องมีการนำการวิจัยเชิงคุณภาพเข้ามาประกอบด้วย เพราะการวิจัยเชิงคุณภาพจะช่วยตอบคำถามว่า ภาพนั้นได้ถูกนำเสนออย่างไร (how to) ตัวอย่างเช่น งานศึกษาเรื่องภาพของแม่ในภาพยนตร์ไทยที่บงกช (2533) ได้ค้นพบในเชิงปริมาณว่า ภาพยนตร์ไทยมีการนำเสนอภาพของแม่ในปริมาณที่สูงมาก (แทบจะทุกเรื่อง) แต่ทว่าภาพของแม่ที่ถูกนำเสนอ นั้นจะมีหลาย ๆ แบบนับตั้งแต่แม่ที่ควบคุมชีวิตลูก แม่ที่เป็นเพื่อนลูก แม่ที่เป็นทาสลูก แม่ที่เรียกร้องราวกับเป็นเจ้าของชีวิตของลูก แม่ที่เสียสละ แม่ที่ดีประดุจแม่พระ ฯลฯ และเมื่อวิเคราะห์ต่อไปถึงเรื่อง “อุดมการณ์ของความเป็นแม่” ด้วยการควิธีการจัดลำดับคุณค่าที่ภาพยนตร์ให้กับแม่แต่ละชนิด ผู้วิจัยได้พบว่า สำหรับแม่ที่รักตัวเองมากพอ ๆ กับรักลูก แม่ที่พยายามเลี้ยงลูกให้เป็นตัวของตัวเองยังมีคุณค่าน้อยกว่าแม่ที่เสียสละทุกอย่างเพื่อลูก แม่ที่ดีประดุจแม่พระ แม่ที่ยอมทุกขระทมเพื่อลูก (ในสายตาของภาพยนตร์) เนื้อหาที่มีความหมายดังกล่าวนี้เป็นประจักษ์วิธีการสอนผู้หญิงในสังคมว่า ผู้หญิงควรจะรู้จักรักคนอื่นมากกว่ารักตนเองนั่นเอง

4. ตัวแปรเรื่องประเภทของเนื้อหาและประเภทของสื่อ ถึงแม้ว่าเราอาจจะสนใจแต่เฉพาะเรื่องความหมายที่ปรากฏในเนื้อหาสาร แต่เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า เนื้อหานั้นไม่อาจจะเดินทางจากผู้ส่งไปยังผู้รับ ได้ตามลำพัง หากแต่จะต้องใช้สื่อเป็นพาหนะนำทางไป ดังนั้นตัวแปรเรื่องประเภทของเนื้อหาและประเภทของสื่อจึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องความหมายในเนื้อหาอยู่ด้วย สำหรับการ

วิเคราะห์เนื้อหาสารที่เป็นผลผลิตของสื่อมวลชนนั้น เนื่องจากเนื้อหาของสื่อมวลชนสมัยใหม่ เช่น คอลัมน์ต่าง ๆ ในหนังสือพิมพ์ นิตยสารประเภทต่าง ๆ ที่ภายในก็ยังมีคอลัมน์ที่ต่าง ๆ กัน รายการในวิทยุและโทรทัศน์ ภาพยนตร์แต่ละประเภท ฯลฯ ทำให้มีวิธีการแบ่งประเภทของเนื้อหาในผลงานสื่อมวลชนออกได้เป็นหลาย ๆ แบบ และมีผลต่อเรื่องการอ่านความหมายติดตามมา เช่น อาจมีการแบ่งประเภทเป็นรายการที่มีรสนิยมและไร้รสนิยม (highbrow/lowbrow) เนื้อหาประเภทส่งเสริมสังคม (pro-social) หรือต่อต้านสังคม (anti-social) เป็นต้น แต่ส่วนที่แบ่งโดยใช้เกณฑ์เรื่อง "ความสมจริงของเนื้อหา" เป็นวิธีการที่นักวิชาการนิยมมาก ซึ่งอาจจะเรียกประเภทรายการที่มีความสมจริงมากที่สุดไปถึงน้อยที่สุดได้ดังนี้ รายการข่าว สารคดี รายการสนทนา ปกิณกะบันเทิง เกมโชว์ ละคร และการ์ตูน

การแบ่งประเภทรายการดังกล่าวนี้จะมีผลมาถึงเรื่องการรับรู้ความหมายของผู้รับสาร และการเรียกร้องความสมจริงของแต่ละรายการ ในขณะที่ชมภาพยนตร์การ์ตูนนั้น ผู้ชมจะไม่ตั้งคำถามเลยว่า "เป็นไปได้อย่างไรที่ตัวละครแบบปิอบอยกินผักขมเสร็จแล้วก็แข็งแรงขึ้นมาทันที" เพราะรับรู้ความหมายของประเภทรายการอยู่แล้วว่า "เป็นเรื่องที่แต่งขึ้น โดยไม่ต้องมีความสมจริง" แต่สำหรับรายการข่าวนั้นจะถูกตั้งคำถามอยู่ตลอดเวลาว่า "เป็นภาพที่เกิดขึ้นจริง ๆ หรือเปล่าหรือตกแต่งขึ้น" ตัวอย่างที่เคยเกิดปัญหาขึ้นในวงการโทรทัศน์ของอเมริกันคือ การแข่งขันในรายการเกมโชว์ ซึ่งมีการตกลงความหมายร่วมกันว่า ต้องเป็นการแข่งขันจริง ๆ ไม่ใช่เรื่องแต่งแบบนวนิยายหรือละคร แต่เมื่อผู้ผลิตรายการแต่งเรื่องขึ้นมาก็ถูกประท้วงจากผู้ชมเพราะผิดไปจากความหมายของรายการที่ตกลงกันไว้ คำถามที่ผู้ชมมักสงสัยว่า "แจ็กพ็อตในรายการนั้นแท้จริงหรือเปล่า" แสดงให้เห็นถึงการรับรู้และการเรียกร้องความหมายของลักษณะสมจริงของรายการประเภทเกมโชว์

5. ความถูกต้องเที่ยงตรงของการสะท้อน ทฤษฎีเรื่องภาพสะท้อนของโลกที่เป็นจริงที่ปรากฏในสื่อเป็นสิ่งที่เล่นอยู่ระหว่างความเป็นจริง 2 แบบ คือ ความเป็นจริงของสังคม (social reality) และความเป็นจริงในสื่อ (media reality) และคำถามที่มักจะถูกถามอยู่ตลอดเวลา ก็คือ ความเที่ยงตรง (objectivity) ระหว่างความเป็นจริงทั้งสองแบบนี้หรืออาจกล่าวอย่างง่าย ๆ ว่า ความเป็นจริงในสื่อมันบิดเบือนไปจากความเป็นจริงของสังคมมากน้อยเพียงใด

จากการวิจัยจำนวนมากที่ศึกษาเนื้อหาของรายการข่าว ซึ่งเป็นรายการที่ถูกคาดหวังว่าจะต้องมีความสมจริงมากที่สุด อย่างไรก็ตามผลจากการวิจัยวิเคราะห์เนื้อหารายการข่าวในสื่อทุกประเภทก็พบว่า สื่อมวลชนมีแนวโน้มที่จะนำเสนอภาพของโลก ภาพของสังคม ภาพของบุคคล และภาพของเหตุการณ์ที่เบี่ยงเบนไปจากความเป็นจริงอยู่ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น

เนื้อหาข่าวมักจะนำเสนอภาพและเรื่องราวของ "บุคคลระดับสูง" มากเกินไป คำว่า "บุคคลระดับสูง" หมายถึงคนที่มียาชีพการงานดี มีรายได้ดี มีสถานภาพและอำนาจในสังคมที่เห็นได้ชัดเจน ทั้งที่คนกลุ่มนี้มีปริมาณเพียงเล็กน้อยในโลกความเป็นจริงแต่กินพื้นที่มากในโลกของสื่อ ซึ่งใน

ด้านหนึ่งเท่ากับเป็นการสร้างความหมายว่า บุคคลเหล่านี้มีความสำคัญระดับชี้ขาดความเป็นความตายและทิศทางของสังคม หรือเนื้อหาของข่าวมักจะนำเสนอภาพและเรื่องราวของประเทศบางประเทศ (ทั้ง ๆ ที่เป็นประเด็นเล็ก ๆ) มากกว่าประเทศบางประเทศ บรรดาเรื่องราวของประเทศมหาอำนาจจะได้รับนำเสนออยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะเป็นประเด็นปลีกย่อยเพียงใดก็ตาม หรือการนำเสนอภาพของคนกลุ่มน้อย กลุ่มคนด้อยโอกาส กลุ่มคนด้อยสิทธิ กลุ่มคนชายขอบ (marginal) มักจะมีลักษณะเป็นแบบฉบับเดียวกันหมด (stereotype) เช่น ภาพของผู้หญิง ภาพของวัยรุ่น ภาพของคนผิวดำ หรือชาวเขา ฯลฯ

จากข้อเท็จจริงที่พบว่า ภาพสะท้อนที่ปรากฏในสื่อแม้แต่ในประเภทรายการที่ต้องเป็นเรื่องจริง เช่น รายการข่าวก็ยังคงปรากฏว่า ภาพในโลกของสื่อที่นั่นเบี่ยงเบนอยู่เป็นประจำอย่างต่อเนื่องและอย่างเป็นระบบ จากข้อเท็จจริงนี้มีทฤษฎีที่จะอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าวอยู่หลายคำอธิบาย เช่น การนำเสนอการสะท้อนภาพของสื่อมวลชนอาจไม่ถูกต้องเป็นจริงเสมอไป เพราะกระบวนการนำเสนอของสื่อมวลชนนั้นมีขั้นตอนการกลั่นกรองเนื้อหาว่าจะเลือกอย่างไร ภาพสะท้อนที่ถ่ายทอดยังผู้รับสารในสังคมจึงเป็นไปตามความคิดเห็นของผู้ผลิตสื่อ ความจริงที่สื่อนำเสนอจะมีความน่าเชื่อถือที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับเนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอข้อมูล เช่น การรับรู้ข้อมูลจากรายการข่าวจะมีความน่าเชื่อถือและความสมจริงมากกว่ารายการประเภทบันเทิง (Altheide, 1976 : Lippmann, 1922 ; Tuchman, 1978 อ้างถึงใน สิริรัตน์ เอื้อน้อมจิตต์กุล, 2549, น.11) ขณะที่เนื้อหาของรายการหรือละครประเภทตลกตู่จะนำเสนอโลกในแง่มุมที่เต็มไปด้วยอันตราย อาจส่งผลกระทบต่อมุมมองโลกของผู้รับชมได้ (Gerbner et al., 1986 อ้างถึงใน สิริรัตน์ เอื้อน้อมจิตต์กุล, 2549, น.11)

หากเปรียบเทียบทฤษฎีภาพสะท้อนของความเป็นจริงและทฤษฎีการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมจะเห็นความแตกต่างได้ว่า ในขณะที่ทฤษฎีภาพสะท้อนของความเป็นจริงนั้นจะมองเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกแห่งความหมายที่ปรากฏในผลงานของสื่ออย่างค่อนข้างเป็นกลไก เช่น เป็นภาพสะท้อนแบบการทำงานของกระจกโดยที่ไม่มีบทบาทของตัวมนุษย์ผู้รับภาพสะท้อนนั้นเข้าไปเกี่ยวข้องมากเท่าใดนัก (หรือถ้าหากจะมีบทบาทมนุษย์ก็มักจะดูที่ผู้ส่งสารเป็นหลัก) ในขณะที่ทฤษฎีการประกอบสร้างความเป็นจริงทางสังคมนั้นจะชูบทบาทของบุคคลในกระบวนการสร้างความหมายขึ้นมาเป็นตัวหลัก (กาญจนา แก้วเทพ, 2548, น.329)

จากการที่มนุษย์เราไม่สามารถรับรู้ความจริงในโลกด้วยประสบการณ์ตรงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น การสะท้อนภาพความจริงของสื่อมวลชนจึงมีบทบาทสำคัญต่อการเรียนรู้ความจริงในโลก การรับรู้สื่อที่มีผลด้านจิตวิทยา ทำให้เกิดอารมณ์ความรู้สึกรวมไปกับสิ่งที่สื่อเสนอซึ่งอารมณ์ความรู้สึกที่เกิดขึ้นนี้อาจแบ่งออกเป็น 2 ส่วน (Schachter & Singer, 1962 ; Zillmann, 1983 อ้างถึงใน สิริรัตน์ เอื้อน้อมจิตต์กุล, 2549, น.11) อันได้แก่

ระดับร่างกาย (Physiological) เป็นส่วนที่แสดงออกให้เห็นได้ชัดเจนที่สุดและจับต้องได้ ได้แก่ อัตราการเต้นของหัวใจ การจับเหยื่อของร่างกาย เป็นต้น

ระดับการรับรู้ (Cognitive) การรับรู้ในระดับนี้เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น อยู่ในรูปแบบที่เป็นนามธรรม จับต้องไม่ได้ แต่มนุษย์สามารถตีความได้ เช่น การเดินเร็วผิดปกติของหัวใจจากการได้เลื่อนตำแหน่งกับจากการออกกำลังกายอย่างหนัก อาจมีปฏิกิริยาทางร่างกายเหมือนกันแต่การตีความรู้สึกนึกคิดนั้นต่างกัน เป็นต้น

จึงเห็นได้ว่าการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์นั้นต้องประกอบด้วยสององค์ประกอบดังกล่าวไปพร้อม ๆ กัน นอกจากนี้การรับรู้ของมนุษย์เรานั้นเป็นไปในลักษณะการประกอบการสร้างนั่นคือเราไม่ได้เก็บข้อมูลที่รับมาอย่างเดียว แต่มีการเปรียบเทียบว่าสอดคล้องหรือขัดแย้ง ตลอดจนผสมผสานกับความคิด ความเชื่อ ข้อมูลดั้งเดิมและประสบการณ์ในอดีตของผู้รับสารอีกด้วย

ในการรับชมโทรทัศน์โดยเฉพาะละครโทรทัศน์นั้นเรารับรู้อารมณ์ความรู้สึกหรืออรรถรสตลอดจนได้รับประสบการณ์อย่างปลอดภัย เช่น ถ้าเราดูภาพอุบัติเหตุในโทรทัศน์ทำให้เราได้เรียนรู้และรับรู้อารมณ์ของผู้ประสบเหตุโดยที่เราไม่ต้องเจ็บตัว ไม่ได้รับอันตรายใด ๆ จึงเรียกว่าเป็นประสบการณ์ทางอ้อมที่ปลอดภัย หรือการชมรายการตลกที่เกิดจากการนำเสนอเหตุการณ์ที่น่าอับอายขายหน้าของผู้อื่นมาเปิดเผยทำให้คุณตลก แต่ถ้าเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นกับตัวเราเองอาจไม่ตลก เป็นต้น

ตัวละครในละครโทรทัศน์ก็เช่นกัน อาจทำบางอย่างที่ผู้ชมอยากทำหรือเคยคิดจะทำ แต่ไม่ได้ทำลงไปด้วยเหตุผลด้านจิตสำนึกและศีลธรรมที่เป็นตัวยับยั้ง ดังนั้นเราจึงสามารถนั่งดูตัวละครในละครโทรทัศน์ทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนเรียนรู้ถึงผลกระทบทั้งด้านดีและร้ายเมื่อทำสิ่งนั้น ๆ ลงไป เช่น การทดลองสิ่งเสพติด เมื่อเราเรียนรู้จากสื่อโทรทัศน์ถึงผลร้ายและอันตรายของการใช้สารเสพติดประกอบกับข้อมูลดั้งเดิมที่เราเคยได้รับเกี่ยวกับผลร้ายของสิ่งนี้ ทำให้เราไม่จำเป็นต้องทดลองด้วยตัวเอง แต่ก็ทราบถึงอันตรายหรือผลร้ายต่อตนเองและคนรอบข้าง เป็นต้น

ความรู้ที่เป็นกรอบความคิดที่จัดระบบการจดจำข้อมูลต่างๆ เกี่ยวกับคนและเหตุการณ์ของปัจเจกบุคคล เรียกว่า Schema โดยอยู่ในรูปแบบที่หลากหลายทั้งภาพ เสียง วัจนภาษาและอวัจนภาษา ซึ่งสิ่งนี้มีประสบการณ์ในอดีตเป็นพื้นฐาน ทำให้คนต่างวัฒนธรรมตีความเรื่องเดียวกันแตกต่างกันไป อย่างไรก็ตามถึงแม้จะรู้ว่าโลกในละครโทรทัศน์นั้นเป็นโลกสมมติ แต่ผู้รับชมก็สามารถยอมรับและมีอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตามไปกับเรื่องต่าง ๆ ในละครได้ เช่น การที่นักแสดงซึ่งไม่ใช่สามีภรรยากันจริงๆ ในชีวิตจริงมาแสดงเป็นสามีภรรยากันในละครโทรทัศน์ แต่องค์ประกอบต่าง ๆ ทางละครก็ทำให้ผู้ชมเชื่อและสนุกไปกับภาพที่เห็นในโทรทัศน์ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าตัวละครนั้นๆ มีคุณลักษณะที่ใกล้เคียงกับคนที่เจอในชีวิตจริงหรือในสังคมจริงได้ยิ่งทำให้รู้สึกเชื่อและคล้อยตามได้มากขึ้น

ละครโทรทัศน์ที่ดีก็ควรจะมีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้นนี้ การเสนอภาพตัวละครที่น่าเชื่อถือและทำให้ผู้ชมรู้สึกว่ามีจริงในชีวิตจริง หรือไม่มีแต่อยากให้มันจริง ๆ จะทำให้เกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับเรื่องราวแม้จะไม่มีประสบการณ์ตรงต่อสถานการณ์นั้นๆ ก็ตาม จากการรับรู้ความเป็นจริงทางด้านจิตวิทยา สามารถนำแนวคิดนี้มาใช้ในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาพสะท้อนที่ปรากฏในสื่อโทรทัศน์โดยเฉพาะละครโทรทัศน์ เนื่องจากภาพสะท้อนของกลุ่มคนในสังคมเป็นความจริงอย่างหนึ่งที่สื่อได้ถ่ายทอดสู่สังคม นอกเหนือไปจากเหตุการณ์ ทัศนคติ แนวคิด และค่านิยมต่าง ๆ ทำความเข้าใจกลุ่มคนต่าง ๆ จากสื่อ ซึ่งภาพของกลุ่มคนที่ปรากฏในสื่อโทรทัศน์มีหลากหลาย อันได้แก่ภาพของเพศชาย เพศหญิง และเพศที่สาม การที่สื่อนำเสนอภาพของผู้ชายและผู้หญิงที่หลากหลายนั้นทำให้คนในสังคมได้ความเข้าใจและเรียนรู้บทบาทหน้าที่ การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนทุกเพศ นอกจากนี้ยังมีภาพของคนพิการ ภาพของชนกลุ่มน้อย ภาพของผู้สูงอายุ ตลอดจนภาพของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ทั้งนักวิทยาศาสตร์ ครู นักวิชาการ นักแสดง นักธุรกิจ เป็นต้น โดยบางครั้งสื่อยังไม่ได้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่ทำให้รู้จักคนกลุ่มต่าง ๆ แต่อาจเป็นแหล่งข้อมูลเดียวที่เรามีต่อคนกลุ่มนั้นๆ เช่น คนในสังคมเมืองหลายคนอาจไม่เคยได้สัมผัสชีวิตชานาโดยตรง ไม่มีเพื่อนหรือคนรู้จักที่เป็นชานาจริง ๆ แต่รับรู้ภาพชีวิตของชานาผ่านสื่อมวลชน ดังนั้นคนหลายกลุ่มอาจคิดว่าภาพชานาที่สื่อนำเสนอ นั้นเป็นภาพที่แท้จริงของชานาจริง ๆ เป็นต้น ซึ่งภาพที่นำเสนอมีผลต่อความรู้สึกนึกคิดและทัศนคติในเชิงจิตวิทยาของผู้รับสื่อ

อนึ่งงานวิจัยนี้ได้้นำแนวคิดเรื่องภาพสะท้อนมาเป็นส่วนหนึ่งในการศึกษา “ภาพครอบครัว” ที่ละครโทรทัศน์ได้สะท้อนถึงลักษณะของครอบครัว สภาพทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวกับคนที่สมาชิกครอบครัวเข้าไปเกี่ยวข้อง รวมไปถึงปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาของครอบครัว เป็นภาพสะท้อนของกลุ่มคนในครอบครัวซึ่งมีลักษณะที่เป็นความจริงหรือไม่จริงที่สื่อโทรทัศน์ได้ถ่ายทอดสู่ผู้รับสารในสังคม ความจริงทางสังคมที่สื่อมวลชนเลือกที่จะสะท้อนและถ่ายทอดออกนี้มีอิทธิพลต่อความคิด ทัศนคติ ตลอดจนพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ซึ่งส่งผลให้เกิดแนวคิด ทฤษฎีที่ศึกษาผลกระทบเชิงจิตวิทยา และพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นมากมาย การนำเสนอภาพสะท้อนของกลุ่มคนต่าง ๆ ของสื่อมวลชนนั้นยังส่งผลกระทบต่อคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำให้เกิดการรับรู้ การเรียนรู้ หรือการลอกเลียนแบบตามการถอดรหัสของผู้รับสาร

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับครอบครัว

นักวิชาการจากหลากหลายสาขาวิชาได้ให้ความหมายลักษณะของครอบครัว ความสัมพันธ์ในครอบครัวไว้หลากหลายในประเด็นดังนี้

ความหมายของครอบครัว

เมอร์ด็อก (Murdock, 1949) ได้ให้คำจำกัดว่า ครอบครัว คือ กลุ่มของสังคมซึ่งมีลักษณะสำคัญประกอบด้วย การมีที่อยู่อาศัยร่วมกัน การร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ และการผลิตชาติพันธุ์มนุษย์

ครอบครัว (Family) หมายถึง กลุ่มคนซึ่งประกอบด้วยบุคคล 2 คน หรือมากกว่า 2 คน ขึ้นไป มีความเกี่ยวข้องผูกพันกันทางสายโลหิต การสมรสหรือการรับเอาไว้ (เช่น บุตรบุญธรรม คนใช้ คนสวน) และอาศัยอยู่ด้วยกันเป็นครัวเรือน (Loudon, & Bitta, 1993, p.223 อ้างถึงใน เว็บไซต์ปัญญาไทย) ครอบครัวอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ครอบครัวเดี่ยว กับครอบครัวขยาย

ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear or conjugal family) ได้แก่ ครอบครัวที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ และลูก ๆ อาศัยอยู่ด้วยกัน

ครอบครัวขยาย (Extended or consanguine family) ได้แก่ ครอบครัวที่ประกอบด้วย ครอบครัวเดี่ยว รวมกับเครือญาติอื่น ๆ อาศัยอยู่ด้วยกัน เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลูกพี่ลูกน้อง ลูกเขย ลูกสะใภ้ เป็นต้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546, น.220) ให้คำจำกัดความหมายของครอบครัวไว้ว่า ครอบครัว คือ สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยา และหมายรวมถึงลูกหรือบุตรด้วย ความหมายที่กล่าวมานี้พอจะอธิบายถึงลักษณะครอบครัวได้อย่างกว้าง ๆ ตรงตามความเข้าใจของคนทั่วไป

สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว (2548) ได้ให้ความหมายว่า ครอบครัว คือ กลุ่มบุคคลที่ผูกพันและใช้ชีวิตร่วมกัน ทำหน้าที่เป็นสถาบันหลัก เป็นฐานรากที่สำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตในสังคม ครอบครัวมีหลากหลายรูปแบบและหลายลักษณะนอกเหนือจากครอบครัวที่ประกอบด้วยบิดา มารดา และบุตร

ครอบครัวเป็นสถาบันสังคมที่สำคัญที่สุด เป็นหน่วยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และความร่วมมืออย่างใกล้ชิด เป็นสถาบันที่มีความคงทนที่สุด และยังไม่เคยปรากฏว่าสังคมมนุษย์ใดไม่มีสถาบันครอบครัวปรากฏอยู่ เพราะมนุษย์ทุกคนจะต้องอยู่ในสถาบันนี้ เนื่องจากเป็นสังคมกลุ่มแรกที่เรจะต้องเผชิญตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตในครอบครัว (สุพัตรา สุภาพ, 2536, น.35)

ครอบครัว หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มบุคคลที่เป็นสมาชิก ซึ่งมีความสัมพันธ์กันผูกพันกัน เช่น ความสัมพันธ์ทางสายเลือด หรือการรับเป็นบุตรบุญธรรม สมาชิกที่มีความสัมพันธ์

กันจะมีบทบาทและหน้าที่แตกต่างกัน เช่น เป็นบิดา เป็นมารดา เป็นสามี ภรรยา หรือเป็นบุตร ฯลฯ ซึ่งสมาคมเศรษฐศาสตร์แห่งประเทศไทยได้ให้ความหมายของครอบครัวในเชิงสหวิทยาการ ดังนี้ (รุจา ภูโพนุลย์, 2537 อ้างถึงใน สาวิตรี กำแพงพันธ์, 2549, น.41)

ในเชิงชีววิทยา ครอบครัวหมายถึงกลุ่มคนที่เกี่ยวพันโดยทางสายโลหิต

ในเชิงเศรษฐกิจ ครอบครัวคือกลุ่มคนที่ใช้จ่ายรวมกัน จากเงินงบประมาณเดียวกัน แม้จะอาศัยอยู่ต่างสถานที่กัน

ในเชิงสังคมศาสตร์ ครอบครัวอาจเป็นกลุ่มคนที่อยู่รวมกันภายในบ้านเดียวกัน อาจเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวพันในทางสายโลหิต มีปฏิสัมพันธ์สนใจต่อทุกข์สุขซึ่งกันและกัน มีความผูกพันกัน มีความรักความปรารถนาดีต่อกัน โดยมีจำเป็นต้องสืบสายโลหิตเดียวกัน

ในเชิงกฎหมาย ครอบครัวคือบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กันในทางกฎหมายโดยการสมรส มีบุตร หรือบุตรบุญธรรม ครอบครัวเช่นนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ครัวเรือน” ครอบครัวเดียวกันอาจจะไม่อยู่ร่วมหลังคาเรือนเดียวกันได้ แต่ทุกคนในครอบครัวมีปฏิภิกิริยาต่อกัน ในบทบาทสามี ภรรยา บิดามารดากับบุตร พี่กับน้อง มีความรักกัน เอาใจใส่ต่อกัน มีจิตใจผูกพันกันเช่นนี้ เป็นต้น

ในเชิงสังคมวิทยา นักวิชาการสาขานี้ถือว่า ครอบครัวเป็นหน่วยของสังคมที่เล็กที่สุดและมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของหน่วยอย่างเหนียวแน่นที่สุด ครอบครัวคือรูปแบบของการที่บุคคล 2 คน หรือกลุ่มบุคคลสร้างแบบ (pattern) หรือโครงสร้าง (structure) ของการอยู่รวมกันเป็นหน่วยของเครือญาติ ซึ่งเริ่มต้นด้วยชายหญิงคู่หนึ่งตกลงกันว่าจะตั้งหน่วยใหม่ขึ้นในสังคม ชายหญิงคู่นี้จะต้องดำเนินการให้ถูกต้องตามประเพณี หรือตามกฎหมายบ้านเมือง เมื่อผ่านพิธีการที่สังคมยอมรับแล้ว สังคมย่อมเคารพและสนับสนุนหน่วยสังคมที่ตั้งขึ้นใหม่ บุคคลทั้งสองที่ประกอบกันเป็นหน่วยสังคมขนาดเล็กนี้มีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น และมีความรับผิดชอบต่อกันหลายอย่าง

นักจิตวิทยาให้ความหมายว่า ครอบครัวคือสถาบันทางสังคมแห่งแรกที่มนุษย์สร้างขึ้น จากความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน เพื่อเป็นตัวแทนของสถาบันสังคมภายนอกที่จะปลูกฝังความเชื่อค่านิยม และทัศนคติกับสมาชิกของสังคมที่มีชีวิตอุบัติขึ้นในครอบครัว

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ครอบครัวคือกลุ่มบุคคลที่มารวมกันโดยการสมรส โดยทางสายโลหิต หรือโดยการรับเลี้ยงดู มีการก่อตั้งขึ้นเป็นครอบครัว มีปฏิภิกิริยาตอบโต้ตอบซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นสามีและภรรยา เป็นพ่อและแม่ เป็นลูกชายและลูกสาว เป็นพี่เป็นน้อง โดยการรักษาวัฒนธรรมเดิมและอาจจะมีการสร้างสรรค์วัฒนธรรมใหม่เพิ่มเติมได้ กลุ่มคนที่มีความเกี่ยวพันกันทางสายโลหิตและกฎหมาย ที่อยู่รวมกันในบ้าน บ้านเดียวกันและมีปฏิสัมพันธ์กัน มีการให้ความรักและความเอาใจใส่ต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์อาจจะมีมั่นคงหรือไม่กระชับ สั่นคลอน หรือร้างลา แต่ยังไม่ถึงแตกแยก ก็ยังนับเป็นครอบครัวอยู่

รูปแบบของครอบครัว

Murdock ได้แบ่งประเภทของครอบครัวออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้ (วิชัย เทียนถาวร และคณะ, 2543, น.46)

1. ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยสามี ภรรยา และลูก ซึ่งอาจเป็นบุตรบุญธรรมก็ได้ เป็นครอบครัวที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดที่สุด ซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมปัจจุบัน ถือเป็นแก่นแท้หรือแกนหลักของครอบครัวในความหมายที่แท้จริง เพราะก่อตั้งขึ้นด้วยการที่คนต่างเพศสองคนตกลงใช้ชีวิตร่วมกันมีความสัมพันธ์กันสามีภรรยา และสืบทอดสายโลหิตด้วยการให้กำเนิดบุตร หรือหากไม่มีบุตรโดยสายโลหิต ก็อาจจะมีลูกเลี้ยงลู่อื่นอาจเป็นบุตรบุญธรรม ครอบครัวเดี่ยวในลักษณะเช่นนี้ จะประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นแกนหลักของครอบครัว คือ สามี-ภรรยา หรือ พ่อ แม่ ลูก สมาชิกมีความสัมพันธ์และผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น มีการสืบทอดสายโลหิตเพียงทอดเดียว คือ จากพ่อ-แม่และลูก สมาชิกในครอบครัวจึงมีจำนวนไม่มากนัก มักจะพบครอบครัวประเภทนี้ในสังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่ บางครั้งจึงมีการเรียกครอบครัวประเภทนี้ว่า ครอบครัวสมัยใหม่ หรือ modern family ครอบครัวเดี่ยวส่วนใหญ่ประกอบด้วยพ่อ แม่ และลูก โดยส่วนใหญ่ครอบครัวจะมีลูกจำนวน 1-3 คนเป็นอย่างมาก ลักษณะของครอบครัวเดี่ยวมีจำนวนเพิ่มขึ้น แต่มีขนาดเล็กลงอีก และมีลักษณะที่แตกต่างกัน

2. ครอบครัวขยาย (Extended Family) เป็นครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยว และญาติพี่น้อง เช่น ปู่ย่า ตายาย ลุงป้า น้าอา เป็นต้น อาจอยู่ภายใต้หลังคาเดียวกัน หรือเขตบ้านเดียวกันโดยอาจจะปลูกอยู่ใกล้เคียงกันก็ได้ ครอบครัวขยายที่ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ย่า ตายาย และหรือพี่น้อง ยังคงมีอยู่ในสังคมไทยแต่มีจำนวนลดลง เป็นครอบครัวที่แตกแขนงจำนวนสมาชิกออกไปจากแกนเดิมของครอบครัว คือนอกจากจะประกอบด้วยวงศาคณาญาติที่อาศัยร่วมอยู่ด้วย ยังอาจหมายถึงบุคคลอื่นที่มาสวมทับในภายหลังโดยนับรวมเข้าร่วมเป็นสมาชิกของครอบครัวด้วย สมาชิกที่เป็นบุคคลอื่นที่มาสวมทับและนับรวมเป็นสมาชิกของครอบครัวนี้ อาจขยายจำนวนเพิ่มขึ้นด้วยการสืบทอดตามสายโลหิตรุ่นต่อรุ่น หรืออาจมาสวมทับเพิ่มเติมด้วยความผูกสมัครรักใคร่ บางครั้งจึงเรียกครอบครัวประเภทนี้ว่า “ครอบครัวร่วม” หรือ joint family ซึ่งแบ่งออกเป็นลักษณะคือ ครอบครัวขยายที่มีความสัมพันธ์โดยการสมรส (conjugal family) ครอบครัวแอบแฝง (composite or compound family) หรือ “ครอบครัวหลากหลายเมีย” (polygamous) ครอบครัวภาระหรือครอบครัวจำเป็น (essential family) เป็นครอบครัวที่ฝ่ายบิดาหรือมารดาไม่อาศัยอยู่ด้วยในครัวเรือนเดียวกัน แยกไปอยู่ต่างหาก ด้วยเหตุผลความจำเป็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

ศ.พญ.อุมาพร ตรังคสมบัติ (2544, น.5) กล่าวว่ารูปแบบครอบครัวในปัจจุบันส่วนใหญ่จะมีรูปแบบ ดังนี้

1. ครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) ประกอบด้วย สามี ภรรยา และลูกที่อาศัยอยู่ในครัวเรือนเดียวกัน

2. ครอบครัวที่ไม่มีบุตร (childless couples) ประกอบด้วย สามีและภรรยา

3. ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงคนเดียว (one – parent หรือ single – parent family) ประกอบด้วยลูกและพ่อหรือแม่ที่ต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูบุตรเพียงลำพัง ทั้งนี้ อาจเกิดจากการที่อีกฝ่ายเสียชีวิต หย่าร้าง หรือ แยกทางกัน หรือ การเลี้ยงลูกที่เกิดนอกสมรส เป็นต้น

4. ครอบครัวบุญธรรม (adoptive family) ประกอบด้วย สามี ภรรยา และบุตรบุญธรรม

5. ครอบครัวที่มีการแต่งงานใหม่ (reconstituted family) ประกอบด้วยหญิงชายที่มาอยู่รวมกัน โดยฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายเป็นหม้ายหรือหย่าร้างมาก่อน

6. ครอบครัวขยาย (extended family) ประกอบด้วยเครือญาติตั้งแต่ 3 ชั่วคนขึ้นไป ที่มีความสัมพันธ์กันโดยการเกิดหรือการแต่งงานมาอยู่ร่วมกัน

พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุษย์ (2545, น.24–26) จำแนกรูปแบบของครอบครัวไว้ 3 ประเภทใหญ่ คือ

1. ครอบครัวขยาย (Extended family) เป็นลักษณะส่วนใหญ่มุมของครอบครัวทางตะวันออก ลักษณะของครอบครัวจะมีกลุ่มญาติพี่น้องอยู่ร่วมกันอย่างใกล้ชิด แม้มีครอบครัวใหม่แล้วก็ยังคงอยู่รวมกัน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

1.1 ครอบครัวขยายญาติพี่น้อง (Kinship group) คือ ครอบครัวที่อยู่ร่วมกันตั้งแต่ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ และญาติพี่น้องที่ใกล้ชิด ซึ่งอาจมีลักษณะพิเศษของการอยู่ร่วมกัน ดังนี้

1) ครอบครัวขยายทางฝ่ายชาย (patrilopal) ครอบครัวที่มีผู้ชายเป็นใหญ่ ได้แก่ ปู่ บิดา หรือ ญาติที่อาศัยอยู่เป็นญาติของฝ่ายชาย

2) ครอบครัวขยายทางฝ่ายหญิง (matrilopal) ญาติที่อาศัยอยู่เป็นทางฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงอาจมีอำนาจเป็นหัวหน้าครอบครัว เช่น ชนชาวเขาวางเผ่า หรือต่อไปฝ่ายชายอาจได้รับมอบหมายให้เป็นหัวหน้าครอบครัวภายหลังญาติฝ่ายหญิงเสียชีวิตแล้วก็ได้

1.2 ครอบครัวขยายร่วมเผ่าพันธุ์ (sib) เป็นครอบครัวที่คนหมู่ชนเผ่าเดียวกัน (consanguineal group) อยู่รวมกัน มีความคิดเห็นร่วมกัน แบ่งปันกัน โดยมีหัวหน้าครอบครัวเพียงคนเดียวเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบความเป็นอยู่ของสมาชิก เช่น ครอบครัวพวกยิปซี

1.3 ครอบครัวขยายรวมกลุ่ม (clan) ครอบครัวชนิดนี้ประกอบด้วยหลายครอบครัวมาอยู่รวมกัน (compromise group) หัวหน้าครอบครัวเป็นเสมือนหัวหน้าหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบทางเศรษฐกิจ ตลอดจนการเลือกคู่ครองให้กับสมาชิกในครอบครัว คนทั้งหมู่บ้านอยู่ร่วมกัน มีความ

รับผิดชอบร่วมกัน เช่น ครอบครัวจีนโบราณ (Ancient Chinese) ครอบครัวชาวยิว (Hebrews) หรือครอบครัวโรมานซ์ (Romans) ในสมัยแรกเริ่มของยุโรปและอเมริกา

2. ครอบครัวเดี่ยว (Nuclear family) ได้แก่ ครอบครัวพ่อแม่ลูกซึ่งมีที่อยู่อาศัยตามลำพังตนเอง หารเลี้ยงครอบครัวด้วยตนเอง ครอบครัวส่วนใหญ่ในซีกโลกต่างๆ สมัยปัจจุบันนี้มีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ซึ่งรูปแบบของครอบครัวเดี่ยวยังมีอยู่ 2 รูปแบบ คือ

2.1 ครอบครัวเดี่ยวชายเป็นหัวหน้าครอบครัว (Patriarchal) ผู้ชายจะมีหน้าที่รับผิดชอบการพัฒนาของครอบครัวและมีอำนาจในการตัดสินใจ

2.2 ครอบครัวเดี่ยวหญิงเป็นหัวหน้าครอบครัว (Matriarchal) ผู้หญิงมีหน้าที่รับผิดชอบเศรษฐกิจของครอบครัว และมีอำนาจในการตัดสินใจปัญหาต่างๆ

3. ครอบครัวกลุ่ม (Composite family) ได้แก่ ครอบครัวที่ประกอบด้วยครอบครัวเดี่ยวมากกว่าหนึ่งครอบครัว หรือ ครอบครัวที่มีสมาชิกมากกว่า 1 คน แบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ

3.1 สามีนคนเดียวภรรยาหลายคน (polygamy) สามีนเป็นคนดูแลรับผิดชอบสมาชิกในครอบครัวทุกคน

3.2 ครอบครัวภรรยาคนเดียวสามีหลายคน (polyandry) ภรรยาเป็นผู้รับผิดชอบการใช้จ่ายของครอบครัว

3.3 ครอบครัวบ้านหลังเล็ก (concubinage) การที่สามีนเป็นหัวหน้าครอบครัว มีภรรยาคนเดียว แต่มีผู้หญิงคนอื่นที่ไม่ได้รับการยกย่องว่าเป็นภรรยาหรือเป็นภรรยาน้อยเท่านั้น

รูปแบบของครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจ ในอดีตครอบครัวทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิต ดังนั้นแรงงานสำหรับการผลิตจึงเป็นสิ่งสำคัญ ครอบครัวส่วนใหญ่จึงเป็นครอบครัวขยาย แต่ในเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมครอบครัวไม่ใช่หน่วยผลิตอีกต่อไป เพราะมีโรงงานต่างๆ ฯลฯ ทำหน้าที่แทน ครอบครัวส่วนใหญ่จึงมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ซึ่งสามารถเคลื่อนย้ายไปตามความต้องการหรือความจำเป็นได้ง่าย เช่น โอกาสทางการศึกษา การประกอบอาชีพ หรือการแสวงหาแหล่งอื่นที่มีโอกาสในด้านอื่น ๆ มากกว่า ไม่ว่าครอบครัวจะมีรูปแบบใด ก็จะมีการพัฒนาความสัมพันธ์พื้นฐาน 4 ประการเหมือนกัน คือ (Gueen, & T Habenstein, 1969, p.10 อ้างถึงใน พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2545, น.26 – 27)

1. ในทุกครอบครัวความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกจะพัฒนาอย่างแน่นแฟ้นอย่างน้อยเมื่อเยาว์วัย

2. ครอบครัวส่วนมากมักมีผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัวและครอบครัวแบบสามีนภรรยาคนเดียว (monogamy) เป็นครอบครัวที่ได้รับการยอมรับมากเพราะมีภาระจากครอบครัวน้อยกว่าชนิดอื่น

3. ครอบครัวทุกชนิดมีหน้าที่หลัก 4 ประการที่ต้องรับผิดชอบร่วมกันระหว่างสมาชิก ครอบครัว คือ สร้างสรรค์ (procreation) บุคลิก (orientation) แบ่งปันหน้าที่ (division of labor) และ มอบหมายบทบาทฐานะ (status – giving)

4. ในทุกระบบครอบครัวการพัฒนาคอร์ครัวมีขั้นตอนและเป็นระบบ

เมื่อพิจารณาคอร์ครัวในปัจจุบันยังมีคอร์ครัวอีกหลายลักษณะที่ยังไม่ได้กล่าวถึง อาทิคอร์ครัวที่อยู่กันแบบพี่น้อง ไม่มีพ่อแม่อยู่ด้วย คอร์ครัวที่เด็กอยู่กับญาติ คอร์ครัวทอมกับดี หรือคอร์ครัวเลสเบียน ซึ่งจะพบว่าคอร์ครัวทุกลักษณะจะมีกระบวนการของวัฏจักรคอร์ครัว ใกล้เคียงกัน นั่นคือการเริ่มพัฒนาคอร์ครัวจากการเลือกคู่ครองและสิ้นสุดที่การแตกแขนง คอร์ครัวเป็นคอร์ครัวใหม่ หรืออาจจบลงโดยการสิ้นสุดความสัมพันธ์ของคอร์ครัวด้วยการหย่าร้าง หรือตายจากกันไป

ความสำคัญของคอร์ครัว

คอร์ครัวนับเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดและเป็นสถาบันพื้นฐานที่ทำหน้าที่ในการวางรากฐานให้กับสังคม ซึ่งสามารถจำแนกความสำคัญของคอร์ครัวได้ดังนี้ (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2548) คือ

1. คอร์ครัวเป็นเบ้าหลอมทางบุคลิกภาพและคุณลักษณะของสมาชิก การมีปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างสมาชิกในครัวเรือนเดียวกัน มีการถ่ายโยงค่านิยม ความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ ความเชื่อ ความศรัทธาและวัฒนธรรมการดำเนินชีวิตจากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง ตลอดจนมีการพักผ่อน นันทนาการ และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน รวมถึงการเป็นต้นแบบทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัว สิ่งแวดล้อมภายในคอร์ครัวไม่ว่าจะเป็นทางบวกหรือทางลบ ค่อย ๆ หล่อหลอมพื้นฐานทางบุคลิกภาพและคุณลักษณะทางด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และจิตใจของสมาชิกในคอร์ครัวในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการแสดงบทบาททางสังคมของสมาชิกในสถาบันอื่น ๆ ต่อไป

2. คอร์ครัวเป็นสถาบันพื้นฐานทางการศึกษาของสังคม คอร์ครัวเป็นแหล่งถ่ายทอดองค์ความรู้ การฝึกฝน และการอบรม ให้สมาชิกได้เรียนรู้ระเบียบสังคมหรือการขัดเกลาทางสังคม ทั้งอย่างเป็นทางการ (formal) และไม่เป็นทางการ (informal)

3. คอร์ครัวสร้างคุณภาพชีวิต คุณลักษณะต่าง ๆ ที่บ่งชี้ถึงลักษณะของชีวิตที่มีคุณภาพ ช่างต้นนี้ คอร์ครัวจะเป็นสถาบันที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดขึ้นกับชีวิตของสมาชิกในคอร์ครัวได้

4. คอร์ครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในการพัฒนาสังคม สถาบันที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง การพัฒนาสังคมและชุมชน เช่นเดียวกับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ วัฏจักรของการเกิด การเติบโตเข้าสู่ วัยเรียน วัยทำงาน วัยแต่งงาน วัยเลี้ยงลูกของตนเอง วัยดูแลพ่อแม่เมื่อแก่ชราลง สอนและสั่งให้ทุก

คนต้องมียุทธศาสตร์ที่ในสถานะต่าง ๆ ในครอบครัว หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การเข้าไปมีบทบาทภาระหน้าที่และมีความรับผิดชอบในฐานะสมาชิกของชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

5. ครอบครัวเป็นหน่วยวางรากฐานการปกครองในระดับต่าง ๆ ครอบครัวทำหน้าที่ปฐมนิเทศที่สำคัญที่สุดคือการให้กำเนิดเด็ก ให้การเลี้ยงดูผู้เยาว์ ให้การศึกษา สร้างคนให้รู้จักบทบาทในสังคม ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้คนรุ่นหลังรับไว้เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพสังคมของชนกลุ่มนั้น เด็กที่เกิดและเจริญเติบโตมาจากครอบครัวแบบใด ย่อมได้รับการถ่ายทอดแนวความคิด เจตคติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ตีตมมาจากครอบครัวเดิมไม่มากนักน้อย และนำไปใช้ปฏิบัติในสังคมที่เขาอยู่อาศัย

แนวคิดทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว

ความหมายของโครงสร้างและหน้าที่ของครอบครัว มีดังนี้ (จรรยา สุวรรณทัต, 2530, น.40 อ้างถึงใน สโรบล ธนะคำดี, 2551, น.34-35)

โครงสร้างของครอบครัว หมายถึง องค์ประกอบย่อยของบุคคลที่มาอยู่ร่วมกันตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปในลักษณะครัวเรือนและมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยสายโลหิตหรือกฎหมาย รวมทั้งมีการดำเนินชีวิตร่วมกันและมีการพึ่งพิงกันทางสังคมทางเศรษฐกิจ

หน้าที่ของครอบครัว หมายถึง กิจกรรมหรืองานที่สมาชิกในครอบครัวควรกระทำตามบทบาทหรือสถานภาพในครอบครัว เพื่อให้ครอบครัวสามารถดำเนินชีวิตครอบครัวไปได้อย่างราบรื่น ทั้งนี้ครอบครัวมีหน้าที่ต่อสมาชิกในครอบครัวในการตอบสนองความต้องการของสมาชิกในครอบครัว และยังมีหน้าที่ของครอบครัวต่อสังคมในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมในการทำประโยชน์เพื่อสังคมด้วย

องค์ประกอบโครงสร้างของครอบครัว (งามตา วานินทานนท์, 2547, น.75-76 อ้างถึงใน สโรบล ธนะคำดี, 2551, น.35-36)

1. โครงสร้างของบทบาท หมายถึง พฤติกรรมของบุคคลที่บ่งชี้ถึงสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ บทบาทและสถานภาพจะเป็นเหมือนต้นแบบในการหล่อหลอมพฤติกรรมของบุคคล

2. ระบบค่านิยม เป็นระบบความคิด ความเชื่อ และเจตคติที่เกิดจากการเรียนรู้ในครอบครัวและอาจมีอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกครอบครัว เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดมาจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นหลัง

3. กระบวนการสื่อสาร การอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด จำเป็นต้องมีการสื่อสารที่ดีเพื่อช่วยให้สามารถทำหน้าที่ได้อย่างเต็มที่และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างสมาชิก การสื่อสารเป็นกระบวนการร่วมรับรู้ข่าวสาร ความคิดเห็น ค่านิยม ตลอดจนอารมณ์ ความรู้สึกของบุคคลอื่น และเป็นวิถีทางที่จะทำให้รู้จักตนเองและผู้อื่นได้ดียิ่งขึ้น

4. โครงสร้างอำนาจ หมายถึงการที่สมาชิกคนใดคนหนึ่งในรอบครัวสามารถควบคุมหรือแสดงอิทธิพลต่อพฤติกรรมของสมาชิกอื่น ๆ ในครอบครัว โดยเป็นที่ใช้อำนาจในการตัดสินใจของครอบครัวและยังมีอำนาจในการให้คุณให้โทษแก่สมาชิกในครอบครัว

องค์ประกอบหน้าที่ของครอบครัว

1. หน้าที่ด้านความรักความเอาใจใส่ หมายถึงหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการด้านจิตใจของสมาชิก แสดงออกโดยการให้ความรัก ความอบอุ่น ความเอาใจใส่แก่สมาชิกเพื่อให้สมาชิกมีสุขภาพจิตดี มีบุคลิกภาพมั่นคง

2. หน้าที่ในการอบรมเลี้ยงดู หมายถึงหน้าที่ในการพัฒนาแบบแผนพฤติกรรมที่ต่อเนื่องตลอดชีวิตของสมาชิก เพื่อเป็นการปลูกฝังส่งเสริมลักษณะนิสัยที่ดีงาม การวางตนตามบทบาทที่เหมาะสม การเรียนรู้ระเบียบทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งจะทำให้เด็กพร้อมที่จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีมีคุณภาพในอนาคต

3. หน้าที่ในการผลิตสมาชิกใหม่ หมายถึงหน้าที่ในการสร้างหรือในการผลิตสมาชิกใหม่ให้แก่ครอบครัว ทำให้จำนวนสมาชิกในสังคมเพิ่มขึ้น เป็นหน้าที่ในการสืบเผ่าพันธุ์เชื้อสายของมนุษยชาติ สำหรับครอบครัวแล้วหน้าที่นี้เป็นการสืบสกุลให้ครอบครัวดำรงต่อไป

4. หน้าที่ในการเผชิญปัญหาของครอบครัว หมายถึงหน้าที่ในการจัดการและคลี่คลายวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ในครอบครัวในทางสร้างสรรค์ เพื่อคงไว้ซึ่งสมดุลภายในครอบครัว ซึ่งครอบครัวมักจะถูกกระทบจากสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกครอบครัว ครอบครัวจึงทำหน้าที่ในการเผชิญปัญหาเพื่อให้ครอบครัวสามารถปรับตัวและดำเนินชีวิตต่อไปได้อย่างต่อเนื่องตามพัฒนาการของครอบครัว

5. หน้าที่ในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจ หมายถึงหน้าที่แสวงหารายได้ที่จะนำมาเป็นค่าใช้จ่าย เพื่อจัดหาสิ่งจำเป็นในการดำเนินชีวิตสำหรับสมาชิกในครอบครัว และบริการเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย นันทนาการ และงานอดิเรก

หน้าที่ของครอบครัว

ครอบครัวมีหน้าที่ในการที่จะสนองความต้องการของบุคคลทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จนก่อให้เกิดความสุขความพึงพอใจอันเนื่องมาจากการมีสุขภาพกายและใจดี ตลอดจนมีวิถีชีวิตที่อำนวยความสะดวกให้แก่สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจและสังคมนั้น อันจะทำให้ครอบครัวเป็นพื้นฐานในการสร้างคุณภาพชีวิตของบุคคลอย่างแท้จริง โดยทั่วไปครอบครัวมีหน้าที่ดังนี้ (พีชนิ เษยจรรยา และประทุม ฤกษ์กลาง, 2531, น.9)

1. หน้าที่เชิงเศรษฐกิจ พ่อแม่มีหน้าที่หาเงินมาเลี้ยงดูบุตรให้ได้ หน้าที่เป็นอีกหน้าที่ที่มีความสำคัญของครอบครัว บุคคลในครอบครัวอยู่ในวัยทำงานจะต้องมีหน้าที่นี้ เนื่องจากปัจจัยทาง

เศรษฐกิจไม่ว่าจะอยู่ในรูปของตัวเงินหรือสิ่งของ เป็นปัจจัยที่จะตอบสนองความต้องการของบุคคล และเพื่อความต้องการมั่นคงทางจิตใจ ความรู้สึกว่ามีคนรัก ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ สมาชิกในครอบครัวจะเป็นผู้ตอบสนองนั่นเอง

2. หน้าที่ในการให้สถานภาพ คือเมื่ออยู่ในครอบครัว สมาชิกทุกคนจะมีสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้น โดยกำเนิด เช่น เพศ เชื้อชาติ ศาสนา เชื้อชาติ สัญชาติ และสถานะในครอบครัว รวมถึงในวงสังคม ครอบครัวจะต้องบทบาททำหน้าที่ในการที่จะปฐมนิเทศบุตรหลานในครอบครัวของตนเอง ให้รู้จักสถานภาพของตนตามความเห็นพ้องต้องกันของสังคม ครอบครัวที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกันจะมีกิจกรรมหรือบทบาทของครอบครัวต่างกันด้วย เนื่องจากสถานภาพมีความหมายถึง การเปรียบเทียบตำแหน่งของบุคคลตามโครงสร้างของสังคม ดังนั้นบุคคลที่เกิดมาในครอบครัวที่มีสถานภาพแตกต่างกันจะมีกิจกรรมและหน้าที่ที่แตกต่างกันด้วย

3. หน้าที่ในการสืบต่อสังคมของมนุษย์ ครอบครัวมีหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบและมีลูกหลานสืบสกุลต่อไปสร้างสมาชิกใหม่ขึ้นทดแทนสมาชิกเดิมที่จากไปเพื่อสืบวงศ์ตระกูลต่อไป แต่ก็ต้องตั้งอยู่บนความสมดุลกับสังคม

4. หน้าที่ในการอบรมสั่งสอนระเบียบของสังคม ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่มีหน้าที่และบทบาทในการอบรมสั่งสอนที่สำคัญที่สุด โดยมุ่งเน้นให้รู้จักค่านิยมพื้นฐานทางวัฒนธรรม การพัฒนาบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย และการปรับตัวเข้า ให้เด็กเป็นสมาชิกที่ดีในสังคม

5. หน้าที่ทางชีววิทยา ครอบครัวเป็นแหล่งสืบทอดเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ ซึ่งหน้าที่นี้ไม่มีสถาบันใดทดแทนได้ และกระบวนการตอบสนองนี้ของครอบครัวเป็นไปโดยธรรมชาตินอกเหนือจากความต้องการด้านกายภาพของมนุษย์ด้านอื่น ๆ นอกจากนี้ยังมีการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้านอื่นๆ อีก กล่าวคือ การแต่งงานมีครอบครัวมีความหมายถึง การที่บุคคล 2 คน ต่างเห็นคุณค่าซึ่งกันและกันและนิยมพร้อมใจที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความปรารถนาที่จะให้เกิดและสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามและความเจริญก้าวหน้าให้แก่คู่ครองและบุตรสมาชิกเดียวกัน

6. หน้าที่การให้ความรักและให้ความรู้สึกอบอุ่นปลอดภัย ถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของครอบครัว เนื่องจากหน้าที่นี้ทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ที่ครอบครัวจะทำให้เกิดบ้าน สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยเชื่อมโยงสมาชิกทุกคนในครอบครัวให้รักใคร่ผูกพันกัน และมีจิตใจที่จะปกป้องภัยอันตรายหรือสิ่งที่จะกระทบกระเทือนต่อสวัสดิภาพทั้งทางร่างกายและทางใจ ซึ่งจะทำให้มีผลต่อการก่อให้เกิดความสุข ความพึงพอใจภายในครอบครัว

7. หน้าที่การให้ความรู้และการศึกษา โรงเรียนแห่งแรกของมนุษย์คือครอบครัว พ่อแม่จะเป็นครูคนแรกของลูก ตลอดจนการจัดการให้ลูกได้ศึกษาในระดับโรงเรียนตามฐานะและค่านิยมของครอบครัว ถือว่าเป็นการปูพื้นฐานการดำรงชีวิตให้แก่สมาชิกในครอบครัว ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้สมาชิก

ในครอบครัวได้มีอาชีพ บุคลิกภาพ และค่านิยมที่จะสนองต่อความต้องการของตนเองได้อย่างมีความสุข พึงพอใจ และมีสุขภาพกายและจิตใจที่ดี

8. หน้าที่ทางศาสนา การที่ทุกครอบครัวจะมีศาสนาหรือสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจอื่น ๆ โดยทั่ว ๆ ไปแล้วศาสนาคือสิ่งที่เป็นนามธรรม หลักของศาสนาอาจแตกต่างกันในวิธีปฏิบัติตามหลักที่น่าจะเหมือนกันทุกศาสนา ก็คือ การสอนให้สมาชิกของศาสนาทำความดีไม่เบียดเบียนกัน และผลของการอยู่ในกรอบศาสนา จะทำให้บุคคลมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่น อันมีผลทำให้บุคคลนั้นมีความสุข ความพอใจ และมีสุขภาพจิตที่ดี เป็นสมาชิกของครอบครัวที่มีคุณภาพ

9. หน้าที่ทางนันทนาการ ในการดำเนินชีวิตประจำวันของบุคคลนั้นไม่ว่าจะอยู่ในวัยใดมักจะเกิดความเครียดขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเสมอ ความต้องการตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกเพศ วัย ฐานะ ค่านิยม เป็นต้น การที่บุคคลมีนันทนาการเพื่อผ่อนคลายความเครียดเป็นวิธีการที่ทำให้บุคคลมีความสุขจิตใจที่ดี มองโลกในแง่ดี มีเพื่อน อันก่อให้เกิดความแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ มีความมั่นคงและอบอุ่นในจิตใจที่ทำให้รู้สึกว่าเป็นที่รักของเพื่อนฝูง มีสภาพแวดล้อมที่น่ามีความสุขความพอใจมาสู่ทุกคนที่เป็นสมาชิกของครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันสังคมที่เก่าแก่และสำคัญของมนุษย์ เป็นหน่วยของสังคมที่มีความสัมพันธ์และความร่วมมืออย่างใกล้ชิด เป็นสถาบันที่มีความคงทนที่สุด เป็นสังคมกลุ่มแรกที่เราจะต้องเผชิญตั้งแต่แรกเกิดจนเติบโตในครอบครัว สังคมต่าง ๆ ได้สร้างสถาบันครอบครัวขึ้นเพื่อให้ทำหน้าที่สำคัญหลายประการ โดยเหตุที่ครอบครัวเป็นสถาบันเก่าแก่ สังคมจึงวางหลักเกณฑ์และวิธีการเกี่ยวกับครอบครัวไว้มาก ศาสนาที่สำคัญของโลกก็มีคำสอนให้คนยึดมั่นในระบบครอบครัว กฎหมายของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกย่อมวางกฎเกณฑ์ไว้ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวไว้อย่างแน่นหนา

นัตรารพร เสมอใจ (2550, น.169-170) ได้ให้ลักษณะการทำหน้าที่ของครอบครัว แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่

1. หน้าที่ด้านการสร้างลักษณะทางสังคม (Socialization) ครอบครัวทำหน้าที่ถ่ายทอดลักษณะทางสังคมแก่สมาชิกในครอบครัวได้ทราบถึงสถานะและแนวทางการปฏิบัติที่เหมาะสมตามบทบาทและหน้าที่ของบุคคล ซึ่งสมาชิกในครอบครัวจะได้รับอิทธิพลจากครอบครัวของตน ตั้งแต่พื้นฐานทางความคิด การนับถือศาสนา ทักษะการสัมพันธ์กับผู้อื่น มารยาททางสังคมต่าง ๆ การพูดจา การวางตัว การศึกษา การเลือกอาชีพ การกำหนดเป้าหมายชีวิต และรูปแบบการดำเนินชีวิตของครอบครัวที่เป็นเสมือนเป็นแนวทางสำหรับให้บุคคลเลือกปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ รวมถึงบรรทัดฐานทางสังคมในการสร้างแบบแผนในการปฏิบัติที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสังคม

2. หน้าที่ด้านความเป็นอยู่ที่ดี (Economic Well-being) ครอบครัวมีหน้าที่สร้างความเป็นอยู่ที่ดีและเหมาะสม โดยอาจมีฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งซึ่งอาจเป็นได้ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงเป็นหัวหน้าที่สร้างรายได้จนเจือครอบครัว ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งทำหน้าที่ในการดูแลความเป็นอยู่ในบ้าน หรืออาจเป็นทั้งสองฝ่ายที่ช่วยกันทำมาหากิน สร้างรายได้ และดูแลความเรียบร้อยในครอบครัวด้วยกัน ซึ่งเป็นลักษณะที่สามารถเห็นได้ในสังคมปัจจุบันมากขึ้นเรื่อย ๆ

3. หน้าที่ส่งเสริมด้านอารมณ์ (Emotional Support) สมาชิกทุกคนในครอบครัวมีหน้าที่ในการสร้างความสุขและความสมบูรณ์ทางอารมณ์ให้แก่กันและกัน ด้วยการให้ความรัก ความเข้าใจ สนับสนุน และไว้วางใจซึ่งกันและกัน ให้เป็นผู้ที่มีความสุขและมีความสมบูรณ์ทางอารมณ์ รู้จักสะกดกลั่นและให้อภัย สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข

อิทธิพลของสภาพแวดล้อมในครอบครัว

สภาพแวดล้อมในครอบครัว มีผลต่อการดูแลสมาชิกในครอบครัวดังนี้

1. สมาชิกหรือบุคคลในครอบครัว สมาชิกในครอบครัวประกอบด้วย พ่อแม่ ลูกเป็นหลักสำคัญ และมีปู่ ย่า ตา ยาย รวมทั้งญาติพี่น้องเป็นส่วนร่วมในครอบครัวด้วย ในสังคมแบบดั้งเดิม ครอบครัวจะอยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่หรือที่เรียกว่าครอบครัวขยายที่อาจมีครอบครัวเล็ก ๆ หลายครอบครัว ๆ ที่เป็นพี่น้องอยู่รวมกัน การส่งเสริมความคิดอ่านส่วนบุคคลยังมีไม่มากนัก ทำให้สมาชิกที่เป็นเด็กของครอบครัวได้รับความคิดความเชื่อในแบบแผนเดียวกัน ความขัดแย้งทางด้านความเชื่อ ความคิดจึงไม่เกิดขึ้น ทำให้การอบรมดูแลเด็กเป็นไปได้ง่ายและสะดวก ปัญหาที่เกิดขึ้นก็มีน้อย

ส่วนสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะสังคมเมืองมีลักษณะของครอบครัวแตกต่างไปจากครอบครัวดั้งเดิมและครอบครัวชนบท ทั้งนี้เนื่องจากการบีบคั้นทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้ครอบครัวต้องมีขนาดเล็กลง จนในปัจจุบันครอบครัวในเมืองส่วนใหญ่จะประกอบด้วยสมาชิกพื้นฐานเท่านั้น คือ พ่อ แม่ และลูกซึ่งจะเป็นลูกของตนหรือลูกบุญธรรมก็ได้

การที่ครอบครัวในปัจจุบันมีจำนวนสมาชิกน้อย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในการถ่ายทอดความเชื่อในแบบแผนเดียวกัน เนื่องจากคนทุกวันนี้จะได้รับความคิดความเชื่อถ่ายทอดมาจากหลายด้านด้วยกัน ทั้งการถ่ายทอดโดยบุคคล โดยสื่อมวลชนต่างๆ ซึ่งอาจจะมีทั้งความคิดที่ถูกและผิด หากสมาชิกของครอบครัวมีมากและแต่ละคนก็ได้รับความคิดความเชื่อมาแตกต่างกัน จะทำให้สมาชิกที่เป็นเด็ก ๆ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดความคิดความเชื่อใดได้ ดังตัวอย่างเช่น เด็กในครอบครัวขยายที่อยู่ร่วมกับปู่ย่าตายาย ซึ่งมีพ่อแม่ที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่มักจะมี ความขัดแย้งทางด้านความคิดและความเชื่อระหว่างความคิดสมัยใหม่ที่รับจากพ่อแม่กับความคิดสมัยเก่าที่ได้จากปู่ย่าตายาย ทำให้เกิดความสับสนในความคิดความเชื่อเป็นเหตุให้ไม่มีหลักยึดในการปฏิบัติ

จนกระทั่งในที่สุดก็มักจะยึดถือเพื่อนซึ่งมีความสับสนเหมือนกัน แล้วแสดงพฤติกรรมแปลก ๆ ออกมาเพื่อแสดงเอกลักษณ์ของกลุ่มของตน และเพื่อให้ผู้ใหญ่ได้ยอมรับในกลุ่มของตนเองด้วย เพราะเขาไม่สามารถยึดมาตรฐานจากผู้ใหญ่ที่มีความคิดความเชื่อแตกต่างกันได้

ดังนั้นในการอบรมดูแลเด็กหากบุคคลในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขยายก็ตาม สามารถปรับความคิดความเชื่อให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ ก็จะทำให้เด็กในครอบครัวสามารถหามาตรฐานหรือหลักยึดในชีวิตของตนได้ ไม่เกิดความสับสนในความคิดความเชื่อ ทำให้ปัญหาสำหรับสำหรับเด็กที่เกิดขึ้นมากในปัจจุบันลดลงได้

2. สภาพครอบครัว สภาพในครอบครัวที่ทำให้การอบรมดูแลเด็กมีความยุ่งยาก เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาการด้านต่าง ๆ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจของเด็ก สภาพภายในครอบครัวที่ควรคำนึงถึงมี 3 ประการ คือ

2.1 สภาพเศรษฐกิจในครอบครัว มีความสำคัญต่อพัฒนาการด้านต่าง ๆ ทั้งทางร่างกายจิตใจของเด็ก ครอบครัวที่ยากจนจะทำให้เด็กได้รับอาหารไม่เพียงพอทั้งปริมาณและคุณภาพ ดังจะเห็นได้ว่าเด็กในครอบครัวยากจนและในชุมชนแออัดจะมีลักษณะขาดอาหารเป็นส่วนใหญ่ การขาดอาหารนั้นนอกจากจะทำให้ร่างกายมีลักษณะแคระแกร็นแล้ว ยังทำให้สมองของเด็กไม่พัฒนาไปตามที่ควรจะเป็นด้วย ซึ่งสิ่งนี้เองจะมีผลกระทบต่อการพัฒนาพลเมืองของประเทศเป็นอย่างมาก นอกจากสภาพเศรษฐกิจจะมีผลต่อร่างกายและสติปัญญาแล้ว ยังมีผลต่อภาวะจิตใจของเด็กด้วย กล่าวคือ ครอบครัวที่ยากจนโดยทั่วไปสภาพทางจิตใจของสมาชิกครอบครัวย่อมจะตึงเครียด เพราะไม่แน่ใจจะทำมาหากิน มีรายได้พอเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวหรือไม่ เมื่อภาวะทางจิตใจตึงเครียด อารมณ์ก็จะขุ่นมัว เป็นผลกระทบต่อเด็กซึ่งเป็นสภาพที่ไม่เหมาะกับการพัฒนาเด็ก

2.2 สภาพความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ความสัมพันธ์นี้รวมทั้งความสัมพันธ์ของพ่อแม่ ความสัมพันธ์ของพ่อแม่กับลูก ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้อง ความสัมพันธ์ของครอบครัวกับญาติ ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวจะเป็นพื้นฐานทางการเรียนของเด็ก กล่าวกันว่า ถ้าเด็กมาจากครอบครัวลักษณะใดก็จะมีแนวโน้มสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ในลักษณะนั้น ๆ เช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เด็กที่มาจากครอบครัวที่พ่อแม่ขาดความไว้วางใจต่อกัน สภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวจะทำให้เด็กเรียนที่จะเป็นคนจู้ระแวงไม่ค่อยไว้วางใจผู้อื่น หรือการที่เด็กได้เรียนรู้ปู่ย่าตายายมีอิทธิพลต่อการกระทำของพ่อแม่ เมื่อเด็กทำผิดจะถูกพ่อแม่ลงโทษ เด็กก็จะไปหาปู่ย่าตายายเพื่อให้ช่วยยับยั้งการลงโทษนั้น ๆ ถ้าปู่ย่าตายายยอมทำตามที่เด็กขอร้องบ่อย ๆ จะทำให้เด็กได้ใจ ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ เพราะเด็กได้เรียนรู้ว่าปู่ย่าตายายมีอิทธิพลยับยั้งพ่อแม่ได้ ดังนั้นสภาพความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่มีผลให้เด็กเกิดการเรียนรู้สภาพความเป็นไปต่าง ๆ ในครอบครัว และเด็กจะเลือกเลียนแบบสิ่งที่ให้ประโยชน์แก่ตนซึ่งเป็นการฝึกลักษณะนิสัยต่าง ๆ ให้ตนเองด้วย

2.3 สภาพครอบครัวแตกแยกและการหย่าร้าง สภาพครอบครัวทั้งสองลักษณะนี้ล้วนแล้วแต่เป็นสภาพที่ไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเด็กเลย สภาพครอบครัวแตกแยกเป็นลักษณะที่ครอบครัวขาดความรัก ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะแสดงลักษณะของความไม่ลงรอยกันให้เด็กเห็นอย่างชัดเจน เช่น พ่อแม่ทะเลาะกัน ทำร้ายร่างกายกัน กล่าวร้ายแก่กัน สภาพเช่นนี้ทำร้ายจิตใจเด็กมาก ทำให้เด็กมีความรู้สึกโดดเดี่ยว เหมือนอยู่ในสนามรบที่มีภาวะอันตรายรอบด้านและบางครั้งเด็กอาจจะได้รับผลจากความตึงเครียดทางจิตใจของพ่อแม่ เช่น ถูกตีโดยไม่มีเหตุผล เพราะพ่อแม่ต้องการระบายอารมณ์ ภาวะทางจิตใจของเด็กในครอบครัวเช่นนี้อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมมาก บางครั้งอาจถึงกับเป็นโรคประสาท โรคจิตได้

การหย่าร้างก็เป็นภาวะที่ไม่เหมาะต่อการพัฒนาเด็กอีกประการหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตามการหย่าร้างมักจะเป็นการสิ้นสุดของสภาพครอบครัวแตกแยก พ่อแม่ไม่เข้าใจกัน บางครั้งเด็กในครอบครัวก็สามารถยอมรับการแยกกันของพ่อแม่ได้ การหย่าร้างมีผลต่อการพัฒนาการเด็กและมีผลต่อภาวะผิดปกติทางจิตใจด้วยของเด็กด้วย การที่พ่อแม่แยกกันอยู่ก่อนที่จะมีการหย่าร้างตามมาภายหลังจะทำให้เด็กมีสภาพทางจิตใจที่ดีขึ้น เด็กจะเรียนรู้บทบาทของพ่อหรือแม่ที่แยกจากกัน

การหย่าร้างถึงแม้จะเป็นการยุติภาวะความตึงเครียดภายในครอบครัวระหว่างพ่อแม่ แต่เป็นการสร้างภาวะใหม่ให้กับครอบครัว เด็กจะต้องเรียนรู้และยอมรับภาวะการสูญเสีย นั้น ๆ และปรับตัวให้เข้ากับสภาพใหม่ที่เกิดขึ้น การที่เด็กต้องพยายามยอมรับสภาพใหม่มากเกินไปจะทำให้เด็กเกิดความตึงเครียดมากและมักจะแสดงการเก็บกดไว้ เพราะความที่เด็กสงสารแม่หรือพ่อที่ตนอยู่ด้วย

การแยกกันโดยทันทีจะทำให้เด็กเกิดความสับสนทางจิตใจอย่างรุนแรง และถ้าไม่มีการบอกให้เด็กทราบล่วงหน้าเด็กจะกระทบกระเทือนใจมาก อาจโกรธและไม่ยอมรับทั้งพ่อและแม่เลยก็ได้ ดังนั้นการแยกจึงควรค่อยทำค่อยไป ให้เด็กได้เรียนรู้ที่ละเล็กละน้อยจนยอมรับและเคยชินกับสภาพดังกล่าว ปัญหาต่าง ๆ ก็จะเกิดขึ้นน้อยลง

แนวทางการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว

ศรีสว่าง พัววงศ์แพทย์ (2537, น.63) ได้แนะนำแนวทางในการเสริมสร้างครอบครัวด้วยตนเอง 7 ประการ ดังนี้คือ

1. ต้องมีความพร้อมทั้งด้านร่างกาย สุขภาพอนามัย จิตใจ มีความรู้เพียงพอที่จะประกอบอาชีพ มีวุฒิภาวะ มีความรู้ที่จะเลี้ยงดูเด็กและเยาวชนให้มีพัฒนาการรอบด้าน ถ้ายังไม่พร้อมก็อย่าเพิ่งแต่งงาน และถ้าแต่งงานแล้วไม่พร้อมก็ชะลอการมีบุตร
2. ต้องมีความเป็นหนึ่งเดียวในความสัมพันธ์ทั้งร่างกาย ความคิด จิตวิญญาณในระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อให้เกิดพลังร่วมกันที่จะจัดการกับปัญหาของตนเองได้
3. ต้องมีฆราวาสธรรม 4 หรือธรรมะของผู้ครองเรือนคือ มีสัจจะ ทมะ ขันติ จาคะ

4. ต้องมีเวลาทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน

5. ต้องมีการสื่อสารและสนทนาระหว่างกันเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกัน การไม่พูดกันในครอบครัวก็เป็นความรุนแรง

6. ต้องปรับบทบาทชายหญิงให้เป็นผู้คิดตัดสินใจ เพื่อเป็นการเพิ่มพลังให้แก่สตรีที่หาสามารถมีโลกทัศน์ที่กว้างขวาง มีความรู้ทักษะกว้างขวาง เพื่อให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจซึ่งครอบครัวก็มีพลังเข้มแข็งขึ้น

ชำนาญ นิสารัตน์ (2533, น.17-18) ได้ให้แนวคิดในการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว โดยเน้นการส่งเสริมสุขภาพจิตในครอบครัวด้วยการทำให้บ้านเป็นวิมานของเรา ซึ่งลักษณะของบ้านและครอบครัวที่ดีพอสรุปได้ ดังนี้

1. หัวหน้าครอบครัวที่มีความสามัคคีปรองดองกัน โดยเฉพาะบิดามารดามีการปรับตัวที่ดี ย่อมเป็นตัวอย่างในการปรับตัวสำหรับเด็ก ถ้าบิดามารดาไม่รู้จักการปรับตัวเข้าหากัน มีขัดแย้งบ่อย ๆ โดยไม่มีเหตุผลก็ย่อมสร้างนิสัยให้เด็กคล้อยตามไปด้วย เด็กอาจจะมีอารมณ์ขุ่นมัว เศร้าหมอง ขาดเหตุผลเข้ากับคนอื่นได้ยาก

2. สร้างบรรยากาศในบ้านให้มีบรรยากาศแห่งความรัก ความเป็นมิตร ความปรารถนาดีต่อกัน มีความสนิทสนมเป็นกันเอง สอดคล้องเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ทำให้เกิดบรรยากาศที่อบอุ่นปลอดภัย มีความมั่นคงทางจิตใจ มีความเมตตาโอบอ้อมอารี

3. สร้างบรรยากาศในบ้านให้มีความสามัคคีปราศจากความขัดแย้ง เป็นประชาธิปไตยในแต่ละครอบครัวมีสมาชิกหลายคนแต่ทุกคนย่อมมีความคิดแตกต่างกันเป็นธรรมดา ครอบครัวที่ดีย่อมสามารถปรองดองกันได้ โดยใช้เหตุผลและหลักธรรม รับฟังความคิดเห็นของทุกคนในครอบครัว บิดามารดาควรให้สิทธิแก่เด็กภายในขอบเขตที่เหมาะสมรู้จักเคารพในสิทธิส่วนบุคคลไม่ก้าวท้าว สอนให้รู้จักเคารพในสิทธิของผู้อื่น และรู้จักเคารพตนเองคือรู้จักระงับใจไม่ทำในสิ่งที่ตนเองรู้ว่าผิด

4. สอนให้มีระเบียบวินัยที่มั่นคงและสม่ำเสมอ การปลูกฝังลักษณะนิสัยให้แก่เด็กควรประกอบด้วยหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

4.1 เหมาะสมกับวัยและความสามารถของเด็ก ไม่ควรเคี่ยวเข็ญเด็กในเรื่องใดเรื่องหนึ่งจนเกินไปหรือเรียกร้องในสิ่งที่เด็กยังไม่มีความสามารถจะกระทำได้

4.2 บิดามารดาและผู้ใหญ่ที่มีส่วนในการอบรมเลี้ยงดูบุตรหลาน ควรมีความเห็นคล้าย ๆ กัน ไม่ใช่คนหนึ่งห้ามอีกคนหนึ่งอนุญาต การขัดแย้งกันในเรื่องการอบรมเยาวชนจะทำให้เด็กรู้สึกสับสน บางครั้งจะเลือกเชื่อฟังผู้ใหญ่ที่เข้าข้างตน ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีจึงอาจเกิดขึ้นได้ยาก

4.3 การอบรมควรสม่ำเสมอ ผู้ใหญ่ไม่ควรใช้อารมณ์หรือใช้อำนาจบังคับ แต่ควรชี้แจงเหตุผลให้เด็กเข้าใจว่าพฤติกรรมใดควรละเว้น เพราะอะไร การอบรมควรมุ่งให้เด็กและเยาวชนมีพฤติกรรมที่เหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เป็นจริง

วัชรพล สารสอน (2543, น.21) สรุปความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ออกเป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับแม่ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับแม่ของเด็กเองจะมีอิทธิพลต่อจิตใจ ต่อบุคลิกภาพ ต่อพัฒนาการด้านต่างๆของเด็กเป็นอันมาก เพราะถ้าเด็กได้อยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีความรักใคร่ปรองดองกัน ให้การยอมรับซึ่งกันและกัน เห็นอกเห็นใจกัน ปรึกษาหารือกันเมื่อมีปัญหาหรือมีความทุกข์ ร่วมมือกันปฏิบัติหน้าที่ของตน ช่วยกันอบรมเลี้ยงดู พยายามจัดสิ่งแวดล้อมในบ้านให้ดี ไม่ให้มีสิ่งใดมากระทบกระเทือนจิตใจของเด็ก จะทำให้เด็กเกิดความสุข มีความอบอุ่น มีที่พึ่ง ไม่รู้สึกว่าคุณเองถูกทอดทิ้ง เด็กจะมีสุขภาพจิตที่ดีและมีแนวโน้มที่จะประพฤติตัวไปในทางที่ดี ในทางตรงกันข้ามถ้าเด็กต้องอยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่มีการทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอ ครอบครัวไม่มีความสงบ บรรยากาศของบ้านไม่น่าอยู่ เด็กก็จะกลายเป็นคนก้าวร้าว ชอบขัดคำสั่ง พุดจาหยาบคาย ขี้ปด ชอบวิวาท เด็กที่ต้องอยู่ในครอบครัวที่พ่อแม่ชอบจุกจิก จู้จี้ ขี้บ่น ไม่ยอมให้อภัยกันในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เด็กก็จะกลายเป็นคนขาดความมั่นคงทางอารมณ์ ห้วนใจง่าย ไม่มีความเชื่อมั่นในตนเอง ในครอบครัวที่พ่อแม่ชอบเล่นการพนัน ดื่มสุราจะทำให้เด็กเลียนแบบได้ง่าย เด็กที่พ่อแม่เลิกร้างแยกทางกันอยู่ มักจะประพฤติตนเป็นอันธพาลเถร ก้าวร้าว รวมกันเป็นแก๊งเป็นหมู่ ทำความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เพื่อเรียกร้องความสนใจและเพื่อหาทางชดเชยสิ่งที่ตนขาดหายไป

2. ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับเด็ก บุคคลแรกที่เด็กจะได้พบเห็นในชีวิตก็คือ พ่อแม่ เด็กจะต้องพึ่งพาพ่อแม่มากในขณะที่ยังเล็กอยู่ พ่อแม่จะเป็นผู้ที่สนองความต้องการของเด็กแทบทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นทางด้านความรัก ความอบอุ่น การช่วยเหลือเมื่อยามป่วยไข้ เสื้อผ้า อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ซึ่งสรุปแล้วก็คือการสนองความต้องการของเด็กทุกอย่างทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ เมื่อเด็กโตขึ้นอาจจะพึ่งพาแม่น้อยลงไปบ้างเพราะสามารถที่จะช่วยตัวเองได้บ้างแล้ว จากสิ่งเหล่านี้ก็พอจะแสดงให้เห็นแล้วว่าพ่อแม่มีความสัมพันธ์กับเด็กเพียงใด ไม่ว่าจะเป็นความผูกพันทางสายโลหิตหรือโดยทางปฏิบัติ นั้น โดยธรรมชาติของเด็ก เด็กต้องการความรักความเอาใจใส่จากพ่อแม่ไม่น้อยหน้าเพื่อนคนอื่น สำหรับเด็กที่ขาดพ่อแม่หรือมีพ่อแม่แต่ไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร หรือเด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบวิธีการบังคับให้อยู่ในระเบียบหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของพ่อแม่ ก็จะทำให้เด็กเหล่านี้มีพฤติกรรมที่ผิดแผกออกไปอีก เพราะสิ่งที่เขาได้รับไม่ตรงกับธรรมชาติและความต้องการของเด็ก เด็กจะแสดงพฤติกรรมออกในทางที่ขัดต่อการยอมรับของสังคม ซึ่งจะทำให้

เกิดผลเสียหายนแก่เด็กเองและแก่ครอบครัวด้วย เด็กจะกลายเป็นเด็กที่มีปัญหาชีวิต การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่จึงมีความสำคัญต่อเด็กมาก เด็กจะประพฤติตัวเช่นไร มีบุคลิกภาพอย่างไร จะสามารถดำรงตนอยู่ในสังคมได้ดีเพียงใดขึ้นอยู่กับกรอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่เป็นส่วนใหญ่

3. ความสัมพันธ์กับเด็กและพี่น้อง ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับพี่น้องมักจะมีผลมาจากการปฏิบัติตนของพ่อแม่ต่อลูก ถ้าพ่อแม่เป็นคนไม่ลำเอียง ให้ความรักแก่ลูกทุก ๆ คนเท่ากัน ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องของเด็กก็จะเป็นไปโดยราบรื่น การทะเลาะเบาะแว้งระหว่างพี่น้องจากความอิจฉาริษยาจะไม่มี ในทางตรงกันข้ามถ้าพ่อแม่มีแต่ความลำเอียง เด็กจะเกิดความน้อยใจ ต้องการเอาชนะพี่หรือน้องที่พ่อแม่ให้ความสนใจมากกว่า จะเกิดการอิจฉาริษยาซึ่งดีชิงเด่นกันระหว่างพี่น้อง ทำให้เป็นผลเสียทางด้านจิตใจและอารมณ์ของเด็กเป็นอันมาก ทำให้เด็กเกิดความเบื่อหน่ายบ้าน การอยู่ร่วมกับพี่น้องซึ่งอาจเกิดปัญหาตามมาในภายหลังได้ นอกจากนั้นในบางบ้านจะพบว่า พี่น้องอยู่กันแบบต่างคนต่างอยู่ไม่สนใจซึ่งกันและกันเท่าที่ควร ไม่มีความผูกพันรักใคร่กันเหมือนพี่น้องคู่อื่น ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นผลมาจากการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เด็กได้รับอาจเป็นแรงกดดันให้เด็กต้องแสดงออกดังกล่าว ซึ่งจะทำให้เด็กมีสุขภาพจิตไม่ดี และแสดงพฤติกรรมที่แปลก ๆ ออกมา และสัมพันธ์ภาพระหว่างพี่น้องเป็นแบบเฉยเมย เช่นชา จะทำให้เด็กเป็นเด็กก้าวร้าวและมีปัญหาทางอารมณ์

4. ความสัมพันธ์ระหว่างเด็กกับญาติผู้ใหญ่และสมาชิกอื่น ๆ ภายในครอบครัว สังคมไทยเป็นสังคมที่มีความผูกพันกันมากระหว่างญาติพี่น้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบท จะเห็นได้ชัดเจนคนที่อยู่ในหมู่บ้านหรือละแวกบ้านเดียวกันส่วนใหญ่จะเป็นญาติพี่น้องกันแทบทั้งสิ้น และแม้กระทั่งภายในบ้านเองมักจะประกอบไปด้วย พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย พี่ ป้า น้า อา อยู่ร่วมกัน สำหรับครอบครัวที่อยู่ในเมืองลักษณะเช่นนี้จะมีน้อยกว่าในชนบท แต่จะพบบ้างในบางครอบครัวที่เอา ปู่ ย่า ตา หรือยายมาช่วยดูแลบุตรหลาน และนอกจากนี้อาจจะมีคนรับใช้หรือคนงานอื่น ๆ อีก แล้วแต่ฐานะของครอบครัว ซึ่งบุคคลที่กล่าวมามีอิทธิพลต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของเด็ก สมาชิกแต่ละคนเหล่านี้ต่างมีส่วนในการพัฒนาบุคลิกภาพของสมาชิกคนอื่น ๆ ภายในครอบครัวเดียวกัน ครอบครัวยิ่งใหญ่สมาชิกย่อมมีความเกี่ยวข้องกันมากขึ้น นอกจากนี้ในแต่ละครอบครัวยังประกอบไปด้วยสมาชิกที่มีระดับอายุแตกต่างกันอีกด้วย ครอบครัวยอมรับผู้ชายมากกว่าผู้หญิงและยอมให้ผู้ชายเป็นใหญ่ในครอบครัว แต่บางครอบครัวก็ยอมยกให้ผู้หญิงเป็นใหญ่ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลภายในครอบครัวนั้น

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ลักษณะของครอบครัวและรูปแบบความสัมพันธ์ในครอบครัว จะส่งผลให้ครอบครัวสามารถทำหน้าที่ได้สมบูรณ์ หรือไม่สมบูรณ์แตกต่างกัน อย่างไรก็ตามทุกครอบครัวจะต้องพยายามทำหน้าที่โดยผ่านการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งเด็กและเยาวชนเป็นสมาชิกอยู่

ในครอบครัวเป็นระยะเวลายาวนาน ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นสถาบันที่มีโอกาสในการเป็นตัวแบบทางทัศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมของเด็ก/เยาวชนได้มากที่สุด ตัวแบบในครอบครัวอาจจะมีทั้งบิดา มารดา ปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้อง ผู้ปกครองฯ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของแต่ละครอบครัว

การอบรมเลี้ยงดูเด็กในครอบครัว

สมคิด อิศระวัฒน์ (2542, น.21) สรุปว่า การอบรมเลี้ยงดูเป็นกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล เป็นเรื่องของการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อและวิธีการปฏิบัติของแต่ละครอบครัว การอบรมเลี้ยงดูจัดเป็นสิ่งแวดล้อมประการหนึ่งของบุคคลซึ่งแต่ละบุคคลได้เรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมของเขาจากกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม การที่บุคคลได้รับการเลี้ยงดูที่แตกต่างกัน จึงทำให้บุคคลในสังคมมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน

สุธรรม นันทมงคลชัย (2547, น.11) ได้ให้คำนิยาม การอบรมเลี้ยงดูเด็กไว้ว่า หมายถึง การตอบสนองความต้องการของเด็กทุกด้านตามวัย ทั้งทางร่างกาย สติปัญญา อารมณ์จิตใจ และสังคมตลอดจนการอบรมสั่งสอนและปลูกฝังค่านิยม จริยธรรม และพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับของสังคม

รัชดาวรรณ แดงสุข (2550, น.25) สรุปว่าการอบรมเลี้ยงดูหมายถึง การที่บิดามารดาปฏิบัติต่อเด็ก โดยการให้คำแนะนำสั่งสอน ดูแลให้ความช่วยเหลือคุ้มครองและตอบสนองความต้องการทางกาย วาจา และใจ เพื่อให้เด็กมีชีวิตอยู่และเจริญเติบโต เป็นสมาชิกที่ดีของสังคมตามความมุ่งหวัง นอกจากนี้ การอบรมเลี้ยงดูยังเป็นกระบวนการในการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล เป็นเรื่องของการถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ และวิธีปฏิบัติของแต่ละครอบครัว

รูปแบบการอบรมเลี้ยงดู หมายถึง รูปแบบ วิธีการที่ครอบครัวใช้ในการปลูกฝังทัศนคติค่านิยม ความเชื่อ และแบบแผนพฤติกรรมให้เด็กและเยาวชน ซึ่งพอสรุปรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูตามแนวคิดข้างต้นสำหรับการใช้ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ออกได้เป็น 4 รูปแบบ คือ

1. การอบรมเลี้ยงดูแบบเอาใจใส่ (Authoritative Type) หมายถึง การอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่หรือผู้เลี้ยงดูสนับสนุนให้เด็กมีพัฒนาการตามวุฒิภาวะ โดยกำหนดขอบเขตของพฤติกรรมให้เด็ก พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูจะให้เหตุผลและต้องการให้เด็กปฏิบัติตาม ให้ความรัก ความอบอุ่น ให้คำชี้แนะให้เหตุผลกับเด็ก และเปิดโอกาสให้เด็กเป็นตัวของตัวเอง รับฟังเหตุผลจากเด็ก และเปิดโอกาสให้เด็กมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหาภายในครอบครัว พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง

2. การอบรมเลี้ยงดูแบบใช้อำนาจควบคุม (Authoritarian Type) หมายถึง การอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูใช้อำนาจควบคุม มีความต้องการให้เด็กทำตามความต้องการของตนเองสูงโดยไม่ได้อธิบายถึงเหตุผล ถ้าเด็กไม่ทำตามความต้องการของตนก็จะถูกลงโทษ ในขณะที่เดียวกันพ่อแม่

และผู้เลี้ยงดูก็จะทำตัวห่างเหินและให้ความอบอุ่นต่อเด็กน้อย พ่อ แม่และผู้เลี้ยงดูยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง

3. การอบรมเลี้ยงดูแบบตามใจ (Permissive Type) หมายถึง การอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูสนับสนุนและยอมรับในตัวเด็กมาก ปล่อยให้เด็กทำตามความต้องการของตัวเองโดยไม่กำหนดขอบเขต พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูให้เด็กตัดสินใจทำอะไรด้วยตนเอง ให้การทะนุถนอมและไม่มีการเรียกร้องอะไรจากเด็ก ให้ความอบอุ่นแต่ควบคุมเด็กน้อย มีผลทำให้เด็กเอาแต่ใจตนเอง เด็กไม่มีระเบียบขาดการควบคุมตนเอง มักขาดความรับผิดชอบ และมีแนวโน้มเป็นเด็กก้าวร้าว พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง

4. การอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย (Neglecting, Un-involve, Indifferent Type) หมายถึง การอบรมเลี้ยงดูที่พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูไม่มีการควบคุม และไม่เรียกร้องให้เด็กทำตามความต้องการของตนเอง เด็กถูกทอดทิ้ง ไม่มีใครสนใจเด็ก พ่อแม่และผู้เลี้ยงดูเป็นศูนย์กลาง

ลักษณะของครอบครัวไทย

สำหรับครอบครัวของคนไทยในชนบท แต่เดิมมีลักษณะเป็นครอบครัวขยาย มีสมาชิกครอบครัวหลายช่วงอายุ อย่างน้อยมี 3 รุ่น คือ 1) รุ่นปู่ย่า ตายาย 2) รุ่นพ่อแม่ และ 3) รุ่นลูก และมีสมาชิกเป็นจำนวนมาก มีทั้งสามี ภรรยา บุตร ปู่ย่า ตายาย และญาติอื่น ๆ ทำให้เกิดเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ หรือครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวที่มีความร่วมมือกันในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การศึกษา การอบรมเลี้ยงดู การปลูกฝังจริยธรรม คุณธรรม ค่านิยม เป็นแหล่งหล่อหลอมความเป็นมนุษย์

ลักษณะของครอบครัวไทยในสังคมให้ความรักแก่สมาชิกในครอบครัวด้านต่าง ๆ คือความรักและความเคารพระหว่างสามีภรรยา ความเป็นบิดาและมารดา ความรักและความกตัญญูรู้คุณ บิดามารดาทุกคนจะยอมเสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อให้ลูก ๆ ทุกคนมีความสุขและส่งเสริมลูก ๆ ให้ได้มีการศึกษาตามอัธยาศัยของตน

จากสภาวะการเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการทางสังคมและภาวะทางเศรษฐกิจบีบบังคับทำให้ขนาดของครอบครัวเล็กลงกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว ความผูกพันระหว่างสมาชิกในครอบครัวเสื่อมคลายลง กล่าวคือ สมาชิกในครอบครัวต่างต้องไปประกอบธุรกิจการงานภายนอกบ้านมากขึ้น สมาชิกภายในครอบครัวมีอิสระมากขึ้น โดยหญิงชายมีสิทธิเท่าเทียมกัน

ครอบครัวนับเป็นกลุ่มสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลมาก เพราะครอบครัวเป็นกลุ่มปฐมภูมิที่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นต่อกัน มีความรู้สึกขั้นพื้นฐานในการสร้างพฤติกรรมและแบบแผนของท่าทีของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะครอบครัวจะอยู่ที่ใดของโลกหรือในระยะเวลาใดจะต้องมีลักษณะเฉพาะดังนี้

1. ครอบครัวประกอบด้วยกลุ่มคนที่มีความผูกพันกันโดยการสมรส คือ สามีและภรรยา โดยสายโลหิต คือ พ่อ-แม่ กับลูก หรือบางทีก็โดยการรับบุตรบุญธรรม

2. สมาชิกของครอบครัวกันอยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน แต่ถ้าสมาชิกเหล่านี้เกี่ยวพันกันทางสายโลหิตบ้าง ไม่เกี่ยวบ้าง แต่กันอยู่ร่วมกันภายในบ้านเดียวกัน ครอบครัวในลักษณะเช่นนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ครัวเรือน”

3. ครอบครัวเป็นกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันและต่างก็มีปฏิริยาต่อกัน ในบทบาทของสามีและภรรยา พ่อและแม่ ลูกชายและลูกสาว พี่ชายและน้องสาว ในที่นี้หมายความว่าคนเหล่านั้นนอกจากกันอยู่ร่วมกันในครัวเรือนเดียวกันแล้ว ยังมีความเกี่ยวพันกันด้วย คือต่างคนต่างมีปฏิริยาต่อกัน เช่น รักกัน เอาใจกัน สั่งสอนกัน จิตใจผูกพันกัน เป็นต้น

4. ครอบครัวสร้างและรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมร่วมกันสถานหนึ่ง วัฒนธรรมร่วมกันในครอบครัวได้มาจากวัฒนธรรมทั่วไปของชาติ ถ้าเป็นในสังคมที่ซับซ้อนวัฒนธรรมร่วมกัน ในครอบครัวนี้ก็จะมึลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดแปลกออกไป วัฒนธรรมของครอบครัวในลักษณะเช่นนี้ เกิดจากการที่สมาชิกของครอบครัวติดต่อกันอย่างใกล้ชิด เพราะฉะนั้นกระสวนแห่งพฤติกรรมก็กลมกลืนกันเป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว

แต่ละรูปแบบครอบครัวมีสมาชิกอาศัยและปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน จึงมีความสัมพันธ์กันในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. สามีและภรรยา มีความสัมพันธ์บนพื้นฐานความต้องการทางเพศของมนุษย์ คือ การมีเพศสัมพันธ์ ความรับผิดชอบร่วมกันในด้านต่าง ๆ เช่น การดูแลบุตรหรือผู้สูงอายุในครอบครัว การให้ความช่วยเหลือญาติพี่น้องของทั้งสองฝ่ายตามสมควร โดยเฉพาะความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การหารายได้สู่ครอบครัว การร่วมกันคิดตัดสินใจในค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของครอบครัว และการให้ความรักความอบอุ่นทางด้านจิตใจซึ่งกันและกัน

2. พ่อ แม่ และลูก ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกนั้นมีตั้งแต่ลูกเกิด พ่อแม่มีหน้าที่ให้การเลี้ยงดูส่งเสริมการเรียนและส่งเสริมสุขภาพ ส่วนลูกก็มีหน้าที่ศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในสังคมไทย พ่อแม่จะดูแลลูกเมื่อลูกยังเด็ก และเมื่อลูกเติบโตเป็นผู้ใหญ่ก็จะมาดูแลพ่อแม่อีกที

3. พี่น้อง จะมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกันในสายโลหิต ได้รับการอบรมเลี้ยงดูและเติบโตมาในครอบครัวเดียวกัน พี่กับน้องจึงมีความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความรู้สึกร่วมกัน จึงมักให้การช่วยเหลือกันในด้านต่าง ๆ อยู่เสมอ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการงาน เป็นต้น

4. ญาติผู้ใหญ่ เป็นความสัมพันธ์ของพ่อ แม่ ลูก (หลาน) กับ ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับปู่ย่ามาตั้งแต่เกิด แม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับตา ยาย ตั้งแต่เกิดเช่นกัน เพราะปู่ ย่า ตา ยาย มีหน้าที่อบรมเลี้ยงดูสั่งสอนและให้การศึกษาแก่ลูกคือพ่อและแม่

5. เครือญาติ เป็นสถานะของครอบครัวที่มีการขยายหรือกระจายกว้างขวางออกไป เช่น ญาติฝ่ายสามี ญาติฝ่ายภรรยาหรือกรณีนามสกุลเดียวกัน หมายถึง ลุง ป้า น้า อา มีความสัมพันธ์พ่อและแม่ทางสายโลหิต มีความรัก ความผูกพัน และคอยดูแลช่วยเหลือกัน ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับความสนิทสนมในการไปมาหาสู่ซึ่งกันและกัน หากสนิทกันมากก็จะให้ความช่วยเหลือกันเช่นเดียวกับพี่น้อง

ค่านิยมของครอบครัว

ค่านิยม (Value) คือสิ่งที่บุคคลหรือสมาชิกในสังคมยึดถือ และยอมรับว่าเป็นสิ่งที่มีความหมายและความสำคัญสำหรับตน ยอมรับเอามาเป็นแบบฉบับเป็นเป้าหมาย มาตรฐานและอุดมคติในชีวิต ค่านิยมจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรม มีผลต่อการตัดสินใจและการกระทำ

ค่านิยมจึงเป็นแนวความคิด ความเชื่อ เป็นอุดมการณ์ เป็นความต้องการของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดี มีคุณค่าควรแก่การนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เป็นกรอบของการดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม ทั้งนี้อยู่ในดุลยพินิจของตนเอง เพราะจะมีค่านิยมที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ควบคู่กันไปแต่ละสังคม เพราะค่านิยมของแต่ละสังคมส่วนใหญ่มนุษย์ เป็นมรดกทางความคิดของคนไทยและเป็นพื้นฐานของการเกิดขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมอีกด้วย

ลักษณะของค่านิยม สรุปได้ดังนี้

1. กำหนดการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม
2. สมาชิกในสังคมยึดถือมานาน
3. ค่านิยมที่ยึดถือนั้นเป็นความต้องการของคนในสังคม
4. สมาชิกในกลุ่มให้การยอมรับ

ดังนั้น ค่านิยมจึงเป็นรูปแบบความต้องการของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ ที่มีเป้าหมาย มีการยึดถือของสมาชิก

ค่านิยมที่สำคัญของครอบครัวไทย

สถาบันครอบครัวเป็นที่เกิดของค่านิยม ค่านิยมนั้นสร้างสมมาตั้งแต่เด็กเล็ก ๆ ในสถาบันครอบครัวจะมีพ่อแม่ หรือญาติระดับต่างๆ ซึ่งพ่อแม่จะพยายามให้การเรียนรู้แก่ลูกว่าอะไรดี อะไรไม่ดี อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ ลูกก็จะจดจำไว้และพิจารณาสังเกตสิ่งที่พ่อแม่สั่งสอน ถ้าตรงกับความรู้สึกศรัทธาของตนเองก็จะยึดถือไว้ ค่านิยมบางอย่างอาจเปลี่ยนแปลงได้และจะมี

ค่านิยมใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ตามยุคตามสมัยของสังคม แต่ก็จะนำเอาค่านิยมพื้นฐานที่ได้รับจากครอบครัวมาพิจารณาและจะเกิดการเพิ่มพูนค่านิยมขึ้นเรื่อย ๆ เป็นของตนเอง โดยหลักแล้วค่านิยมแต่ละคนจะเปลี่ยนแปลงยากมากและมีความคงทน (ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, 2543, น.129) ค่านิยมหลักที่สำคัญซึ่งแสดงถึงความสัมพันธ์ที่ทำให้สมาชิกในครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขมีหลายประการที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ได้แก่

1. ความรัก ความรักของสมาชิกในครอบครัวมีต่อกันระหว่างสามีกับภรรยา พ่อแม่กับลูกหรือผู้ใหญ่กับเด็ก และระหว่างเครือญาติหรือพี่น้องกัน

ความรักของสามีภรรยาต้องมีการให้ต่อกันด้วยความเสียสละเสมอๆ สามีภรรยาต้องเข้าใจและยอมรับว่า ความรัก คือ การให้ ตัวเราเองแก่กันและกัน ต้องหาโอกาสและวิถีทาง ที่จะทำคุณประโยชน์ให้แก่กันเสมอด้วยความจริงใจและด้วยความยินดี ไม่เห็นแก่ตัวหรือเอาความต้องการของตนเป็นใหญ่

หัวหน้าครอบครัวมีความรักความเข้าใจในสมาชิก มีความเมตตา เอื้อเฟื้อ เสียสละให้อภัยและเอื้ออาทรต่อสมาชิกในครอบครัวทุกคน ไม่ลงโทษต่อสมาชิกในครอบครัวโดยวิธีที่รุนแรง ไม่แสดงกิริยาข่มขู่ หรือทำให้บุคคลในครอบครัวอับอาย ให้ความรักความสำคัญกับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เช่น ไม่ลำเอียงรักลูกคนเล็ก หรือลูกคนใดคนหนึ่งมากที่สุดไม่เลือกที่รักมักที่ชัง รักษาดูแลสมาชิกในครอบครัวเมื่อเจ็บป่วย เด็กต้องการความรักอย่างเหมาะสม ไม่ใช่รักมากอย่างไม่มีความขอบเขต เช่น ตามใจทุกอย่างโดยไม่มีเหตุผลจนทำให้กลายเป็นคนตามใจตัวเองตลอดเวลาไม่สามารถอดทนต่อภาวะที่คนปกติธรรมดาควรจะอดทนได้ จนกลายเป็นข้อบกพร่องทางบุคลิกภาพไป

บิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่เป็นบุคคลที่สำคัญของบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่บิดาจะทำหน้าที่เป็นผู้นำของครอบครัวหรือหัวหน้าครอบครัว เป็นที่พึ่งพาของสมาชิกครอบครัวในการประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เลี้ยงครอบครัวให้เพียงพอกับค่าใช้จ่าย รับผิดชอบเลี้ยงดูบุตรหรือบุคคลในครอบครัวให้กินอยู่อย่างมีความสุข ดูแลเอาใจใส่ให้ความรักความอบอุ่น ความปลอดภัยแก่บุตรและบุคคลในครอบครัว

2. การให้เกียรติ การมีชีวิตคู่เป็นการตอบสนองความปรารถนาในส่วนลึกของจิตใจ ในด้านของความรัก การยอมรับ และความรู้สึกว่าตนมีความหมายและมีคุณค่าต่อกันและกัน

การให้เกียรติ หมายถึง การแสดงให้อีกฝ่ายหนึ่งรู้ว่าเป็นคนสำคัญสำหรับคุณ เป็นบุคคลที่มีคุณค่ามีความหมาย คุณเคารพในความเป็นเขาทั้งความคิด การกระทำในฐานะบุคคลหนึ่งที่มีศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ และในฐานะคู่ชีวิต การให้เกียรติสามารถกระทำได้หลายวิธี ทั้งความคิด ความรู้สึก คำพูด การกระทำ โดยอาจมีวิธีการคือ นึกถึงความรู้สึกและความต้องการของคนรักก่อน สิ่งอื่น ไม่ทำลายความนับถือตนเองของคุณรัก ไม่แสดงหรือกระทำการใดที่เป็นการดูถูก หรือทำให้

คนรักของคุณอาจ รับฟังความคิดเห็นและให้คนรักมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กระทำหรือแสดงให้คนรักของคุณรู้สึกว่าเขาเป็นคนสำคัญของคุณ ยกย่องชมเชยในสิ่งที่คนรักทำ หรือบอกกล่าวหรือเตือนอย่างสุภาพหากคนรักคุณทำผิด

ความรักเป็นเรื่องของการให้เกียรติซึ่งกันและกัน และใส่ใจในความรู้สึกของกันและกันตลอดเวลา โดยทั่วไปผู้ชายได้รับการยอมรับจากสังคมให้เป็นผู้นำครอบครัว ผู้ชายส่วนมากมีความรู้สึกไวหากภรรยากระทำการใดที่เป็นการแสดงให้เห็นถึงการไม่ให้เกียรติเขา เพราะผู้ชายถือเรื่องศักดิ์ศรีเป็นเรื่องสำคัญ ส่วนผู้หญิงจะถือว่าความรักสำคัญมากกว่าเกียรติยศและศักดิ์ศรี หากภรรยายกย่องและให้เกียรติสามี สามีก็จะตอบสนองด้วยความรักใคร่ ทะนุถนอม และดูแลเอาใจใส่ภรรยาที่ฉลาดควรทำให้เขารู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง รู้สึกว่าภรรยาให้เกียรติ ผู้ชายจะมีความภาคภูมิใจ หากภรรยายกย่องเขาเป็นผู้นำของครอบครัว การเป็นผู้นำของครอบครัวในที่นี้ คือ การเป็นผู้ปกป้องดูแลครอบครัว อย่งไรก็ตาม หากอยู่กันในบ้านตามลำพัง ทั้งคู่ควรมีอำนาจพอ ๆ กัน และมีการปรึกษาหารือกัน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในบางเรื่องหากผู้หญิงมีความชำนาญมากกว่า อาจเป็นผู้ตัดสินใจ และต่างฝ่ายควรรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน (สำนักงานกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2548) แม้ว่าผู้หญิงจะเป็นศูนย์กลางการปฏิบัติหน้าที่ทุกอย่างในครอบครัวไทย แต่ผู้หญิงก็ยังคงมีอำนาจน้อยกว่าชาย

นอกจากนี้การให้เกียรติยังหมายถึงการยอมรับกันในความเสมอภาคแห่งค่านิยมของสมาชิกคนอื่น ๆ หมายความว่า สมาชิกในครอบครัวไม่ว่าจะเป็นพ่อแม่หรือลูกจะมีการยอมรับในความเป็นมนุษย์ที่มีคุณค่าเทียบกันและจะไม่ปฏิบัติต่อกันอย่างเหยียบย่ำดูแลคน ทุกคนยอมรับในความแตกต่างของคนอื่นๆ และชื่นชมในความเป็นเอกลักษณ์ของตนเองได้ การยอมรับและให้เกียรติ ยังมีความหมายไปถึงการเคารพในสิทธิส่วนบุคคลของสมาชิกครอบครัวทุกคน เช่น ลูกๆ จะไม่เข้าไปค้นของในกระเป๋าตังค์ของพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็จะไม่แอบฟังโทรศัพท์หรืออ่านจดหมายส่วนตัวของลูก เป็นต้น

3. ความซื่อสัตย์ นอกจากการแสดงความรักด้วยการให้ต่อกันแล้วความรักของสามีภรรยาต้องขึ้นอยู่กับ “การกระทำ” ที่ออกมาจากใจที่สัตย์ซื่อ ด้วยความตั้งใจที่ดี สามีไม่ประพฤติผิดใจภรรยา คือการไปมีเมียช้อยนอกบ้าน หรือเที่ยวเตร่หาความสัมพันธ์กับหญิงบริการ และภรรยาไม่ประพฤติผิดใจสามี คือ ไม่คบชู้ หรือปันใจให้ชายอื่น ซื่อสัตย์ต่อสามีคนเดียว

4. ความอดทน ความอดทนคืออะไร ความอดทน หมายถึง การห้ามจิตใจ เมื่อได้พบกับเหตุการณ์อันจะก่อให้เกิดเรื่องหรือแสดงกิริยาที่ไม่ดีออกมา ต้องมีความอดทน ไม่หุนหันพลันแล่น เช่น อดทนต่อความยากลำบากในขณะที่ทำการงาน ไม่เห็นแก่ความหนาว ความร้อน เข้าสายบ้ายค่า

อดทนต่อความเจ็บไข้ได้ป่วย ไม่ทรมานทรมายจนเกินไป และอดทนต่อความเจ็บใจในเมื่อคนอื่นทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจให้แก่ตน ไม่คว่นโกรธ โดยเฉพาะกับคนในครอบครัว

5. การอบรมเลี้ยงดู การที่เด็กได้รับการอบรมจากครอบครัวและการให้การศึกษาในครอบครัว มีอิทธิพลต่อระดับคุณภาพของคนและบุคลิกภาพ ซึ่งรวมทั้งค่านิยม เจตคติ และพฤติกรรมของเด็กและเยาวชน วิธีชีวิตของสมาชิกในครอบครัวมีอิทธิพลต่อกัน โดยเฉพาะในเด็กและเยาวชน ครอบครัวเป็นเบ้าหลอมความคิด ค่านิยมต่างๆ ที่สำคัญ ซึ่งพ่อแม่หรือผู้ปกครองควรมีเวลาให้กับลูกหลานเสมอ รับฟัง ให้โอกาสลูก/เด็กได้พูดแสดงความคิดเห็นความรู้สึก รวมทั้งซักถาม และให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาต่างๆ ให้การศึกษาและการอบรมบุตรหลานหรือบุคคลในครอบครัว ทั้งด้านจริยธรรม คุณธรรม

6. ความกตัญญู ความกตัญญู เป็นเครื่องส่งเสริมให้คนเราประสบความสำเร็จในชีวิต ถ้าเรามีใจกุศล รู้จักบุญคุณ รู้จักทดแทนบุญคุณถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดที่มนุษย์พึงมี เด็กควรกตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้สูงอายุในครอบครัว หรือผู้มีพระคุณ ความกตัญญูมี 3 ลักษณะ คือ กตัญญูด้วยจิตใจ กตัญญูด้วยวาจา และกตัญญูด้วยการให้ตอบแทน การรู้จักกตัญญูของคนถือเป็นคุณสมบัติหนึ่งของคนดีซึ่งสังคมยกย่อง ส่วนการตอบแทนผู้มีพระคุณนั้นมีหลายแบบ ความคิดเทิดทูนในทางที่ดี การใช้วาจาขงามยกย่องให้เกียรติ และการตอบแทนด้วยเงินทอง สิ่งของ ซึ่งกระทำต่อผู้มีพระคุณล้วนถือเป็นการแสดงความกตัญญู ดังนั้นความคิดที่ว่าต้องจ่ายเงินตอบแทนพระคุณหรือทำงานทดแทนคุณ มิใช่วิถีเดียวของการแสดงความกตัญญู แม้ไม่มีเงินทอง สิ่งของ ก็อาจตอบแทนด้วยวาจาไพเราะหรือจิตใจที่ดีงามในการคิดถึงผู้มีพระคุณได้ อีกอย่างหนึ่งการตอบแทนพระคุณด้วยการทำละเมียดกุศลมหายหรือศีลธรรมอันดีในสังคมอันสร้าง ความเดือดร้อนแก่คนกลุ่มอื่นเพื่อผลประโยชน์หรือความสุขของผู้มีพระคุณไม่ว่าเขาจะร้องขอหรือไม่ก็ตาม มิใช่การแสดงความกตัญญูตามหลักพุทธศาสนาเพราะเป็นการทำชั่วและบาปซึ่งส่งผลกระทบให้ผู้มีพระคุณและผู้กระทำด้วย จึงเป็นการกระทำที่ผิดหลักธรรมอย่างชัดเจน หากผู้ใดร้องขอให้เขาทำชั่ว ทำผิดกุศลมหาย เพื่อตนในการทวงบุญคุณ พึงระลึกไว้ว่า ผู้มีพระคุณนั้นมีได้มีเจตนาที่ดีตั้งแต่ต้นในการช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อต่อท่าน แต่ทำเพราะต้องการสิ่งตอบแทนชั่วร้ายในภายหลัง การตอบแทนที่ชั่วบาปของผู้ที่อ้างว่าทำเพราะกตัญญูนั้น เป็นการสร้างความไม่เป็นมงคลในชีวิตแก่ผู้มีพระคุณแม้ว่าฝ่ายนั้นจะไม่ได้ร้องขอก็ตาม จึงเป็นการแสดงความกตัญญูที่ดีไม่ได้

7. การเป็นแบบอย่างที่ดี พ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่ควรประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เช่น ไม่ทะเลาะวิวาท ไม่ระบายนามณ์กับบุตรหลาน ไม่นินทาให้ร้ายผู้อื่น ไม่เล่นการพนัน ไม่เสพสิ่งเสพติดและของมีนเมาทั้งหลาย เป็นต้น และเป็นคนดีในสังคม เช่น รู้จักคุณค่าของการประหยัด อดทน และปฏิบัติตามหลักธรรมทางศาสนา เป็นต้น เป็นตัวแบบในการสร้างวินัยให้แก่เด็ก คือ ไม่

“ตึง” หรือ “หย่อน” เกินไป ปกครองลูกด้วยความเข้าใจและใช้เหตุผล คอยกำกับดูแลลูกหลาน คอยเป็นทางเสื่อให้ด้วยความเข้าใจดีว่า เด็ก ๆ แม้จะต้องการอิสระบ้าง แต่เด็กก็ต้องการให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองให้ทิศทางแก่เขา ดังนั้นผู้ใหญ่โดยเฉพาะพ่อแม่ควรทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับลูก เพราะพฤติกรรมส่วนใหญ่ของมนุษย์นั้นมาเรียนรู้ภายหลัง ไม่ใช่ถ่ายทอดตามพันธุกรรมอย่างที่หลาย ๆ คนเข้าใจ เด็กจะเอาอย่างผู้ใหญ่ที่อยู่ใกล้ชิด โดยดูจากการกระทำของผู้ใหญ่มากกว่าการสั่งสอนด้วยวาจา การเป็นแบบอย่างที่ดีให้ลูกดีตาม ต้องทั้งคิดดีและทั้งทำดีควบคู่กันไป และสอนให้ลูกรู้ว่าหากเราอยากให้คนอื่นทำดีกับเรา เราก็ต้องทำดีกับเขาก่อนด้วยความจริงใจ เช่นนี้ลูกก็จะถูกล่อหลอมให้คิดดีทำดีตามพ่อแม่ได้อย่างแน่นอน

8. ความเมตตากรุณา เป็นหลักสำคัญที่สมาชิกในครอบครัวพึงมีแก่กัน โดยเฉพาะผู้ครองหรือผู้ใหญ่มีต่อเด็ก “ความเมตตา” ได้แก่ ความปรารถนาดีหรือความหวังดีที่จะให้คนอื่นมีความสุข ซึ่งเกิดจากการมองเห็นความดีงามหรือความน่ารักของคนอื่นแล้วเกิดความรู้สึกประทับใจจนถึงกับคิดส่งเสริมให้เขามีความดีงามหรือความน่ารักยิ่งขึ้นไป “ความกรุณา” หมายถึงความสงสารห่วงใยปรารถนาจะช่วยให้คนอื่นพ้นทุกข์ เมื่อผู้ครองหรือลูกหลานประสบความทุกข์ทรมานจากความผิดพลาดในขณะนั้น ควรหยุดเพ่งพินิจความดีงามของเขาเป็นการชั่วคราว แต่หันไปให้ความสนใจต่อความทุกข์ร้อนของเขาเพื่อดูแลกันในยามเจ็บไข้ ผู้ครองต้องไม่ทอดทิ้งกันในยามจนและยามเจ็บ ที่สำคัญก็คือผู้ครองต้องยื่นหัตถ์เคียงข้างช่วยประคับประคองให้อีกฝ่ายหนึ่งผ่านพ้นปัญหาและอุปสรรคไปได้

9. การเคารพเชื่อฟัง เด็ก ๆ จะถูกสอนให้เคารพผู้ใหญ่ เชื่อฟังผู้ใหญ่ ลูกหลานที่ดีควรเคารพและเชื่อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ในบ้านทุกคนหรือผู้ปกครอง ควรมีพฤติกรรมการแสดงออกด้วยความอ่อนน้อมทั้งในด้านการใช้ภาษาและมีกริยามารยาทตามระเบียบประเพณีไทย มีสัมมาคารวะ มีมารยาทในการพูด ไม่แสดงกริยาหยาบกระด้างต่อผู้อาวุโสและต่อบุคคลในครอบครัว ด้วยความรักและเคารพ เพราะเข้าใจในความปรารถนาที่ดี มุ่งหวังให้ลูกหลานนำไปปฏิบัติเพื่อความสำเร็จในอนาคต ให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองได้ชื่นใจ ควรมีระเบียบวินัย ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่พ่อแม่ หรือผู้ปกครองได้สั่งสอนอบรม ซึ่งจะทำให้พ่อแม่หรือผู้ปกครองวางใจได้ว่าลูกหลานจะมีความประพฤติดีและเป็นที่ยอมรับของสังคมในอนาคต ปกติผู้น้อยโดยทั่วไปเกรงใจผู้ใหญ่ ไม่กล้าคัดค้าน แสดงความคิดเห็น แต่ถ้าผู้ใหญ่ที่ฉลาดจะใจกว้าง รับฟังความคิดเห็นและการสร้างสรรค์ ที่เป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานและสังคม ปัจจุบันมีแนวโน้มที่ยอมรับฟังความคิดเห็นจากบุคคลที่ต่ำกว่า ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่แตกต่างไปจากเดิม

10. ความสามัคคีและความเกื้อกูลกัน สามัคคี คือ ความพร้อมเพรียง ความปรองดอง ความกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ไม่ทะเลาะเบาะแว้งหรือวิวาทบาดหมางกันและกัน มีการปรึกษาหารือกันเมื่อเกิดปัญหา ความสามัคคีเป็นคุณธรรมที่เป็นบ่อเกิดแห่งความสุข ความเจริญ

และเป็นพลังสำคัญยิ่งของหมู่บ้าน ซึ่งผู้ที่อยู่ร่วมกันจำเป็นจะต้องมี ต้องถนอมรักษา และต้องนำมาใช้อยู่สม่ำเสมอ กิจกรรมของหมู่บ้านจะสำเร็จเรียบร้อยลงได้ ก็ต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลงานที่เป็นส่วนรวมทุกด้าน ทุกระดับมาร่วมแรงร่วมใจกันทำงานนับตั้งแต่ในครัวเรือนจนถึงระดับชาติ แม้ในบางครั้งจะมีความขัดแย้งกันบ้างหา ก็ต้องหาทางปรองดองกัน รู้จักให้อภัยกันในสิ่งที่ผิดพลาดไม่สมบูรณ์แบบ และพร้อมที่จะประคับประคองเพื่อก้าวไปสู่ความเจริญความสุขด้วยกัน ซึ่งลูกหลานที่ดีจะต้องเห็นความสงบสุขในครอบครัวเป็นสิ่งสำคัญ จะต้องไว้วางใจกัน ไม่เอาเปรียบกัน และต่างช่วยเหลือกันและกัน พี่ทำหน้าที่ดูแลน้อง ส่วนน้องก็ต้องเคารพและเชื่อฟังพี่ มีความสามัคคีในหมู่บ้าน มีความรักความผูกพันกัน ช่วยเหลือการทำงานเท่าที่จะทำได้เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระงานในครอบครัว เช่น กวาดบ้าน ถูบ้าน เลี้ยงน้อง เป็นต้น หรือช่วยเหลือครอบครัวในด้านเศรษฐกิจ โดยไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยช่วยประหยัดหรือทำงานช่วยเพิ่มรายได้ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อ เสียสละ และให้อภัยต่อกัน พ่อแม่ผู้ปกครองก็จะสบายใจ ทำให้มีอายุยืนได้อยู่ดูความสำเร็จของลูกหลานได้อีกนาน เมื่อครอบครัวประกอบด้วยสมาชิกที่มีความรักความผูกพันกัน ต่างก็ห่วงใยซึ่งกันและกัน ครอบครัวนั้นก็จะมีความสุขเป็นครอบครัวที่อบอุ่น ทำให้สังคมมีความสุขและความเจริญ

ด้านหลักธรรม “ฆราวาสธรรม 4” อันเป็นธรรมที่ใช้ในการดำเนินชีวิตที่พึงมีต่อกันระหว่างสามีกับภรรยา พ่อแม่กับลูก ได้แก่

- 1) สัจจะ คือ ความซื่อตรง จริงใจ
- 2) ทมะ คือ ความข่มใจ ความอดกลั้น
- 3) ขันติ คือ ความอดทน
- 4) จาคะ คือ การให้ การเสียสละ

ส่วนธรรมที่ผู้เป็นพ่อแม่ควรมีนอกเหนือจากฆราวาสธรรม คือ “พรหมวิหาร 4” ได้แก่

- 1) เมตตา คือ ความรัก
- 2) กรุณา คือ ความสงสาร
- 3) มุทิตา คือ ความเบิกบานพลอยยินดี
- 4) อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง

จากตัวอย่างหลักธรรมที่ยกมาข้างต้นจะเห็นว่า เป็นเรื่องที่บ่งบอกหน้าที่ของบุคคลในครอบครัวที่พึงกระทำต่อกัน ซึ่งการกระทำเหล่านั้นต้องกระทำด้วยความจริงใจรู้จัก ข่มอารมณ์หากเกิดการกระทบกระทั่งกันรวมทั้งรู้จักอดทนและเสียสละ เพราะการเสียสละมีผลต่อความสุข ความสงบของสังคมอย่างมาก

บทบาทหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว (สำนักส่งเสริมสถาบันครอบครัว, 2552)

ครอบครัวประกอบด้วยกลุ่มสมาชิกในครอบครัวที่ต่างมีบทบาทหน้าที่หลักของแต่ละบุคคล ดังนี้

1. บทบาทหน้าที่ของสามีภรรยา มีบทบาทหน้าที่ ซื่อสัตย์ เคารพ และให้เกียรติซึ่งกันและกัน รับผิดชอบดูแลสามี ภรรยา และลูกให้มีความสุข ทำหน้าที่ของตนในครอบครัวให้สมบูรณ์ ร่วมป้องกันและแก้ไขปัญหอย่างสันติ

2. บทบาทหน้าที่ของพ่อแม่ มีบทบาทหน้าที่เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับลูก ดูแลเลี้ยงดูลูกให้เหมาะสมตามแต่ละช่วงวัย ดูแลสุขภาพของลูก ดูแลให้ความรักความอบอุ่นแก่ลูก

การอบรมสั่งสอนลูกให้มีลักษณะที่ดี คือ เป็นคนดี มีคุณธรรม และมีวินัยในการดำเนินชีวิต มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีกิริยามารยาทดี ช่วยกันรักษามรดกทางวัฒนธรรมอันดีงามของไทยและรักษาความเป็นไทย ปลูกฝังเจตคติที่ดีให้ลูกรักการเรียน รู้จักการเลือกใช้ชีวิตในสังคม/การปรับตัว สร้างประโยชน์ให้กับตนเองและสังคม มีทัศนคติในการใช้ชีวิตครอบครัวอย่างมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน เคารพให้เกียรติ และช่วยแบ่งเบาภาระซึ่งกันและกันในครอบครัว โดยสนับสนุนลูกให้ได้รับการศึกษาตามกำลังและสติปัญญาอย่างเต็มที่ ฝึกความเข้มแข็งทางจิตใจให้กับลูก สอนให้ลูกได้มีการดำเนินชีวิตอย่างมีคุณภาพ เช่น ประพฤติปฏิบัติตามหลักศาสนา หาเลี้ยงครอบครัว และรู้จักเก็บออมไว้ใช้จ่ายยามจำเป็น รับผิดชอบต่อตนเองและสมาชิกในครอบครัว เป็นหลักให้ลูกมีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยเป็นที่พึ่งของลูก และให้ทรัพย์สินเมื่อถึงโอกาสอันควร

3. บทบาทหน้าที่ของลูกหลาน มีบทบาทหน้าที่ให้ความเคารพ เชื่อฟังคุณพ่อ คุณแม่ และญาติผู้ใหญ่ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ช่วยเหลืองานในครอบครัวด้วยความเต็มใจ ปฏิบัติตนเป็นคนดี ช่วยรักษาเกียรติยศวงศ์ตระกูล รู้จักใช้และประหยัดทรัพย์สินของครอบครัว และดูแลตอบแทนบุญคุณคุณพ่อและคุณแม่ รวมทั้งผู้มีพระคุณ ยามท่านแก่ชราหรือเมื่อถึงเวลาอันสมควร

4. บทบาทหน้าที่ต่อเครือญาติ มีบทบาทหน้าที่ช่วยเหลือทางการเงินหรือการงานตามสมควร โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่อครอบครัวตนเอง ปรับตัวให้เข้ากับแบบแผนครอบครัวเดิม เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการอยู่ร่วมกันลักษณะนิสัยใจคอที่แตกต่างกันออกไป ปรับตัวให้เข้ากับญาติของทั้งสองฝ่ายจึงจะทำให้ชีวิตสมรสดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ครอบครัวอยู่ดีมีสุข

สภาพครอบครัวที่พึงประสงค์อันเกิดจากการรวมตัวในรูปแบบที่หลากหลายของบุคคลที่มาดำเนินชีวิตร่วมกันอย่างมีจุดหมาย สามารถทำบทบาทหน้าที่ได้อย่างเหมาะสมและรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน พึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง สามารถปรับตัวได้อย่างสร้างสรรค์ทันต่อการ

เปลี่ยนแปลงของสังคม และเป็นส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องสังคมอย่างมีคุณธรรม จากกรอบแนวคิดดังกล่าวได้จำแนกองค์ประกอบของครอบครัวยุคใหม่มีสุขเป็น 5 ด้าน ได้แก่

1. รูปแบบครอบครัว หมายถึง ลักษณะ โครงสร้างที่มีความหลากหลายของการรวมตัวของสมาชิกที่มีจุดหมายในการสร้างครอบครัวร่วมกัน

2. บทบาทหน้าที่ของครอบครัว หมายถึงการทำหน้าที่ของครอบครัวที่จะดูแลความต้องการ และพัฒนาคุณภาพของสมาชิกอย่างเป็นองค์รวม ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ ด้านความเป็นอยู่ทั้งร่างกายและจิตใจ ด้านการพัฒนาปลูกฝังความเป็นมนุษย์ที่ดี เป็นแหล่งที่เอื้อต่อการเรียนรู้และถ่ายทอดวัฒนธรรม

3. สัมพันธภาพในครอบครัว หมายถึงการเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวที่เพิ่มความผูกพัน เคารพรักและเอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งประเมินได้จากพฤติกรรม การสื่อความหมายมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ ตัดสินใจ และทำกิจกรรมในบรรยากาศที่สงบสุข

4. การพึ่งพาตนเอง หมายถึงความสามารถของครอบครัวที่อุดหนุนโครงสร้างทำหน้าที่และรักษาสัมพันธภาพที่ดี โดยสมาชิกทั้งหญิงและชายช่วยกันปรับตัวในกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลง ซึ่งประเมินได้จากการดูแลตนเองได้ทางด้านเศรษฐกิจ การจัดการชีวิตความเป็นอยู่ สุขภาพ การเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร และบริการทางสังคม

5. การเกื้อกูลสังคมอย่างมีคุณธรรม หมายถึงการมีส่วนร่วมของครอบครัวในกิจกรรมที่สร้างสรรค์ และหรือช่วยเหลือสังคมโดยไม่เป็นผู้ก่อให้เกิดความเดือดร้อน หรือสร้างปัญหาสังคม

ลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นมากเท่าใดครอบครัวก็มีผลกระทบด้วยมากเท่านั้น แต่สังคมก็ยังคาดหวังให้ครอบครัวคงอยู่ด้วยความมั่นคงเข้มแข็งและยั่งยืน ลักษณะครอบครัวไทยที่พึงประสงค์จึงควรเป็นดังนี้

1. สมาชิกทุกคนในครอบครัวมีความรักใคร่สามัคคีกลมเกลียวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้ออาทรต่อกัน มีการพุดจาให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน มีการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์

2. พ่อแม่ หรือหัวหน้าครอบครัวทำตัวเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ทำร้ายกันและกัน อบรมเลี้ยงดูสมาชิกครอบครัวให้เป็นคนดี และทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม ปฏิบัติตามหลักคุณธรรมของศาสนา

3. พ่อแม่ หัวหน้าครอบครัว หรือผู้ใหญ่ในครอบครัว ถ่ายทอดการเรียนรู้และภูมิปัญญาแก่สมาชิกในครอบครัวและส่งเสริมให้ได้รับการศึกษา ค้นคว้าตามความสนใจใฝ่รู้พัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และรู้จักใช้เหตุผล

4. พ่อแม่ และสมาชิกครอบครัวมีความรับผิดชอบ ประกอบอาชีพสุจริต รู้จักประหยัด อดออม และร่วมกันเสริมสร้างฐานะของครอบครัวให้มั่นคง

5. สมาชิกในครอบครัวมีการทำกิจกรรมร่วมกันและรู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์

6. สมาชิกในครอบครัวบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม มีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงรักษาสิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม และความเป็นระเบียบเรียบร้อย

7. สมาชิกในครอบครัวรู้จักดูแลสุขภาพอนามัยให้มีสุขภาพดี รวมถึงดูแลที่อยู่อาศัยให้สะอาดถูกสุขลักษณะและเป็นระเบียบเรียบร้อย

8. สมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตามหน้าที่พลเมืองดี มีความเชื่อมั่นและปฏิบัติตน เพื่อส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์

การดำเนินชีวิตของบุคคลในช่วงใช้ชีวิตครอบครัว

ตามแนวคิดทางสังคมวิทยา อธิบายลักษณะอุดมคติของการดำเนินชีวิตครอบครัวว่า สามีภรรยาที่มีการเตรียมพร้อมมาอย่างดี จะสามารถทำให้ชีวิตครอบครัวใหม่เริ่มต้นได้อย่างมีความสุข และการใช้ชีวิตครอบครัวของสามีภรรยา มีแนวทางในการปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

1. การใช้ชีวิตคู่ เมื่อสามีภรรยาใช้ชีวิตครอบครัวด้วยกันแล้วการรักษาชีวิตคู่ให้ยืนยาว และมีความสุขถือเป็นเป้าหมายสำคัญของการแต่งงาน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้งสองฝ่าย ในการสร้างบรรยากาศของความรักความอบอุ่นให้เกิดขึ้นในครอบครัว สามีภรรยาจึงควรแสดงพฤติกรรมที่ทำให้คู่สมรสรู้ถึงความรักที่มีต่อกัน ดังนี้

1.1 ต้องเอาใจใส่ดูแลและเอื้ออาทรต่อกัน โดยกระทำด้วยความจริงใจและไม่มากเกินไปจนกลายเป็นล่วงล้ำสิทธิส่วนตัวจนเกิดความรำคาญ รวมทั้งทุกคนต้องมีเวลาส่วนตัวซึ่งมีความสมดุลกันระหว่างเวลาที่มีให้คนอื่นกับเวลาที่มีให้ตัวเอง

1.2 ต้องรู้จักคนที่เรารัก ต้องรู้จักกันให้ดีและเข้าใจกันให้ดี รู้ความชอบ-ไม่ชอบ ความต่างและความเหมือนกัน รู้จักนิสัยใจคอ รสนิยมต่าง ๆ เพื่อที่จะได้สามารถปรับพฤติกรรมให้ตอบสนองต่อกัน

1.3 ต้องเคารพกันและกันให้เกียรติคู่สมรสโดยออกมาจากใจ ไม่เสแสร้ง รับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน

1.4 ต้องมีความรับผิดชอบ โดยยอมรับทั้งความผิดและความชอบ ไม่ต้องกลัวว่าจะทำให้เสียหน้าหากตัวเองเป็นฝ่ายผิด รวมทั้งมีคุณธรรมจริยธรรมในการดำเนินชีวิต

1.5 ต้องมีความวางใจกันและกัน ต้องมีความเชื่อถือและไว้วางใจกัน มีความซื่อสัตย์ต่อกัน เป็นที่พึ่งพิงได้ในยามที่ต้องการความช่วยเหลือหรือปัญหา

1.6 ต้องให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ทั้งโดยคำพูดและการแสดงออก ไม่แสดงกิริยาซ้ำเติมหรือนิ่งเฉย เมื่อได้รับทราบปัญหาของกลุ่มสมรส

1.7 ต้องให้ห้อยกันและกัน เมื่อมีอารมณ์โกรธควรรีให้เวลาตนเองในการไตร่ตรองถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ไม่ถือโทษอีกฝ่ายหนึ่งหรือด่วนตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ และเมื่อเข้าใจเรื่องดีแล้ว ก็ให้ห้อยกันได้

1.8 ต้องรู้จักสื่อสารให้เหมาะสม ใช้คำพูดในเชิงบวก คำพูดที่ได้ใจความถูกต้อง และรู้จักสื่อสารให้เกิดประโยชน์

1.9 ต้องใช้เวลาด้วยกันอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพ มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อจะได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกัน และใช้เวลาด้วยกันให้คุ้มค่า

1.10 ต้องมีการปรับตัวตามภาวะที่เปลี่ยนแปลงของบุคคลในครอบครัว เมื่อเริ่มครอบครัวมีสมาชิกเพียง 2 คน การปรับตัวจะเกิดขึ้นระหว่างกันเท่านั้น แต่เนื่องจากครอบครัวมีการเปลี่ยนแปลงตลอดอยู่เสมอ การปรับตัวของบุคคลจึงต้องเกิดขึ้นตามไปด้วย และตามภาวะต่าง ๆ ของสมาชิกในครอบครัวที่เพิ่มขึ้น

1.11 ต้องรู้จักภาระหน้าที่ในครอบครัวและช่วยเหลือกันและกันควรตกลงกันในเรื่องบทบาทหน้าที่และกิจกรรมต่าง ๆ ในบ้านว่าใครรับผิดชอบเรื่องใด หรือเรื่องใดควรรับผิดชอบร่วมกัน รวมทั้งยินดีช่วยเหลืองานอื่น ๆ ในบ้านด้วยความเต็มใจ แม้บางเรื่องอาจไม่ใช่หน้าที่ของคุณโดยตรงแต่ถือว่าเป็นสิ่งที่จะทำให้ครอบครัวมีความสุข

1.12 มีความใกล้ชิดทางสัมผัส ควรแสดงออกถึงความรักที่มีให้แก่กันด้วยการสัมผัสทางกายและแสดงออกจากใจจริงทั้งนี้โดยต้องคำนึงถึงกาลเทศะและความเหมาะสมพอควร

2. การจัดการความขัดแย้งในครอบครัว ความขัดแย้งเป็นอาการที่เกิดขึ้นเมื่อพฤติกรรมของบุคคลหรือความต้องการของบุคคลหนึ่งไปรบกวนพฤติกรรมหรือความต้องการของบุคคลอื่นคนหนึ่ง ความขัดแย้งในครอบครัวจึงเป็นเรื่องปกติที่เกิดขึ้นได้ทั่วไป トラバิดที่บุคคลยังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอยู่

2.1 ที่มาของความขัดแย้งในครอบครัว ความขัดแย้งในครอบครัวมีที่มาจากหลายสาเหตุ ดังนี้

1) พฤติกรรมของกลุ่มสมรสบางครั้งก่อให้เกิดความรู้สึกในทางลบและก่อให้เกิดความขัดแย้งได้ หากกลุ่มสมรสแสดงพฤติกรรมที่อีกฝ่ายหนึ่งไม่ชอบ

2) การตระหนักและการรับรู้ นอกจากพฤติกรรม สิ่งที่คุณสมรสต่างตระหนักและรับรู้ อาจก่อให้เกิดความพึงพอใจหรือความขัดแย้งก็ได้

3) ความแตกต่างกันในด้านค่านิยมทั้งสามีและภรรยาอาจมีค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตไม่เหมือนกัน เนื่องมาจากประสบการณ์ที่ได้รับจากการอบรมขัดเกลาของครอบครัว หากเป็นเรื่องเล็กน้อยทั่วไปในการดำเนินชีวิต ก็เป็นเรื่องที่สามารถปรับเข้าหากันได้ไม่ยาก แต่ถ้าเป็นเรื่องสำคัญ หากต่างฝ่ายต่างยึดมั่นกับความคิดของตนเองโดยไม่ยอมปรับหรือพูดคุยตกลงกันก็จะทำให้เกิดปัญหาขึ้น

4) กฎเกณฑ์ที่ไม่คงเส้นคงวา การใช้ชีวิตคู่ย่อมต้องมีกฎเกณฑ์หรือกติกาในการอยู่ร่วมกัน เพื่อช่วยให้ทั้งสองฝ่ายสามารถทำหน้าที่ของตนในครอบครัวได้อย่างราบรื่น ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นเมื่อกฎเกณฑ์หรือกติกาที่ตกลงกันไว้แปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ หรือเมื่อสามีหรือภรรยาไม่เห็นด้วยกับกติกาในครอบครัว

5) ความคลุมเครือด้านภาวะผู้นำ ในแต่ละครอบครัวสามีภรรยา มักแบ่งบทบาทหน้าที่ในบ้านกัน ซึ่งถ้าต่างฝ่ายต่างเข้าใจบทบาทของตนก็จะไม่เกิดความขัดแย้ง ความชัดเจนในเรื่องภาวะผู้นำในครอบครัวจึงช่วยลดความขัดแย้งได้

6) ความกดดันจากงาน ในภาวะที่สามีหรือภรรยา มีความเครียดจากงานประจำ อาจทำให้มีสภาวะทางอารมณ์เปลี่ยนแปลงไป ทำให้บรรยากาศภายในครอบครัวตึงเครียดไปด้วย หากคู่สมรสอีกฝ่ายพยายามทำความเข้าใจในสถานการณ์ดังกล่าว ช่วยระมัดระวังไม่ให้มีเรื่องในบ้านมารบกวนจิตใจหรือคอยให้กำลังใจก็จะช่วยให้บรรยากาศในบ้านไม่ตึงเครียดตามไปด้วย

นอกจากสาเหตุ 6 ประการข้างต้นแล้ว ยังพบว่าเรื่องที่สร้างความขัดแย้งในครอบครัวที่สำคัญมี 5 เรื่อง ได้แก่ เงิน ปัญหาครอบครัว วิธีการสื่อสาร งานบ้าน และรสนิยมส่วนตัว ซึ่งเป็นเรื่องของความขัดแย้งในครอบครัวนี้ยังแปรเปลี่ยนไปตามระยะเวลาของความสัมพันธ์ในครอบครัวด้วย

3. ขั้นตอนของการจัดการกับความขัดแย้งในครอบครัว เมื่อความขัดแย้งในครอบครัวเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การจัดการกับความขัดแย้งอย่างสร้างสรรค์ และด้วยการร่วมมือของบุคคลที่เกี่ยวข้องช่วยให้ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นความขัดแย้งเพียงเล็กน้อย ไม่ถือเป็นเรื่องยุ่งยาก หรือทำความขัดข้องใจให้กับสมาชิกในครอบครัวจนเกินไป การจัดการกับความขัดแย้งในครอบครัวสามารถใช้เทคนิคและขั้นตอนต่าง ๆ ได้ดังนี้

3.1 พุทธถึงประเด็นที่เป็นปัญหา เมื่อมีข้อขัดแย้งในครอบครัวควรมีการพูดคุยกันอย่างตรงไปตรงมาถึงปัญหาที่เกิดขึ้น สามีภรรยาส่วนใหญ่ มักไม่ค่อยพูดกันตรง ๆ เพราะเกรงว่าจะทำให้ปัญหาเพิ่มมากขึ้น

3.2 มุ่งประเด็นที่พฤติกรรมใหม่ที่ต้องการ สามีหรือภรรยาควรบอกให้คู่สมรสอีกฝ่ายทราบว่าตนต้องการให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงพฤติกรรมอย่างไรมากกว่าสิ่งที่ตนไม่ชอบ เพราะการบอกสิ่งที่ตนไม่ชอบ ไม่ต้องการ อาจจะเป็นจุดเริ่มต้นของความขัดแย้ง

3.3 พยายามเข้าใจความคิดของคู่สมรส สามีหรือภรรยาอย่าคิดไปเองว่า อีกคนหนึ่งคิดหรือรู้สึกอย่างไรในเรื่องที่เกิดขึ้น ควรใช้คำถามปลายเปิดเพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึกออกมา และพยายามสรุปมุมมองของอีกฝ่ายหนึ่งอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีอคติ เพราะสิ่งที่ต่างฝ่ายต่างคิดอาจไม่ตรงกัน เมื่อทราบความคิดอีกฝ่ายหนึ่งจะทำให้สามารถปรับตัวได้ดีขึ้น

3.4 ทำให้เกิดสถานการณ์ที่ทั้งคู่ “ชนะ-ชนะ” การทำให้สามีและภรรยาเป็นผู้ชนะทั้งคู่ นี้ สามีหรือภรรยาต้องช่วยกันคิดหาทางแก้ไขในเรื่องขัดแย้งกันอยู่ โดยการหาทางเลือกหลาย ๆ ทาง ที่ต่างฝ่ายต่างพอใจแล้วนำมาพูดคุยกันเพื่อหาข้อยุติที่เหมาะสม โดยทั้งสองฝ่ายได้รับประโยชน์ตามที่ตนต้องการและเป็นผู้ชนะด้วยกันทั้งคู่

3.5 ประเมินและเลือกทางเลือก หลังจากได้ทางเลือกมาหลายทางแล้ว สามีหรือภรรยาต้องช่วยกันประเมินทางเลือก และเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดที่ช่วยแก้ไขความขัดแย้งได้

3.6 ระวังระวังกลไกป้องกันตนเอง มนุษย์มีสัญชาตญาณของการป้องกันตนเองเพื่อป้องกันตนเองจากความวิตกกังวล ความคับข้องใจ ความรู้สึกผิดหวังเสียใจ ในกรณีของการเกิดความขัดแย้งในครอบครัวก็เช่นกัน วิธีการที่สามีหรือภรรยา มักใช้ป้องกันตนเอง เช่น การปฏิเสธหรือหลบหนีปัญหา การอ้างเหตุผลอื่นเพื่อกลบเกลื่อนปัญหา ซึ่งกลไกเหล่านี้เป็นสิ่งที่ต้องระวังเพราะทำให้การแก้ไขความขัดแย้งเป็นไปได้ยากขึ้น

อย่างไรก็ตาม ขั้นตอนดังกล่าวจะช่วยให้สามีหรือภรรยาประสบความสำเร็จในการจัดการปัญหาความขัดแย้งในครอบครัวได้ ถ้าทั้งสามีหรือภรรยาให้ความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา และนอกจากนี้บางครอบครัวอาจมีวิธีแก้ไขปัญหาที่แตกต่างกันออกไป เช่น ครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงอย่างเดียว หรือมีครอบครัวที่มีการสมรสใหม่

ครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อ แม่ ลูก นับเป็นครอบครัวที่มีองค์ประกอบครบถ้วนสมบูรณ์ และเป็นสภาพครอบครัวที่คู่สมรสทั้งคู่ถือเป็นเป้าหมายในชีวิต แต่ชีวิตครอบครัวที่สุขสมบูรณ์เช่นนี้อาจไม่ได้เกิดกับครอบครัวทุกคู่ แม้จะตั้งความมุ่งหวังไว้ก็ตาม การทะเลาะเบาะแว้งในเรื่องต่าง ๆ การมีความคิดที่ไม่ตรงกันเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นได้ในทุกครอบครัว เพราะสมาชิกในครอบครัวมีปฏิสัมพันธ์กันและมีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวอยู่ตลอดเวลา หากครอบครัวสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในครอบครัว โดยเฉพาะระหว่างสามีหรือภร่ายาก็จะยังคงมั่นคงอยู่ แต่ถ้าเมื่อใดสามีหรือภรรยาไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้และปล่อยให้ปัญหาลูกกลามจนทำให้ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ ภาวะครอบครัวแตกแยกก็จะมาถึงในที่สุด การแตกแยกหย่าร้างของ

ครอบครัวถือเป็นวิกฤตของชีวิตคู่และเป็นการสูญเสียที่สำคัญในชีวิตของบุคคล ซึ่งการหย่าร้าง (divorce) นี้ส่งผลให้ครอบครัวนั้น ๆ มีเพียงพ่อหรือแม่เพียงฝ่ายเดียวที่อยู่กับลูก (single-parent family) ครอบครัวประเภทนี้จึงเป็นครอบครัวที่มีลักษณะพิเศษไปจากครอบครัวทั่วไป

ในกรณีของครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เพียงฝ่ายเดียวจากการหย่าร้างกับคู่สมรสนั้น การหย่าร้างเป็นภาวะที่ไม่มีครอบครัวใดต้องการให้เกิดขึ้น และการหย่าร้างก็ไม่ใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน แต่เป็นภาวะการณ์ที่มีการพัฒนามาเป็นระยะ เรียกว่าวงจรชีวิตครอบครัวที่หย่าร้างแบ่งได้เป็น 4 ระยะ คือ ระยะก่อนหย่าร้าง ระยะแยกทางกัน ระยะปรับตัว และระยะฟื้นตัว ซึ่งในระยะสุดท้ายเป็นระยะที่มีความยากลำบากมาก และอาจมีปัญหาทางอารมณ์เรื้อรังได้ แต่บางรายก็สามารถผ่านพ้นระยะนี้และมีความสุขกับชีวิตได้อีกครั้งหนึ่ง การหย่าร้างมีผลกระทบด้านจิตใจของคู่สมรสและบุตรเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามบุคคลที่ผ่านการหย่าร้างและสามารถปรับตัวได้อาจพึงพอใจกับชีวิตหลังการหย่าร้างเพราะถือเป็นการสิ้นสุดความผูกพันกับคู่สมรสและสามารถตั้งตนชีวิตใหม่ตามที่ต้องการได้

ดังนั้น การดำเนินชีวิตของบุคคลในช่วงใช้ชีวิตครอบครัวร่วมกันนี้ ทั้งสามภรรยาจึงต้องปรับเปลี่ยนวิธีการในการดำเนินชีวิตของตนในหลายเรื่อง นับตั้งแต่การใช้ชีวิตคู่ที่ต้องคำนึงถึงความรู้สึกนึกคิดและความต้องการของคู่สมรส การจัดการระบบระเบียบต่าง ๆ ภายในครอบครัว การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น การเพิ่มสถานภาพของตนเองจากการเป็นสามภรรยาที่มีสถานภาพพ่อและแม่ที่มีภารกิจในการดูแลลูกวัยต่าง ๆ รวมทั้งในระยะเวลาใช้ชีวิตครอบครัวนี้อาจมีเหตุการณ์ในครอบครัวที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงภายในครอบครัว

ภาพของครอบครัวในสื่อ

ไม่ว่าจะเป็นสำนักคิดใด เช่น หน้าที่นิยม การอบรมบ่มเพาะจากสื่อ หรือสำนักเบอร์มิงแฮม ก็มักจะใช้วิธีการศึกษาเนื้อหาของสื่อเพื่อคุณภาพสะท้อนที่ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัย แต่ทว่าแต่ละสำนักก็แตกต่างกันไปในการใช้ประโยชน์และการตีความจากภาพสะท้อนนั้น ดังนั้นในการวิจัยเรื่องสื่อกับครอบครัว จึงมักมีการศึกษาเรื่องภาพสะท้อนเช่นกัน โดยอาจจะมีการตั้งคำถามดังเช่น ภาพที่ปรากฏนั้นสะท้อนสถานะที่เป็นจริงหรือไม่ ประเภทของรายการ เช่น รายการประเภทเรื่องจริง (non-fiction) รายการประเภทเรื่องแต่ง (fiction) ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการสะท้อนมากน้อยเพียงใด เช่น ในกรณีของไทยพบว่า ในรายการประเภทเรื่องจริง เช่น รายการทอล์กโชว์ มักจะสะท้อนภาพด้านบวกด้านเดียวของครอบครัว ในขณะที่รายการประเภทเรื่องแต่ง เช่นละครสามารถสะท้อนทั้งด้านบวกและด้านลบของภาพครอบครัว หรือภาพอะไรของครอบครัวที่เป็นกระแสหลักในสื่อภาพแบบใดที่ไม่ค่อยปรากฏ เป็นต้น

Huston (1993) ประมวลงานศึกษาภาพครอบครัวในสื่อโทรทัศน์ของอเมริกันระหว่างช่วงทศวรรษ 1940-1980 เพื่อดูว่ามีการเปลี่ยนแปลงภาพดังกล่าวหรือไม่ โดยเริ่มต้นจากการสำรวจสภาพความเป็นจริงว่า ในช่วงเวลาดังกล่าว โครงสร้างครอบครัวและความสัมพันธ์ในครอบครัวของสหรัฐเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากครอบครัวเดี่ยวที่มีพ่อ-แม่-ลูกหลายๆ คนที่เป็นลักษณะครอบครัวส่วนใหญ่ ในช่วงเวลาดังกล่าว เริ่มมีแบบแผนครอบครัวที่หลากหลาย เช่น พ่อแม่ลูกเพียงหนึ่งหรือสองคนที่อาจเป็นลูกแท้ ๆ หรือลูกบุญธรรม ครอบครัวที่มีเพียงพ่อหรือแม่อยู่กับลูก (single parent) ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นแม่ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ครอบครัวที่ทั้งพ่อ-แม่เคยแต่งงานมาแล้ว แล้วหย่าและมาแต่งงานใหม่โดยอาจนำเอาลูกติดสามี/ภรรยาเก่ามาอยู่แล้ว ครอบครัวที่อาจจะแต่งงานหรือมาอยู่กันเฉย ๆ โดยไม่แต่งงานและไม่ยอมมีลูก

ในขณะที่สภาพความเป็นจริงของครอบครัวเป็นดังนี้ (เป็นแบบแผนหลักของครอบครัวในโลกทุนนิยมตะวันตก) งานสำรวจของ Morley (1998) ในประเทศอังกฤษก็พบเช่นเดียวกันว่า ครอบครัวแบบอุดมคติคือพ่อ-แม่-ลูกนั้นเหลืออยู่เพียง 13% เท่านั้นในปีที่สำรวจ แต่ทว่าภาพครอบครัวที่สะท้อนในโทรทัศน์จะเป็นดังนี้

Taylor (1987) พบว่า ในช่วงปี 1940-1950 ภาพของครอบครัวในโทรทัศน์จะมีอยู่ 2 แบบ แบบแรกคือ พ่อ-แม่-ลูก 2-3 คน ที่อยู่รวมกันอย่างมีความสุขภายในครอบครัว แบบที่สองคือ ครอบครัวที่เพิ่งแต่งงานกันใหม่ ๆ ยังไม่มีลูก และมีปัญหากระจัดกระจายระหว่างคู่สามีภรรยาใหม่

ในช่วง 1950-1960 ภาพครอบครัวในสื่อโทรทัศน์ยังคงแสดงภาพต่อพ่อ-แม่-ลูก 2-3 คน อยู่ด้วยกันอย่างอบอุ่นรักใคร่กลมเกลียวกัน แม้จะมีปัญหาเกิดขึ้นบ้างแต่ก็เป็นปัญหาที่แก้ไขได้ ภายในเวลา 30-60 นาทีของละครแบบ sit-com (ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ชุด Father Knows Best, Leave it to Beaver เป็นต้น)

เริ่มปี 1960 จึงเริ่มมีครอบครัวแบบแปลก ๆ มานำเสนอ เช่น อาจมีพ่อหม้ายหรือแม่หม้ายมาอยู่ร่วมเป็นสมาชิกกับครอบครัวตามแบบฉบับ สำหรับครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่อยู่ไม่ครบนั้น มักจะมีสาเหตุมาจากการตายมากกว่าการหย่าร้าง และถ้ามีพ่อ/แม่อยู่กับลูกเพียงฝ่ายเดียว มักจะเป็นกรณีของพ่อที่อยู่กับลูก ๆ ตัวอย่างเช่น ภาพยนตร์ชุด My Three Sons/Bachelor Father และที่คนไทยรู้จักคือ Bonanza ที่พ่อเป็นเจ้าของไร่มีลูกชาย 3 คน จาก 3 แม่ แม่แต่ละคนตายเพราะคลอดลูกบ้าง ถูกฆ่าตายจากอินเดียนแดงบ้าง ซึ่งภาพดังกล่าวนั้นขัดแย้งกับสภาพความเป็นจริงอย่างยิ่ง เพราะนับตั้งแต่ปี 1960-1980 ในกรณีของครอบครัวแบบมีพ่อ/แม่คนเดียว 90% จะเป็นแม่คนเดียว มีเพียง 10% เท่านั้นที่เป็นพ่อคนเดียว

จนกระทั่งปี 1980 จึงเริ่มมีภาพครอบครัวที่หลากหลายปรากฏในโทรทัศน์ เช่น ภาพครอบครัวที่หย่าร้าง ภาพพ่อคนเดียว รวมทั้งภาพครอบครัวแบบเดิม ภาพครอบครัวแม่คนเดียวที่

ต้องออกไปทำงาน แต่ก็ยังมีเวลาแก้ปัญหาให้ลูก ๆ อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง แม้ว่าภาพครอบครัวในช่วงเวลานี้จะมีหลากหลายโดยอาจเป็นทั้งครอบครัวที่ไม่มีปัญหา มีปัญหา หรือเป็นที่แก้ไข ปัญหา แต่ทว่าสำหรับบรรดาปัญหาที่เป็นจริง เช่น ปัญหาความยากจนทางเศรษฐกิจ การดูแลเด็ก การที่แม่/พ่อต้องแสดงบทบาทหลาย ๆ อย่างในเวลาเดียวกันแทบจะไม่ปรากฏในจอโทรทัศน์เลย

จากงานวิจัยของ David Morley (1988) เกี่ยวกับการชมโทรทัศน์ของครอบครัว ด้วยการสัมภาษณ์ครอบครัวที่มีลักษณะแตกต่างกันทั้งประเทศอังกฤษและประเทศอเมริกา ที่ผู้ชายมีโอกาสชมโทรทัศน์มากกว่าผู้หญิง ผู้หญิงนำเรื่องราวในโทรทัศน์ไปใช้ในการพูดคุยกับเพื่อนมากกว่าผู้ชาย โปรแกรมที่ดูน่าเชื่อถือพิจารณาจากความเป็นจริง ได้แก่ ข่าว กิจกรรม และเนื้อหา ซึ่งภาพยนตร์เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นเหมือนจริงเป็นอย่างยิ่ง โปรแกรมของผู้หญิงเป็นเรื่องแต่งที่เกี่ยวกับความรัก ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงได้จากการศึกษาของผู้หญิงที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตามเนื้อหาข้อมูลเหล่านี้ได้กระจายเป็นความรู้เกี่ยวกับครอบครัวกับการชมโทรทัศน์ มอร์เลย์อธิบายว่าการดูโทรทัศน์เป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประสบการณ์ร่วมในการสนทนา และใช้เนื้อหาจากสื่อและเปลี่ยนแปลงได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งละครโทรทัศน์นั้นมิได้เพียงสร้างประสบการณ์ร่วมกันแต่เฉพาะสมาชิกในครัวเรือนเดียวกันเท่านั้น หากแต่ประสบการณ์ร่วมกันสามารถขยายสู่บริบทที่กว้างขึ้นเป็นการสร้างชุมชนทางสังคม โดยการใช้ละครโทรทัศน์เป็นพันธะที่เชื่อมเข้ากับคนอื่น ๆ ในสังคม หรือกำลังใช้ละครโทรทัศน์จัดสรรพื้นที่ที่จะได้สร้างปฏิสัมพันธ์ (social interaction) อยู่ตลอดเวลา

การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับบ้าน/ครอบครัว (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น.331-333)

แม้ว่ามนุษย์เราจะอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวมาช้านาน แต่ทว่าในโลกตะวันตกความคิดเกี่ยวกับ “บ้าน/ครอบครัว” เพิ่งจะถูกแปรสภาพยกฐานะให้กลายเป็น “อุดมการณ์” ชนิดหนึ่ง โดยถูกสร้างขึ้นมาจากกลุ่มนักวิชาการที่เป็นนักวางแผนสังคม (social planning) ในศตวรรษที่ 18 เนื่องจากในช่วงนี้เป็นยุคที่สังคมตะวันตกเริ่มพัฒนาระบบอุตสาหกรรม และระบบการแข่งขันในระบบตลาด/ธุรกิจมากขึ้น ท่ามกลางโลกธุรกิจอุตสาหกรรมที่เสื่อมโทรมและโหดร้ายดังกล่าวนี้องค์ทำให้เกิดการปรับตัวของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมด้วยการสร้าง “สถานที่พิเศษเฉพาะขึ้นมา” อันปลอดภัยจากโลกธุรกิจอุตสาหกรรม สถานที่นั้นก็คือ “บ้าน/ครอบครัว” นั่นเอง กระบวนการทางสถานที่พิเศษเฉพาะนี้ได้ใช้กลไกหลายประการ เช่น การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับ “บ้าน” เช่น อย่าเอาเรื่องในบ้านออกไปพูดนอกบ้าน เพื่อลากเส้นกั้นเขตแดนให้เห็นอย่างชัดเจน อุดมการณ์บ้านคือวิมานของเรา การสร้างอุดมการณ์เกี่ยวกับบ้านนี้ดำเนินควบคู่ไปกับการสร้างอุดมการณ์ปัจเจกชนนิยมของชนชั้นกลางขึ้นมาพร้อม ๆ กับ มีการใช้กลไกในด้านอุดมการณ์ให้บุคคลบังคับควบคุมตัวเองให้อยู่ที่บ้าน ผู้หญิงจะต้องทำบ้านให้น่าอยู่ เป็นที่เหมาะสำหรับการพักผ่อน มีความสุขกายสบายใจ เพื่อผู้ชายจะได้อยากเข้าบ้านหลังเลิกงาน

กลไกด้านอุดมการณ์ ที่อยู่ของผู้หญิงคือบ้าน จึงต้องมีการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ภายในบ้านสำหรับผู้ชาย รวมทั้งสร้างประเพณีประจำบ้าน เพื่อให้สมกับอุดมการณ์ family man ซึ่งสื่อมวลชนมีบทบาทอย่างมากในการนี้ ทั้งในรูปแบบของนิตยสาร โฆษณาต่าง ๆ โลกภายนอกของผู้ชายเป็นโลกแห่งการทำงาน ดังนั้นต้องมีอีกด้านหนึ่งคือการพักผ่อน การแสวงหาความรื่นรมย์ในการใช้เวลาว่าง ซึ่งแต่เดิมผู้ชายมีการแสวงหาความรื่นรมย์ในการใช้เวลาว่างอยู่นอกบ้าน แต่เมื่อมีการรณรงค์ให้ผู้ชายกลับมาอยู่ในบ้าน จำเป็นต้องทำให้บ้านกลายเป็นสถานที่แห่งความรื่นรมย์ที่ทดแทนสถานบันเทิงนอกบ้านให้ได้ ความหมายของบ้านสำหรับสังคมสมัยใหม่ในชนชั้นกลางจึงเปลี่ยนแปลงไป บ้านมิใช่เป็นเพียงที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่กลายเป็นวิถีชีวิตแบบหนึ่งที่มีการกำหนดกิจกรรมที่ถูกคาดหวังว่าจะทำในช่วงเวลาต่าง ๆ โดยสมาชิกแต่ละคนในบ้าน งานวิจัยของ Hirsch (1998) พบว่า เกือบทุกคนครอบครัวที่ทั้งพ่อแม่ออกไปทำงานบ้านเต็มเวลาบ้างครึ่งเวลาบ้าง ลูก ๆ ไปโรงเรียน แบบแผนการใช้ชีวิตประจำวันของครอบครัวแบบนี้ จะจัดเวลาวัน เสาร์-อาทิตย์ไว้สำหรับเป็นวันของครอบครัว คือ ทุกคนจะอยู่บ้านอย่างพร้อมหน้าพร้อมตากัน มีการทำกิจกรรมหลาย ๆ อย่างร่วมกัน เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมเป็นครอบครัวเดียวกันให้เกิดขึ้น

อุดมการณ์เหย้าเรือน บังคับให้ผู้หญิงอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ชาย ดูแลบ้านเรือนเพียงอย่างเดียว ทำให้ครอบครัวไม่ใช่แหล่งของการผลิตทางเศรษฐกิจอีกต่อไป แต่จะเป็นการผลิตความหมายทางสัญลักษณ์แทน เช่น การให้ความรักความอบอุ่นและความเข้มแข็งแก่ลูกและคนในครอบครัว

อุดมการณ์เรื่องความรัก ถูกผลิตขึ้นให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ต่าง ๆ ในสังคม ผู้หญิงเป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญในการผลิตซ้ำความคิดเรื่องความรักผ่านนิยาย ตำนาน และสื่อมวลชน

อุดมการณ์ของแม่ สังคมทุนนิยมหล่อหลอมให้ผู้หญิงเชื่องและอยู่ในบ้าน ทำหน้าที่ดูแลลูก ลูกกลายเป็นแก้วตาดวงใจของพ่อแม่

อุดมการณ์เรื่องพื้นที่และบ้าน บ้านจะอยู่ในฐานะที่ส่วนตัวของครอบครัวที่ผู้ชายจะพักผ่อนและเป็นพื้นที่ของผู้หญิงที่จะคอยปรนนิบัติสามีและเด็ก ครอบครัวจึงมีความหมายให้รู้สึกเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไปและให้คนในบ้านรู้สึกประสบความสำเร็จ ครอบครัวจึงต้องอบอุ่น เป็นการผลิตพื้นที่มายาจินตนาการ (imagined space) ผลิตชุดความคิดบ้านแห่งความสุขให้เกิดขึ้น เพื่อให้ภาพที่ตรงกันข้ามกับโลกนอกบ้านที่โหดร้าย

สังคมทุนนิยม ๆ หลังการปฏิวัติอุตสาหกรรมได้สร้างและหล่อหลอมอุดมการณ์ต่าง ๆ ตอกย้ำให้เห็นถึงมายาคติที่ชัดเจนของครอบครัวในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมได้เป็นอย่างดี อุดมการณ์ทั้งหมดจะควาดีฝันสวยหรูและขัดแย้งในที่สุดสภาพความเป็นจริงในสังคมที่มีชนชั้นที่หลากหลาย ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางอาจจะไม่ได้รับผลกระทบมากมายนัก ซ้ำยังเป็นผู้ผลิตซ้ำ

และถ่ายทอดวัฒนธรรมค่านิยมทั้งหมดแก่สังคมจนได้ชื่อว่าเป็นวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง แต่สำหรับชนชั้นล่างโลกของมาชานี้ช่างแตกต่างจากโลกของความเป็นจริง

ภาพดังกล่าวให้ความชอบธรรมแก่กลุ่มผู้มีอำนาจในสังคมด้วยกลไก 2 ประการ

1. การให้ความสำคัญ (Recognition) ด้วยการนำเสนอในปริมาณที่มากกว่า
2. การให้ความเคารพนับถือ (Respect) โดยการนำเสนอภาพนั้นในทางบวกหรือในทางลบ วิธีการนำเสนอภาพเช่นนี้จะหล่อหลอมเชิงสัญลักษณ์ให้คนในสังคมสร้างภาพว่า ผู้ชายมีความรู้ ความเชี่ยวชาญ ความฉลาดกว่าผู้หญิงในทุก ๆ เรื่อง เป็นการสร้างภาพตัวแทนเชิงสัญลักษณ์

โดยสรุปแล้วพบว่า ภาพของครอบครัวในสื่อต่าง ๆ ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของความทรงจำ สื่อน่าจะเป็นตัวก่อรูปวัฒนธรรม/บรรทัดฐานที่เกี่ยวกับครอบครัวให้แก่เรา คือ สร้างความเข้าใจ อารมณ์ความรู้สึก แนวทางในการปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัว แบบฉบับของครอบครัวที่พึงปรารถนา และการตัดสินใจว่าครอบครัวที่มีจริงของเราเป็นอย่างไร โดยส่วนมากมักจะใช้ครอบครัวที่มีอยู่ในสื่อเป็นมาตรฐานเพื่อเปรียบเทียบ

ผู้วิจัยได้นำเอาแนวคิดเรื่องครอบครัวมาใช้เป็นกรอบอ้างอิงในส่วนของ การวิเคราะห์ในเรื่อง ภาพของครอบครัวที่สะท้อนหรือประกอบสร้างจากละครโทรทัศน์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น รูปแบบครอบครัว หน้าที่ของครอบครัว สัมพันธภาพของครอบครัว ลักษณะครอบครัวที่พึงประสงค์ ค่านิยมของครอบครัวไทย การใช้อำนาจและอุดมการณ์ที่แฝงอยู่ในเนื้อหาและบริบทของละครโทรทัศน์ในลักษณะใด และสมาชิกในครัวเรือนให้นิยาม ความหมาย และคำจำกัดความของคำว่าครอบครัวอย่างไร มีการสร้างรูปแบบหรือโครงสร้างของการอยู่ร่วมกันอย่างไร รวมถึงนำมาใช้ในการวิเคราะห์การถอดรหัสความหมายภาพครอบครัวในละครโทรทัศน์ของผู้ชมด้วย

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับละครโทรทัศน์

รายการละครโทรทัศน์ เป็นสื่อที่สามารถตอบสนองการรับรู้ของมนุษย์อย่างมาก เนื่องจากความเหมือนจริงของภาพและเสียงที่ถ่ายทอดผ่านการแสดงของดารานักแสดงมีผลต่อความรู้สึกให้คล้อยตาม ไปสู่อารมณ์เศร้า หรือตื่นเต้น สนุกสนาน ซึ่งต่างจากรายการอื่น ๆ ทางโทรทัศน์ตามโครงสร้างของละครโทรทัศน์ ดังนี้

ความหมายของละครโทรทัศน์

ตรงกับคำอังกฤษว่า Drama หมายถึง ละคร บทละคร เรื่องละคร เรื่องราวอันน่าทึ่ง ลักษณะที่ก่อความทึ่งด้วยความกะทันหัน (พจนานุกรมอังกฤษ-ไทย ของสอ เสถบุตร ฉบับคอมพิวเตอร์ : ThaiSoftware Dictionary V. 3.0) คำว่า Drama มาจากภาษากรีกว่า Drao

หมายความว่า การกระทำหรือการแสดง (to do, to act) และคำว่า Theatre มาจากภาษากรีกว่า Theatron หมายความว่า ได้ดู ได้เห็น

ละคร หมายถึง การละเล่นจำพวกหนึ่ง (การแสดง) ปกติตัวแสดงแต่งเครื่องแต่งกาย มีการบอกบทล่านำ มีทำรำทำเพลง มักแสดงเป็นเรื่องราว ละครพวกนี้มีความแตกต่างกันออกไปตามแต่นิยามของละครนั้นๆ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 : CD-ROM)

ละคร จึงหมายถึง การแสดง เป็นช่องทางของการสื่อสาร เป็นการให้ความรู้ข่าวสาร ผ่านการกระทำหรือการแสดง (Action) เป็นรูปแบบของการสื่อสารประเภทหนึ่งซึ่งเป็นวิธีที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย โดยทำให้เห็นเป็นรูปของเรื่องราวและการกระทำ ผู้ชมจะได้รับประสบการณ์ร่วมจากการดูละคร เป็นการพัฒนาทักษะในด้านการรับรู้ ด้านศิลปะ จินตนาการ และการสื่อสาร

ความหมายของละครกว้างครอบคลุมถึงการแสดงบทบาทเป็นเรื่องราวทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการแสดงสด ถ่ายทำเป็นภาพยนตร์ หรือเทปโทรทัศน์ เช่น ละครประวัติศาสตร์ ละครวรรณคดี ละครสืบสวนสอบสวน ละครตลกขบขัน ละครชีวประวัติ ละครเพลง เป็นต้น (นภาพรณ์ อัคริยะกุล, 2539, น.581)

ละครโทรทัศน์อาจแบ่งเนื้อหาตามแนวทางการนำเสนอ อาทิ

1. Drama คือ ละครที่มีความขัดแย้งรุนแรงเป็นแกนหลักของเรื่อง ใช้การแสดงแบบสมจริง
2. Sitcom คือ ละครตลกที่ผูกเรื่องให้ตัวละครอยู่ในสถานการณ์ที่น่าตลกขบขัน
3. Melodrama คือ ละครซึ่งใช้การสร้างพล็อต (plot) ให้น่าสนใจชวนติดตามเป็นหลัก ในการดำเนินเรื่องตัวละครในเรื่องอาจต้องดำเนินชีวิตไปตามบทบาทมากกว่าจะขึ้นอยู่กับเหตุผล และตัดสินใจกระทำการใด ๆ จากอุปนิสัยและลักษณะของตัวละครเอง เป็นต้น (นลินี สีตะสุวรรณ, 2552, น.13-14)

ลักษณะของละครโทรทัศน์

คำว่า soap opera กำเนิดครั้งแรกในสหรัฐอเมริกา เมื่อละครเริ่มเข้าไปสู่สื่อทางวิทยุซึ่งในสมัยเริ่มแรกนั้น มีแต่บริษัทขายสบู่เป็นผู้อุปถัมภ์รายการทุกครั้งทีเรื่องราวกำลังถึงพริกถึงขิง ก็จะมีการหยุดพักเพื่อโฆษณาขายสบู่ ดังนั้นละครวิทยุในสมัยเริ่มแรกจึงได้รับการขนานนามว่า ละครขายสบู่ ต่อมาคำนี้ก็กลายเป็นศัพท์ที่ใช้เรียกละครที่ต่อกันเป็นตอน ๆ และมีโฆษณาคั่นไม่ว่าจะขายสบู่หรือขายอย่างอื่นก็ตาม และยังหมายรวมไปถึงละครประเภท melodrama ที่แสดงต่อกันเป็นตอน ๆ และมีโฆษณาคั่นทางโทรทัศน์ด้วย ส่วนคำว่า soap ในแง่ของการละครกลายเป็นสัญลักษณ์การแสดงแบบเกินจริงหรือ over ที่เต็มไปด้วยการเสแสร้งแกล้งทำ soap opera มีรากฐานมาจาก melodrama หรือ

ละครประเภทเรียมย์ ซึ่งมุ่งเสนอความบันเทิง เพื่อผลประโยชน์ทางการค้า โดยไม่คำนึงถึงเนื้อหาสาระ หรือคุณค่าทางศิลปะ และวรรณกรรม (สดส ปันธุมโกมล, 2534, น.271)

ละครโทรทัศน์เป็นจินตคติประเภทหนึ่งซึ่งมุ่งให้ความบันเทิงเป็นพื้นฐานโดยสอดแทรกสาระความรู้เพื่อให้ผู้รับชมนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ความบันเทิงในที่นี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการเล่าเรื่อง

การเล่าเรื่อง คือ ศิลปะการถ่ายทอดเรื่องราว ซึ่งต้องอาศัยความสามารถในการผูกโยงเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเข้าด้วยกันอย่างแนบชิด มีลีลาการเล่าที่น่าสนใจและน่าติดตาม ทั้งยังทำให้ผู้รับสารเกิดความรู้สึกคล้อยตามไปกับเรื่องที่เล่า

โครงสร้างของละครโทรทัศน์มีองค์ประกอบสำคัญคือ แก่นของเรื่อง (theme or premise) อารัมภบท (introduction) ความยุ่งยากขัดแย้ง (conflict) การแสดงที่เพิ่มความเข้มข้น (rising action) จุดวิกฤต (crisis) หรือจุดสำคัญที่สุดของเรื่อง (climax) สถานการณ์คลี่คลาย (falling action) การแก้ปัญหาหรือการตกลงใจ (solution resolution) เป็นต้นจบ นอกจากนี้สิ่งที่เป็นองค์ประกอบอื่น ๆ ของละคร ได้แก่ ผู้เขียนบทละคร ผู้แสดง และผู้ชม ผู้เขียนบทละครมีความคิดเขียนออกมาเป็น โครงเรื่อง ผู้แสดงเป็นผู้แปลความคิดของผู้เขียนส่งต่อไปยังผู้ชมซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมาย

การเล่าเรื่องในรูปแบบของละครที่นำเสนอทางสื่อมวลชน (ขจรรัตน์ หินสุวรรณ, 2542, น.4) ผู้เขียนบทละครและผู้สร้างพยายามที่จะปรับเปลี่ยนแบบแผนวิธีการเล่าเรื่อง เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะทางธรรมชาติของสื่อ ละครโทรทัศน์กลายเป็นความบันเทิงกระแสหลักในสังคม ที่มีผลต่อพฤติกรรม ความคิด และทัศนคติของคนหมู่มาก แม้ว่าละครน่าจะยังคงดำเนินอยู่ แต่ผู้เขียนบทละครก็มีเทคนิคการสร้างสรรคที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เนื้อเรื่องเหล่านั้นเป็นที่ยอมรับของผู้ชมได้อีกครั้ง ผู้เขียนบทต้องคำนึงว่ากำลังเขียนเพื่อให้ใครดู ต้องรู้ว่าผู้ชมต้องการอะไรระหว่างความบันเทิง หรือความรู้

ละครเป็นศิลปะของการนำเสนอความขัดแย้งของคนกับสิ่งต่าง ๆ รอบตัว (ขจรรัตน์ หินสุวรรณ, 2542, น.38) ผู้ชมมักคาดหวังที่จะเห็นตัวละครหลุดพ้นจากความขัดแย้งและปัญหานั้น ๆ ด้วย เพราะเวลาดูละครผู้ชมมักจะเชื่อมโยงตนเองว่าเป็นคนเดียวกับตัวละคร การทำให้ผู้ชมรู้สึกเช่นนี้ได้ นั้น เป็นเทคนิคที่จำเป็นสำหรับการสร้างคุณค่าให้กับละคร

ละครโทรทัศน์เป็นเสมือนตัวสะท้อนภาพของสังคมย่อย เช่น ครอบครัว (ธิษณิน อินทรทูต, 2545, น.2) ละครโทรทัศน์บางเรื่องสร้างจากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสังคมเพื่อเป็นแบบอย่างหรือให้ข้อคิด กระตุ้นจิตสำนึกของประชาชน สามารถนำเสนอสิ่งที่ดีเป็นตัวอย่างที่ดีต่อ

ผู้ชมได้โดยผ่านทางตัวละครที่รับบทบาทต่าง ๆ ความจำเป็นในการนำเสนอภาพในด้านลบ เพื่อเป็นตัวอย่างและอุทาหรณ์ให้แก่คนที่รับชม เพื่อผลของการเปรียบเทียบตามหลักโครงสร้างละคร

จากลักษณะโครงสร้าง หรือรูปแบบการเล่าเรื่อง การนำเสนอเนื้อหาละครข้างต้นจะเห็นว่าไม่ว่าละครจะถูกพัฒนาไปตามความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หรือเปลี่ยนผู้แสดงไปตามยุคสมัย มีการนำเสนอที่น่าติดตามและแตกต่างเพียงใด ผู้ชมก็จะได้พบกับละครที่มีโครงสร้างเดียวกันตลอดไป

ประเภทของละครโทรทัศน์

ละครโทรทัศน์แบ่งเป็น 6 ประเภท ดังนี้ (Goodlad, 1971 อ้างถึงใน ปันดดา ธนสถิต, 253, น.1-2)

1. Dramatic Specials เป็นละครสั้นที่สรุปเรื่องราวจบภายในตอนเดียวที่ใช้เวลาแสดงประมาณ 60-120 นาที และมักจะออกอากาศเป็นรายการสุดท้ายของสถานี อาจจะเสนอในโอกาสพิเศษ หรือเสนอรายเดือนไม่มีกำหนดแน่นอน อาจจะเป็นละครแนวชีวิต ละครประวัติศาสตร์ หรือละครเพลง โดยเฉพาะในปัจจุบันมักจะนำเสนอละครในรูปแบบนี้เพื่อประชาสัมพันธ์งานเพลงของนักร้องในค่ายเพลงต่าง ๆ หรือละครเนื่องในโอกาสวันสำคัญต่าง ๆ เช่น วันกองทัพไทย เป็นต้น

2. TV Series เป็นละครสั้นที่สรุปเรื่องราวจบในตอน ภายใน 30 หรือ 60 นาที ออกอากาศเป็นประจำทุกสัปดาห์ ซึ่งเนื้อหาหลักของตัวละครจะเป็นแนวเดียวโดยตลอดและผู้แสดงชุดเดียวโดยตลอด และจะมีดารารับเชิญสลับกันเข้ามาทำให้เกิดเหตุการณ์สนุกสนาน น่าติดตาม ผู้ชมไม่จำเป็นต้องดูประจำทุกสัปดาห์ ก็จะสามารถเข้าใจเรื่องราวในแต่ละตอนได้ ลักษณะของบทละครประเภทนี้จะมีเนื้อหาค่อนข้างกระชับ และมีการสรุปจบท้ายบทที่หักมุมจนทำให้ผู้ชมเกิดความประทับใจ และอยากติดตามตอนต่อไปในสัปดาห์หน้า

3. Serials เป็นละครเรื่องยาวหลายตอนจบ ซึ่งเรื่องราวดำเนินติดต่อกันไปโดยใช้ผู้แสดงชุดเดียวกันตลอด ความยาวตั้งแต่ 8 ตอนจบขึ้นไปถึง 100 ตอนจบ อาจใช้เวลาแสดงตอนละ 30 นาทีหรือ 60 นาที ออกอากาศเป็นประจำทุกสัปดาห์ หรือ 2-3 วันต่อสัปดาห์หรือเป็นประจำทุกวันในเวลาเดียวกัน ละครโทรทัศน์ในรูปแบบนี้สืบทอดมาจากละคร “Soap Opera” ของวิทยุอเมริกัน ได้แก่ ละครที่ออกอากาศช่วงหลังข่าวภาคค่ำ เป็นต้น

4. Mini Series เป็นละครหรือภาพยนตร์โทรทัศน์ที่ผลิตเป็นเรื่องยาวตั้งแต่ต้นจนจบมากกว่า 3 ชั่วโมงขึ้นไป จึงจำเป็นต้องแบ่งเวลาออกอากาศเป็น 2 ภาค หรือบางเรื่องอาจมีเวลายาวมากถึง 6 ชั่วโมง หรือมากกว่านั้น ก็อาจออกอากาศฉายครั้งละ 1 ชั่วโมงก็ได้ และออกอากาศติดต่อกันในเวลาเดียวกันในวันต่อไป หรือสัปดาห์ต่อไปเรื่อย ๆ จนจบ หรือมักจะออกอากาศตั้งแต่ 2-8 ตอนจบ สำหรับในเมืองไทย ละครแบบ Mini Series ยังไม่เป็นที่นิยมมากนัก เนื่องจากดำเนิน

เรื่องเร็วจนถ้าพลาดการติดตามก็อาจไม่เข้าใจและไม่คุ้มต่อการลงทุน ที่ผ่าน ๆ มา ได้แก่ เรื่อง “มหาเวสสันดรชาดก” ซึ่งมีขนาดค่อนข้างยาว

5. Anthology Series (anthology drama) เป็นลักษณะละครอีกแบบหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากละครทั่วไป คือ จะเป็นเรื่องจบในตอน ตัวแสดงและเนื้อเรื่องจะแตกต่างกันไป แต่แนวของเรื่องทุกเรื่องจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น แนวเรื่องเกี่ยวกับเรื่องลึกลับสยองขวัญ แนวเรื่องเกี่ยวกับตำนาน แนวเรื่องเกี่ยวกับเทพนิยาย

6. Situation Comedy (sit com) เป็นละครโทรทัศน์ประเภทตลกชวนหัวหรือเสียดสีสังคม ลักษณะการออกอากาศจะออกอากาศเป็นประจำทุกสัปดาห์หรือทุกวันในเวลาเดียวกัน มักจะมีความยาวตอนละ 30 นาที ลักษณะเป็น small one-act play ละครประเภทนี้อาจจะจัดแสดงสดทั้งในห้องส่ง พร้อมทั้งอัดเทปไปด้วย และมักจะแสดงให้ผู้ชมชมในห้องส่งด้วย ละครประเภทนี้จึงมักไม่ใช่ฉากมากนัก อาจจะมีเพียง 2-3 ฉาก ใน 1 ตอน มักผู้แสดงหลัก ๆ เพียง 2-3 คนเท่านั้น และผู้แสดงจะเป็นชุดเดียวกันโดยตลอด เป็นการสร้างสถานการณ์ผูกเรื่อง ให้มีความตลกขบขัน มักจะทำเป็นเรื่องในครอบครัว ผัวเมีย หรือเป็นเรื่องของพ่อแม่ลูกญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เกิดครอบครัวโทรทัศน์ขึ้น ซึ่งเป็นครอบครัวของตัวละคร โทรทัศน์ที่คนดูรู้จักและชื่นชอบกันดีสำหรับละครไทยได้นำลักษณะบางอย่างของ sit com เมื่อนอกมาใช้ เช่น เป็นละครตลกที่มีตัวละครน้อย ฉากน้อย และถ่ายทำในห้องส่ง

รูปแบบของละครโทรทัศน์ (classification of types of play)

กู๊ดแลด (Goodlad, 1981, pp.159-161) ได้กำหนดรูปแบบของละครโทรทัศน์ไว้สำหรับการจำแนกประเภท 10 รูปแบบด้วยกัน คือ

1. Farce (ละครตลก) ละครประเภทนี้เนื้อเรื่องจะเป็นเรื่องตลก ขบขัน โดยไม่ได้มุ่งหวังที่จะให้สาระอะไร

2. Straight/psychological ละครประเภทนี้จะดำเนินเรื่องอย่างตรงไปตรงมา ไม่มีอะไรลึกลับซับซ้อน หรือเป็นเรื่องที่แสดงถึงภาวะจิตใจ อารมณ์ของตัวละครเป็นไปตามเหตุการณ์ต่าง ๆ

3. Comedy ละครประเภทนี้เป็นละครตลกเช่นเดียวกับ Farce แต่มีสาระมากกว่า Farce เพราะดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับละครปกติ แต่มีการสอดแทรกตลกขบขัน หรือความตลกขบขันอาจเกิดขึ้นพฤติกรรมของตัวละครแต่ละตัว

4. War Setting ละครประเภทนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามและการสู้รบโดยเฉพาะ

5. Detective Story ละครประเภทนี้เป็นละครสืบสวน เช่น การก่ออาชญากรรมที่จะต้องมีการสืบหาตัวคนร้าย

6. Thriller ละครประเภทนี้เป็นละครสะท้อนขวัญ ที่ดำเนินเรื่องให้ผู้ดูเกิดความรู้สึก ตื่นเต้นไปกับเนื้อเรื่อง

7. Documentary Style ละครประเภทนี้เป็นละครสารคดี ที่แสดงถึงความเป็นจริงของ ยุคแต่ละยุคสมัย แสดงให้เห็นถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยส่วนมากจะเป็นละคร ประวัติศาสตร์

8. Mystery Story ละครประเภทนี้เป็นละครลึกลับ ที่ไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล ทางวิทยาศาสตร์ หรือเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ

9. Science Story ละครประเภทนี้เป็นละครที่เกี่ยวกับทางวิทยาศาสตร์

10. Fantasy ละครประเภทนี้เป็นละครที่เป็นเพื่อฝัน ไม่ตรงกับความเป็นจริงในสังคม หรือจินตนิยาย รูปแบบของละครโทรทัศน์นี้บางครั้งอาจจะผสมปนเปกันก็ได้ หรือละครเรื่องหนึ่งมี หลายรูปแบบ เช่น เรื่องสืบสวน-สอบสวน อาจจะออกมาในรูปแบบละครสะท้อนขวัญ (thriller) หรือออกมาในรูปแบบของละครตลก (comedy)

องค์ประกอบของละคร

อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ชาวกรีกได้กล่าวถึงองค์ประกอบของละครไว้ใน หนังสือโพอเทติกส์ (Poetics) ซึ่งถือเป็นตำราเกี่ยวกับทฤษฎีการละครเล่มแรกของโลกโดยได้จำแนก องค์ประกอบของละครไว้ 6 ส่วน (Geraldine Brain Siks, 1983, p.170 อ้างถึงใน ปัทมาภรณ์ สุขสม โสค, 2551, น.1) ดังนี้

1. โครงเรื่อง (Plot)
2. ตัวละคร (Character)
3. สารหรือแก่นของเรื่อง (Theme)
4. ภาษา (Diction)
5. เสียง (Sound)
6. ภาพ (Spectacle)

1. โครงเรื่อง (Plot) หมายถึง โครงสร้างของการกระทำที่ปรากฏอยู่ในละคร การลำดับ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในละครอย่างมีเหตุผลและจุดหมายปลายทาง โดยให้มีความสมบูรณ์อยู่ใน ตัวเอง นั่นคือ มีจุดเริ่มต้น ตอนกลาง และจุดจบของเรื่อง เหตุการณ์ทุกตอนที่ประกอบเข้าด้วยกัน จะต้องมีความสมเหตุสมผล ซึ่งเรื่องราวที่เกิดขึ้นในฉากหนึ่ง จะต้องมีความสัมพันธ์หรือสืบเนื่องมาจากฉากอื่น การวางโครงเรื่องเป็นการวางแผนหรือการกำหนดชะตาชีวิตของตัวละครแต่ ละตัวให้มีเรื่องราว การกระทำ อุปสรรค ปัญหา และบทสรุปของชีวิต หรืออาจเป็นการจัดลำดับ สารให้อยู่ในรูปของการแสดงที่มีความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอก (protagonist) และตัวละครฝ่าย

ร้าย (antagonist) การจัดลำดับสารดังกล่าวจะทำให้เชื่อมโยงเห็นสาระสำคัญของเรื่อง (theme) ในที่สุด ในโครงเรื่องมีการลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในละครอย่างมีเหตุผลและมีจุดหมายปลายทาง โดยมีขั้นตอนการลำดับเหตุการณ์ตามการเล่าเรื่อง (narration) 5 ขั้นตอน ได้แก่

1.1 การเริ่มเรื่อง (Exposition) การเริ่มเรื่องเป็นการชักจูงความสนใจให้ติดตามเรื่องราว มีการแนะนำตัวละคร แนะนำฉากหรือสถานที่ อาจมีการเปิดประเด็นปัญหาหรือเผยปมขัดแย้งเพื่อชวนให้ติดตาม การเริ่มเรื่องไม่จำเป็นต้องเรียงลำดับเหตุการณ์ อาจเริ่มเรื่องจากตอนกลางเรื่องหรือย้อนจากตอนท้ายเรื่องไปหาต้นเรื่องก็ได้

1.2 การพัฒนาเหตุการณ์ (Rising Action) เป็นขั้นตอนที่เรื่องราวเริ่มดำเนินไปมากขึ้นอย่างต่อเนื่องและสมเหตุสมผล ปมปัญหาความขัดแย้งเริ่มทวีความรุนแรงหรือความเข้มข้นขึ้น ตัวละครเริ่มยุ่งยากลำบากใจและสถานการณ์ก็อยู่ในช่วงยุ่งยาก

1.3 ชั้นภาวะวิกฤติ (Climax) เป็นขั้นตอนที่ความขัดแย้งพุ่งขึ้นสูงสุดและถึงจุดแตกหัก ตัวละครอยู่ในสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจเลือกได้อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น

1.4 ชั้นภาวะคลี่คลาย (Falling Action) เป็นขั้นตอนหลังจากที่จุดวิกฤติได้ผ่านพ้นไป อันเนื่องมาจากปัญหาความยุ่งยากหรือเงื่อนไขต่างๆ ได้เปิดเผยหรือแก้ไขได้

1.5 ขั้นตอนการยุติเรื่องราว (Ending) เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่เรื่องราวได้จบสิ้นลงโดยอาจมีจุดจบได้หลายแบบ เช่น จบแบบมีความสุข จบอย่างสูญเสีย หรือจบแบบเป็นปริศนาให้คิดต่อไป เป็นต้น

2. ตัวละคร (Character) หมายถึง ตัวบุคคลที่ถูกสมมติให้มีความสำคัญในการดำเนินเรื่อง คือ ผู้กระทำหรือผู้แสดงเรื่องราวต่างๆ และได้รับผลจากการกระทำเหล่านั้นในบทละคร ตัวละครที่ดีจะต้องพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิด อุปนิสัยใจคอ ตลอดจนมีทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงต่อเรื่องราวต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล ไม่ขัดต่อหลักความเป็นจริง โดยตัวละครแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

2.1 ตัวละครที่มีลักษณะแบบตายตัว (Typed character) เป็นตัวละครที่มองเห็นได้เพียงด้านเดียว และมักมีลักษณะนิสัยตามแบบฉบับที่นิยมใช้กันในบทละครทั่ว ๆ ไป เช่น “พระเอก” “นางเอก” หรือ “ตัวอิจฉา” ตัวละครเหล่านี้ไม่ว่าอยู่ในบทละครเรื่องใด มักมีลักษณะคล้ายกันแทบเป็นสูตรสำเร็จและบทบาทที่กระทำก็เป็นสิ่งที่ผู้ชมคาดหมายไว้สำหรับตัวละครนั้น ๆ

2.2 ตัวละครที่เห็นได้รอบด้าน (Well – rounded character) ตัวละครประเภทนี้มีความลึกซึ้ง และเข้าใจยากกว่าตัวละครที่มีลักษณะตายตัว ซึ่งมองเห็นได้รอบด้านทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ตัวละครประเภทนี้จะมีพัฒนาการด้านนิสัยใจคอ หรือมีการเปลี่ยนแปลงเจตคติเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในชีวิต โดยหลักใหญ่ตัวละครแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1) ตัวเอก (Protagonist) เป็นตัวละครที่มีความสำคัญของเรื่อง ซึ่งจะมีความคิด อุดมการณ์อย่างแน่วแน่ที่จะเอาชนะอุปสรรคและข้อขัดแย้ง ลักษณะเช่นนี้ทำให้ตัวเอกเป็นวีรบุรุษ หรือวีรสตรีในสายตาของผู้ชม

2) ตัวร้าย (Antagonist) เป็นตัวละครที่ขัดขวางการกระทำของตัวเอก และทำให้เกิดข้อขัดแย้งและพัฒนาข้อขัดแย้งให้ลุกลามออกไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้ผู้ชมมองเห็นตัวละครนี้เป็นตัวร้ายและเห็นแก่ตัว

3) ตัวประกอบ (Related Characters) เป็นละครที่ช่วยสนับสนุนให้โครงเรื่อง พัฒนาไปสู่จุดสูงสุดของเรื่อง (Climax) มีหน้าที่ช่วยพัฒนาตัวละครสำคัญในเรื่อง

บุคลิกตัวละครที่ดีจะต้องมีพัฒนาการ คือ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางความคิด อุปนิสัย ใจคอ ตลอดจนทัศนคติต่อเรื่องราวต่าง ๆ แต่การเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปอย่างสมเหตุสมผล

3. สาระหรือแก่นของเรื่อง (Theme) หมายถึง ความคิดหลักในการดำเนินเรื่องเป็น ความคิดรวบยอดที่เจ้าของเรื่องต้องการนำเสนอ (Hurtik & Yarber, 1971 อ้างถึงใน สิริรัตน์ เอื้อน้อม จิตต์กุล, 2549, น.27) หรือเป็นแก่นความคิดที่ผู้ชมจะได้รับจากการชมละครโทรทัศน์ เป็นข้อคิด สาระสำคัญ หรือแนวปรัชญาที่ครอบคลุมเนื้อหาสาระทั้งหมดของละคร ที่บทละครแต่ละเรื่องนำมาเสนอต่อผู้ชม ความคิดสำคัญหรือสาระสำคัญนี้จะพัฒนาตามสถานการณ์ในละคร ซึ่งจะแสดงออกมาทางการวางโครงเรื่องและลักษณะตัวละคร ความคิดสำคัญหรือสาระของละครจะบอกให้ทราบถึง จุดมุ่งหมายของบทละคร และเป็นข้อคิดที่ผู้ชมจะนำมาเก็บไว้ใช้ประโยชน์แก่ตนได้ เนื่องจากเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขของความเป็นมนุษย์ สาระของละครจึงเป็นความคิดที่เป็นสากลที่สามารถปรับใช้กับสภาพทั่วไปได้

ละครเรื่องต่าง ๆ ที่นำเสนอต่อผู้ชมสามารถวิเคราะห์แก่นเรื่องของละคร (The analysis of theme) ออกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ (Goodlad, 1971)

3.1 Love Theme ละครที่มีแนวเรื่องเกี่ยวกับความรัก เนื้อเรื่องจะเป็นเรื่องของความรัก ไม่ว่าจะเป็นความรักระหว่างหนุ่ม – สาว สามิ – ภรรยา โดยจะเป็นเรื่องของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน ความสัมพันธ์ของความรักเกิดขึ้นได้อย่างไร มีอุปสรรคอย่างไร และจบลงอย่างไร และแนวเรื่องความรักนี้จะรวมถึงความรักในครอบครัวด้วย

3.2 Morality Theme ละครที่มีแนวเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรมจรรยา เนื้อเรื่องจะเกี่ยวข้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากหลักศีลธรรมของสังคม ละครจะแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของการทำความดีว่าเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นสิ่งที่สังคมปรารถนา หรือแสดงให้เห็นถึงการที่บุคคลเลือกที่จะกระทำระหว่างความดีกับความชั่ว และผลที่ได้รับจากการทำความดีและทำชั่วนี้

3.3 Idealism Theme แนวเรื่องนี้จะแสดงให้เห็นถึงบุคคลที่มีความพยายามที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุผลในสิ่งที่ตนปรารถนา บุคคลประเภทนี้อาจจะเป็นนักปฏิวัติผู้ที่มีอุดมการณ์ชาตินิยม เสรีนิยม เป็นนักบวช หรือเป็นศิลปินก็ได้ ซึ่งมีความคิดที่แตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปในสังคม อาจรุนแรงกว่าหรืออาจเป็นการต่อต้านสิ่งที่สังคมเป็นอยู่

3.4 Power Theme เป็นแนวเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ ความขัดแย้งระหว่างบุคคล 2 คนหรือ 2 กลุ่มที่มีความต้องการในสิ่งเดียวกัน เช่น ตำแหน่งหน้าที่ การมีอำนาจในการควบคุมสถานการณ์ ความขัดแย้งส่วนบุคคล ความขัดแย้งระหว่างชนชั้น รวมถึงการแสวงหาอำนาจด้วยการต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจ

3.5 Career Theme เนื้อเรื่องแสดงถึงความพยายามของบุคคลที่จะทำงานให้ประสบความสำเร็จโดยมีเป้าหมายหลักคือ เพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จส่วนตัว ไม่ใช่เพื่อสถาบันหรือประเทศชาติ โดยจะต้องฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

3.6 Outcast Theme แนวเรื่องนี้จะเกี่ยวข้องกับคนที่ดำเนินชีวิตในสังคมที่แตกต่างจากคนทั่วไปเนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ ได้แก่ สาเหตุทางร่างกาย เช่น คนพิการ รูปร่างหน้าตาน่าเกลียดหรือเนื่องมาจากสาเหตุทางสังคม เช่น นักโทษ โสเภณี เด็กกำพร้า โดยเนื้อเรื่องจะแสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตของบุคคลเหล่านี้ในสังคม ปฏิกริยาที่เขาแสดงออกและสิ่งที่สังคมปฏิบัติต่อเขา

4. ภาษา (Diction) หมายถึง ภาษาในละคร ได้แก่ คำพูดที่ใช้ในละคร ชื่อเรื่อง ชื่อตัวละคร และบทสนทนา ตลอดจนการกำหนดทิศทางบนเวที (stage direction) ภาษาในละครจะสื่อสารข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ไปยังผู้ชม

บทสนทนา (Dialogue) หมายถึง ศิลปะของการถ่ายทอดเรื่องราวและความคิดของผู้ประพันธ์ออกมาทางคำพูดของตัวละคร บทสนทนาจะเป็นทางที่ตัวละครแสดงออกถึงความคิดและความรู้สึกออกมาเป็นวัจนสารซึ่งเป็นศิลปะของการถ่ายทอดเรื่องราวหรือความคิดของผู้ประพันธ์ออกมาทางคำพูดของตัวละครหรือบทเจรจาโดยภาษาพูดเพื่อการแสดงให้ผู้ชมดูไม่ใช่สำหรับการอ่าน ซึ่งจะเป็นส่วนเสริมสร้างอาการแสดง และช่วยในการพัฒนาตัวละคร โครงเรื่อง ตลอดจนสาระของเรื่อง

5. เสียง (Sound) หมายถึง เสียงในละครทั้งหมด ได้แก่ เสียงพูดสนทนา (verbal) เสียงเพลงหรือดนตรี (song) และเสียงประกอบ (sound effect) หรือเสียงจากสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ที่เป็นอวัจนสาร (nonverbal) ซึ่งเป็นสิ่งที่จะช่วยพัฒนาโครงเรื่องและสาระของเรื่อง เสียงที่นำเสนอในละครจะต้องถูกเลือกสรร เพื่อก่อให้เกิดการกระตุ้นอารมณ์และสร้างจินตนาการของคนดู

6. ภาพ (Spectacle) คือภาพทั้งหมดที่มองเห็นในละคร ประกอบด้วย

6.1 ภาพการแสดงของตัวละคร ตลอดจนบทบาทของตัวละครที่แสดงให้เห็นด้วย
ใบหน้า ท่าทาง และจังหวะของการเคลื่อนไหวที่แน่นอน ซึ่งช่วยเพิ่มพูนรสชาติให้แก่ละคร

6.2 ฉากที่บ่งบอกถึงสถานที่เกิดการแสดงนั้น ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมของตัวละคร

6.3 เทคนิคการแสดงที่ช่วยทำให้เห็นภาพและทำให้เกิดการเน้น ตลอดจนแสดงถึง
การเปลี่ยนแปลงของการกระทำ อารมณ์ และสิ่งแวดล้อม

สิ่งที่ประเด็นสำคัญที่ปรากฏในละครโทรทัศน์ทุกเรื่อง คือ “ความขัดแย้ง”
(conflict) ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของเรื่องที่สร้างปมปัญหา ทำให้เกิดการหาหนทาง
แก้ปัญหา นั้น ๆ สามารถแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

1. ความขัดแย้งระหว่างคนกับคน หมายถึง การที่ตัวละครสองฝ่ายไม่ลงรอยกัน แต่ละ
ฝ่ายต่อต้านหรือพยายามทำลายล้างกัน

2. ความขัดแย้งภายในจิตใจ เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตัวละครเอง ตัว
ละครจะมีความสับสนหรือยุ่งยากลำบากใจในการตัดสินใจเพื่อจะกระทำอย่างใดก็ได้

3. ความขัดแย้งกับพลังกายภาพภายนอก เช่น ความขัดแย้งกับสภาพแวดล้อมหรือธรรมชาติ
อันโหดร้าย

หน้าที่ของละครโทรทัศน์

ละครโทรทัศน์มิได้เป็นเพียงความบันเทิงชั่วคราวช่วยยามเท่านั้น หากทว่ายังมีหน้าที่และ
ยังอาจมีผลกระทบหลายอย่างในระยะยาวนานติดตามมาเป็นที่สนใจในแวดวงของนัก
สื่อสารมวลชน ตัวอย่างเช่น ข้อเสนอหน้าที่ของละครโทรทัศน์อาจจะมีดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ,
2541, น.283)

1. ส่งเสริมระบบคุณค่าบางอย่างของสังคม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ชรามะยอมชนะ
อธรรม การรักสันติและการให้อภัยเป็นหนทางแก้ปัญหาที่ดีกว่าการอาฆาตเค้น การรักษา
พรหมจรรย์เป็นสิ่งที่ดีสำหรับผู้หญิง

2. เป็นตัวกำหนดหน้าที่และจำกัดบทบาทของพฤติกรรมของคนในสังคม เช่น อนุญาต
ให้ผู้ชายมีผู้หญิงได้หลายคน แต่จะต้องรับผิดชอบทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ผู้หญิงจะมีผู้ชายได้คน
เดียวแต่ไม่ต้องรับผิดชอบภาระของครอบครัว ผู้เป็นลูกต้องกตัญญูต่อพ่อแม่ เป็นต้น

3. อาจจะเป็นเวที (forum) สำหรับประเด็นที่อ่อนไหว (sensitive) มาอภิปรายกันได้ เช่น
เรื่องการเมืองสัมพันธภาพก่อนแต่งงาน เรื่องรักร่วมเพศ เรื่องปัญหาครอบครัวแตกแยก เป็นต้น

อิทธิพลของโทรทัศน์ กลายเป็นปัจจัยพื้นฐานของครอบครัวปัจจุบัน โดยได้รับความ
นิยมอย่างแพร่หลาย การกระจายข่าวสารของโทรทัศน์จะส่งผลถึงความเชื่อ ค่านิยมเจตคติของ
ผู้ชมเป็นอย่างยิ่ง โทรทัศน์มีบทบาทต่อเด็กแต่ละคนไม่เท่ากัน เด็กที่มีประสบการณ์ชีวิต เข้ากับ

เพื่อนฝูงได้ ชอบไปโรงเรียน มีครอบครัวที่อบอุ่น มักจะดูโทรทัศน์แต่เพียงพอดีไม่มากจนเกินไป แต่ก็มีเด็กไม่น้อยที่มีชีวิตอีกแบบหนึ่ง เช่น ขาดความรัก ความอบอุ่น คบเพื่อนน้อย มีปมด้อย เด็กเหล่านั้น นอกจากจะชอบเก็บตัว มีความรู้สึกเก็บกดและยังแสดงออกในลักษณะที่ยึดโทรทัศน์เป็นเพื่อนแก้เหงา จะดูโทรทัศน์มากกว่าทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกจากโทรทัศน์จะแย่งเวลาของเด็กไปจากการเรียนรู้ ผลเสียที่มีผู้วิจัยกันมาก คือ ผลต่อการพัฒนาทางความคิด สติปัญญา และความรับรู้ทางสังคมของเด็ก จึงไม่ได้ช่วยให้มีประสบการณ์ที่สร้างสรรค์ขึ้น นอกจากความคิดอยากตามอย่าง เด็กมีวิวัฒนาการทางสมองและการรับรู้เป็นขั้นตอน ประสบการณ์ก็ต่างจากผู้ใหญ่ เด็กไม่สามารถควบคุมตัวเองได้อย่างผู้ใหญ่ จึงง่ายที่จะตกอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งที่ได้ดูจากโทรทัศน์ ถ้าเด็กดูโทรทัศน์มากเกินไป อาจมีทัศนคติต่อโลก และชีวิตที่ผิด ๆ (วิภา อุดมฉันท, 2538)

อย่างไรก็ตาม ความคิดความอ่านของวัยรุ่น แม้จะยังมีความเป็นเด็ก แต่ก็มีแตกต่างจากเด็กมาก เด็กวัยนี้ยังมีความใฝ่ฝัน มีจินตนาการ มีมุมมองว่าโทรทัศน์เป็นเครื่องมือที่จะนำพวกเขาไปสู่โลกแห่งการผจญภัยด้วยเสียงและภาพ สิ่งสำคัญ คือ จะช่วยทำให้ความเบื่อหน่ายในแต่ละวันหมดไป (สมคิด ศรีทธาสมบูรณ์, 2543, น.39) จากความเหมือนจริงของการแสดงบทบาทที่น่าติดตาม ละครโทรทัศน์จึงส่งผลกระทบต่อรับรู้ของผู้ชมทั้งสิ้น เช่น การแก้แค้น จะเกิดขึ้นกับผู้ชมมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ ความประทับใจเป็นเรื่องของการตีความ บางคนอาจลอกเลียนแบบ ขึ้นอยู่กับความเชื่อของแต่ละคน และจะฝังใจแบบไม่รู้ตัว ซึ่งจะเกิดขึ้นง่ายกับผู้ที่มีอารมณ์อ่อนไหวหรือวัยรุ่น

เหตุผลสำคัญของการดูละครโทรทัศน์

ในกลุ่มผู้ชมละครโทรทัศน์จำนวนมหาศาลนั้น หลายคนอาจมีลักษณะเป็นผู้ชมประเภท “มือใหม่หัดขับ” (novice viewers) หรือดูละครโทรทัศน์ไปเรื่อยๆ ไม่จริงจังหรือเป็นล่ำเป็นสัน แต่ก็มีอีกหลายๆคนที่ถูกมองว่าเป็น “แฟนพันธุ์แท้” (soap fan) ของละครโทรทัศน์ เนื่องจากตัวบทของละครโทรทัศน์มีขนบ มีภาษา มีจังหวะ หรือมีการเล่าเรื่องที่แตกต่างจากตัวบทของสื่อบันเทิงคดีอื่น ๆ ในขณะที่ผู้ชมประเภท “มือใหม่หัดขับ” ไม่ได้มีต้นทุนหรือประสบการณ์อันซ้ำซ้อนเกี่ยวกับละครโทรทัศน์ แต่กลุ่ม “แฟนพันธุ์แท้” กลับมีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ เป็นผู้สะสมคลังความรู้เกี่ยวกับละครโทรทัศน์ เข้าใจขนบและภาษา ตลอดจนมีประสบการณ์การตีความตัวละครและเรื่องเล่าของละคร “น้ำเน่า” เป็นอย่างดี แต่ไม่ว่าจะเป็น “แฟนพันธุ์แท้” หรือ “มือใหม่หัดขับ” ทั้งสองกลุ่มก็มักจะเสพละครโทรทัศน์เพื่อมุ่งหวังความบันเทิงเป็นหลัก

อย่างไรก็ตามเป้าประสงค์ของการดูละครโทรทัศน์คงไม่ใช่แค่ความบันเทิงแบบง่าย ๆ เท่านั้น ผู้ชมทั้งที่เป็น “แฟนพันธุ์แท้” หรือ “แฟนพันธุ์ใด ๆ” ต่างมีแรงบันดาลใจอื่นที่ซ่อนเร้นอยู่ในเจตจำนงเรื่องความบันเทิงแทบทั้งสิ้น ซึ่งสามารถสรุปเหตุผลสำคัญๆของการดูละครโทรทัศน์ได้ 5 ประการ ดังนี้

1. ผู้ชมดูละครโทรทัศน์เพื่อการบำบัด (Therapy) หรือทดแทน (Substitution) บางสิ่งบางอย่างที่ขาดหายไปในโลกความเป็นจริง เนื่องจากในชีวิตจริงของผู้คนในแต่ละกลุ่มสังคมต่างก็มีปัญหาใหญ่น้อยแตกต่างกันไป การที่ละครโทรทัศน์เสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับตัวละครจากหลายเพศ หลายวัย หลายชั้น และหลายกลุ่มสังคม ละคร “น้ำเน่า” เหล่านี้จึงเป็นประหนึ่งกลไกแห่งการระบายออกทางสังคม (social outlets)

2. ผู้ชมดูละครโทรทัศน์เพื่อลดทอนความขัดแย้ง (Tensions) ในโลกความจริง แม้ในโลกความจริงจะมีรอยร้าวทางสังคมมากเพียงไร แต่ผู้ชมก็สามารถใช้ละครโทรทัศน์ประสาทรอยร้าวและเชื่อมร้อยรอยต่อต่างๆที่อาจเป็นเงื่อนไขไปสู่ความขัดแย้งดังเคียดได้ อย่างน้อยก็ในโลกจินตนาการ

3. ผู้ชมดูละครโทรทัศน์เพื่อหลบหนี (Escapism) ไปจากชีวิตประจำวันที่น่าเบื่อหน่าย ถ้าเปรียบเทียบระหว่าง “ละครน้ำเน่า” ที่เนื้อเรื่องซ้ำซาก กับชีวิตประจำวันที่น่าเวียนไม่ไปไหน อะไรจะดูเป็นวังวนมากกว่ากัน คำตอบที่ผู้ชมละครโทรทัศน์หลายๆคนตอบออกมาก็คือ ชีวิตจริงของคนเราต่างหากที่น่าเบื่อมากกว่า ดังนั้นภายใต้การกำกับของ โครงสร้างสังคม มนุษย์จำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่ในการต้านทานหรือท้าทายกฎระเบียบแห่งสังคม

4. ผู้ชมดูละครโทรทัศน์เพื่อต้องการหาเพื่อน ละครโทรทัศน์ทำให้ผู้ชมทั่วไปรู้สึกว่าคุณเองได้บริหาร “อำนาจ” จากการที่จะได้รู้ว่าชีวิตคนอื่นเป็นเช่นไร แต่ท้ายที่สุด ผู้ชมเหล่านี้ก็มักจะบอกว่า ชีวิตของคนอื่นก็มักจะคล้ายกับชีวิตของตนเอง ละครโทรทัศน์จึงถือเป็นพื้นที่ที่ปลอดภัย เมื่อผู้ชมนั่งดูละคร พวกเขาและเขาก็จะหาข้อสรุปให้กับตนเอง ตามแต่ประสบการณ์ทางสังคมและประสบการณ์ในชีวิตที่ผ่านมา ทั้งนี้ไม่มีใครเลยที่จะนั่งดูละครโทรทัศน์ โดยปราศจากความคิดอันใด หรือไม่ได้ใช้ความรู้หรือประสบการณ์ของตนมาต่อตรงกับสิ่งที่ได้สัมผัสหน้าจอ

5. ผู้ชมดูละครโทรทัศน์เพื่อการซบเซบนิทานและสร้างชุมชนทางสังคมขึ้นมา สำหรับผู้คนในโลกปัจจุบันแล้ว ไม่ค่อยมีใครมีประสบการณ์ร่วมที่เหมือนกัน หรือสามารถสนทนาพูดคุยเรื่องเดียวกันได้ เฉกเช่นเดียวกับผู้คนในสังคมชุมชนขนาดเล็กเมื่อครั้งอดีต ฉะนั้นพวกเขาและเธอก็จะพูดคุยกันเกี่ยวกับสิ่งที่เห็นจากจอโทรทัศน์ทดแทน การดูโทรทัศน์จึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างประสบการณ์ร่วมในการสนทนา

Ien Ang ได้ให้ความสนใจไปยังสิ่งที่เรียกว่า อากา “อิน” หรือที่ภาษาอังกฤษใช้ว่าอากา “Involvement” ของผู้ชมละครโทรทัศน์ Ang เชื่อว่า อารมณ์และเหตุผลของมนุษย์ไม่เคยแยกออกจากกัน อันหมายความว่า ไม่มีเส้นแบ่งชัดเจนระหว่างโลกจินตนาการและความเป็นจริงในการเสพ ละครโทรทัศน์ Ang ให้ความสำคัญอย่างมากต่อโลกจินตนาการ หรือ “Fantasy” และอธิบายว่า จินตนาการไม่ได้เป็นข้อตรงข้ามกับโลกความจริงเลย ในทางกลับกัน โลกจินตนาการเฉกเช่นละครโทรทัศน์เป็นการจับเอาโลกความเป็นจริง ซึ่งจะวางอยู่บนระนาบบรรทัดเดียวกันกับเส้นของจินตนาการนั่นเอง

นอกจากนี้ Ang ยังได้แสดงความเห็นเพิ่มเติมออกไปอีกว่า มนุษย์แต่ละคนจะมีอาการ “อิน หรือ อารมณ์ร่วม” ต่อจินตนาการไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า “ทุนทางวัฒนธรรม” (Cultural Capital) หรือประสบการณ์ในชีวิตและประสบการณ์ทางสังคมของแต่ละบุคคล เช่น ผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก คนแก่ วัยรุ่น คนชนบท คนเมือง แม่ค้า พระ โสเภณี ตำรวจ นักธุรกิจ คนขับรถสองแถว ผู้คนเหล่านี้ อาจจะดูละครโทรทัศน์เรื่องเดียวกัน แต่เธอและเขาอาจมีอาการ “อิน” ไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขณะที่นั่งดูโทรทัศน์อยู่นั้นจ้อ ผู้ชมแต่ละคนก็จะนำ “ทุนทางวัฒนธรรม” เฉพาะของตนมาต่อรอง สะสมหรือ ขยายทุน และทำให้แบบแผนการดูหรือลักษณะการตีความละครโทรทัศน์แตกต่างกัน Ang เรียก กระบวนการดังกล่าวนี้ว่า “จินตนาการแห่งเรื่องน้ำเน่า” (melodramatic imagination) ซึ่งอาจอธิบายต่อ ได้ว่า ก่อนที่ผู้ชมแต่ละคนจะเปิดโทรทัศน์เพื่อดูละคร พวกเขาและเขาเคยมีประสบการณ์บางอย่างที่เป็นทั้งชัยชนะและความพ่ายแพ้มาแล้วในโลกความเป็นจริง และเมื่อละครโทรทัศน์จบลง ทั้งเธอและ เขาก็นำเอาประสบการณ์แห่งชัยชนะและความพ่ายแพ้ในโลกจินตนาการ มาสั่งสมต่อ ยอดออกไปใน โลกความเป็นจริง

ดังในละครโทรทัศน์เรื่อง Dallas นั้น Ang (1985) ได้ทำการสอบถามผู้ชม Dallas จำนวน 42 คน ในเกณฑ์เรื่อง “ความสมจริง/คล้ายจริงมาก” ของ Dallas ที่ผู้ชมรู้สึกถึงความสมจริง ได้ถึง 100 % ซึ่ง Ang เสนอว่า ความสมจริงในหนัง/ละครโทรทัศน์นั้น มีอยู่ 2 แบบ คือ “ความจริงเชิงประจักษ์” (Empirical realism) ในเรื่องของฉากที่มีวัตถุจริง ๆ วางอยู่ หรือบทสนทนาที่คนพูดจริง ๆ แต่ทว่านอกเหนือจากองค์ประกอบที่สมจริงเหล่านั้นแล้ว ยังมีองค์ประกอบที่ไม่ใช่เรื่องจริง อีกมากมายบรรจุอยู่ในละครแต่ถูกแต่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นตัวละคร โครงเรื่อง/แก่นเรื่อง เมื่อนำ องค์ประกอบทั้งที่สมจริงและแต่งขึ้นมาเสนอรวม ๆ กันไป ความสมจริงได้ช่วยเคลือบคลุม ความสมจริงเอาไว้ทำให้คนดูรับรู้ละครทั้งเรื่องว่า “สมจริง” ทั้งหมด หรือที่ Ang เรียกว่า “ความสมจริงเชิงอารมณ์” (Emotional realism) ซึ่งการอ่านความหมายในความสมจริงนั้นกระทำได้ 2 ระดับ คือ 1) ระดับ Denotative meaning เช่น การรู้เรื่องจากเนื้อหา การเล่าเรื่อง ปฏิกิริยาของตัวละคร และ 2) ระดับ Connotative meaning อันได้แก่ การถอดความหมายจากเรื่อง

นอกจากนี้ Ang ได้สรุปว่า ความสนุกที่ได้ดูละครเรื่องนี้ มิใช่การหลบหลีกหรือการ ชดเชย (escapist) แต่เป็นการเดินหน้าเข้าหาความทุกข์ในจอ เป็นการดูชะตากรรมของตัวเองแล้ว นำมาสู่ชีวิตจริงของตัวเอง เพราะชีวิตจริงของกลุ่มผู้หญิงที่ดูนั้นเป็นส่วนหนึ่งของ Dallas ต่างหาก เป็นวิธีการที่เรียกว่า Melodramatic Imagination ซึ่งเป็นวิธีการที่ทำให้ผู้ชมเข้าใจถึงสัจธรรมของ ชีวิตที่ต้องมีความเจ็บปวด ชัยชนะ พ่ายแพ้ การแข่งขัน ฯลฯ ตามความเชื่อทางศาสนาที่จัดระบบ ประสบการณ์ความจริงในชีวิตประจำวัน โดยนำเอาองค์ประกอบแบบ melodrama (ทุกขชาติของ ความสุข เศร้า สมหวัง คละเคล้ากันไป) มานำเสนอผ่านโครงสร้างการเล่าเรื่องแบบละครโทรทัศน์

ซึ่ง Ang เสนอว่า ความสุขแบบการทำร้ายตนเองของผู้หญิง (Masochist) ที่ดู Dallas ไม่น่าจะเป็นปัญหา แต่ปัญหาน่าจะเกิดจากการนำเสนอวิธีคิดในการการแก้ปัญหามากกว่า กล่าวคือ ละครโทรทัศน์มักจะนำเสนอวิธีแก้ปัญหาแบบจินตนาการในลักษณะที่ไม่ซับซ้อน หากแต่ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้นมีความขัดแย้งที่ซับซ้อนมากกว่า เช่น การแต่งงาน (วิธีแก้ปัญหา) นำมาแก้ไขเรื่องความขัดแย้งระหว่างชนชั้นได้ (ปัญหา) หรือ “ความดี” อาจทำให้แก้ปัญหาชีวิตได้ แต่ในชีวิตจริง “ความดี” อย่างเดียวยังไม่เป็นปัจจัยที่เพียงพอในการแก้ปัญหาชีวิต เป็นต้น

ดังนั้นในขณะที่ละครโทรทัศน์มักถูกตีตราว่าเป็น “น้ำเน่า” ในยุคสื่ออิเล็กทรอนิกส์ สาระนั้นที่ถูกหยาบหมิ่นนั้นก็กลับมีความสำคัญยิ่งนักต่อสังคมของผู้คนทั้งหลายที่ออกตัวว่า รสนิยมของตนเป็นแบบ “น้ำดี” ในแง่นี้มีหลายเหตุผลที่ละครแนว “น้ำเน่า” มีค่าควรแก่การใส่ใจหรือศึกษายิ่งนักในโลกวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาเหตุผลในเชิง “ปริมาณ” หรือในเชิง “คุณภาพ”

ในกรณีเหตุผลเชิง “ปริมาณ” พบรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

ประการที่หนึ่ง มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.) และสำนักงานสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้จัดโครงการศึกษาและเฝ้าระวังสื่อเพื่อสุขภาพของสังคม (Media Monitor) โดยศึกษา “รายการละครในช่วงเวลาเด็ก เยาวชน และครอบครัว ทางสถานีโทรทัศน์ฟรีทีวี (3, 5, 7, 9, 11 และไอทีวี)” ของเดือนสิงหาคม ปี 2548 จากช่วงเวลา 16.00 – 22.00 น. พบว่า ในช่วงเวลาที่ศึกษามีรายการละครทั้งสิ้น 34 เรื่อง ออกอากาศทาง 5 ช่องสถานี หากลองคำนวณจำนวนชั่วโมงที่ออกอากาศ จะพบข้อเท็จจริงต่อไปได้ว่า เราสามารถใช้เวลากับละครโทรทัศน์ได้อย่างเต็มที่ในวันๆ หนึ่งถึง 4 – 6 ชั่วโมง อันถือว่าเป็นจำนวนเวลาที่ไม่น้อย

ประการที่สอง นอกจาก “จำนวน” เวลาที่ออกฉายละครโทรทัศน์จะมากมายในแต่ละวันแล้ว “ความสม่ำเสมอ” ของการออกอากาศก็เป็นคุณสมบัติสำคัญของรายการประเภทนี้ นั่นหมายความว่า นอกจากละครโทรทัศน์จะมาให้ชม “ทุกวัน” แล้ว ยังมา “ตรงเวลา” อีกด้วย เช่น เมื่อถึงเวลาสองทุ่มครึ่ง หลังข่าวประจำวันออกอากาศแล้ว ผู้ชมก็สามารถคาดหวังได้ทันทีว่าจะได้ดูละครโทรทัศน์เรื่องที่ตนชอบจากสถานีช่องต่างๆ

ประการที่สาม จากการที่ปริมาณเวลาและจำนวนเรื่องของละครโทรทัศน์มีหลากหลายในแต่ละสัปดาห์เช่นนี้ ผลที่ตามมาก็คือ การเกิดขึ้นของ “ค่าย” หรือบริษัทผู้ผลิตละครโทรทัศน์จำนวนมากมายังปัจจุบัน อันได้แก่ คีต้า (หรือดาราวิดีโอ) อัครเศรณี กันตนา EXACT ยูม่า ฮู แอนด์ซู อาร์เอส โพลีพลัส เป้าจินจง รศ.219 ทีวีซีน บรอดคาสต์ไทยเทเลวิชั่น ทีวีรันเดอร์ ฯลฯ

ประการสุดท้าย นอกจากปริมาณเวลาปริมาณเรื่องที่ออกอากาศ และปริมาณของผู้ผลิตแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง คือ ปริมาณของผู้รับสารหรือผู้ชม ตัวอย่างเช่น เวลาของละครหลังข่าวภาคค่ำของสถานีหลัก ถือเป็นช่วงเวลาสำคัญทางการตลาดหรือการโฆษณาสินค้า

เพราะเป็นช่วงเวลาที่ผู้ชมเปิดโทรทัศน์และรับชมรายการมากที่สุด หรือที่เรียกกันว่าเวลา “Prime Time” ด้วยเหตุนี้ ช่วงละครโทรทัศน์หลังข่าวจึงเป็นเวลาที่ค่าโฆษณาแพงที่สุด ทว่าบรรดาเจ้าของสินค้าก็พร้อมจะเข้ามาแย่งกันซื้อเวลาเพื่อสร้างการเข้าถึง (reach) กับผู้ชมจำนวนมาก

สำหรับเหตุผลเชิง “คุณภาพ” พบรายละเอียดที่น่าสนใจดังนี้

ประการที่หนึ่ง โลกความเป็นจริงรอบตัวเรากับโลกจินตนาการของละคร “น้ำเน่า” ไม่เคยแยกออกจากกันอย่างชัดเจน ความเคลื่อนไหวที่อยู่ในละครโทรทัศน์ ไม่เคยเป็นไปโดยอุบัติเหตุ แต่จะสอดคล้องกับโลกความเป็นจริงภายนอกอยู่เสมอ เมื่อหนังสือพิมพ์หน้าหนึ่งลงข่าวฆาตกรรมที่ลึกลับซับซ้อนซ่อนเงื่อนมากมาย (เช่น กรณีหมอมัสพร หรือดอกเตอร์นิด้า) ละครโทรทัศน์ก็รับลูกให้ตัวละครเอกอย่างริสาและภาค ต้องมาคลาปมปริศนาการฆาตกรรมกันบ้าง ในละครเรื่อง “วังวาริ” ดังนั้น สิ่งที่ผู้ชมเห็นในละครโทรทัศน์จึงเป็นภาพสะท้อน หรือแสดงแทนบางเลี้ยวบางส่วนของปรากฏการณ์เกี่ยวกับความรู้สึกและสำนึกทางสังคมในโลกความจริง

ประการที่สอง ไม่เพียงแต่ละครโทรทัศน์จะสะท้อนหรือแสดงแทนเลี้ยวส่วนภาพของโลกความจริง ในมิติของผู้ชมและสังคมนั้นก็พร้อมเสมอที่จะโยนโยบบางแง่มุมของละครโทรทัศน์มาอธิบายชีวิตหรือสังคมของตนเอง เมื่อละครเรื่อง “หนีรัก” ออกฉาย ผู้ชมบางรายถึงกับเอ่ยว่า ละครเรื่องนี้เพราะการมี “หนีรัก” แบบตัวละครตริनुชก็ยังคงคิดว่าการมี “หนีเยอะ” ดังชีวิตจริงของตนเอง ละครโทรทัศน์กับคำอธิบายในโลกความจริงจึงยังคงเป็นกระจกที่ “ส่องทาง” ให้กันและกันเสมอ

จากเหตุผลเชิง “คุณภาพ” ทั้งสองประเภทนี้ เรมอน วิลเลียม (Raymond Williams, 1989) ได้อธิบายด้วยวลีที่ว่า “drama in a dramatized society” หรือที่กาญจนา แก้วเทพ (2537) แปลไว้อย่างแบบคายว่า “โลกนี้คือละคร หรือ ละครกลายเป็นโลกนี้” อันหมายความว่า ในตารางชีวิตของสังคมสมัยใหม่ ละครโทรทัศน์ได้กลายเป็นลมหายใจของผู้คนทุกรุ่น ทุกเพศ ทุกวัย และทุกคนไปแล้ว เส้นกั้นแบ่งพรหมแดนของ “โลกที่เป็นจริง” และ “โลกแห่งละคร” ดูเหมือนจะเบาบางลงทุกวัน หากลองพิจารณาการกระทำระหว่างมนุษย์ด้วยกัน นอกจอโทรทัศน์ก็ไม่ต่างอันใดกับตัวละครที่ถูกจับตามองโดยผู้ชมบางคนที่เราไม่เห็นตัว ฉะนั้นสายใยผูกพันระหว่าง “ตัวละคร” กับ “คนดู” จึงมิได้จำกัดขอบเขตภายในจอโทรทัศน์เท่านั้น หากแต่ร้อยตัวออกมายังชีวิตจริงของผู้คนอีกด้วย

นอกจากละครโทรทัศน์จะมีคุณค่าควรแก่การใส่ใจหรือศึกษาในโลกของวิชาการแล้ว ละครโทรทัศน์ยังมีคุณค่าในควรแก่การใส่ใจหรือศึกษาในโลกของธุรกิจอีกด้วย เนื่องจากละครโทรทัศน์เป็นรายการบันเทิงซึ่งเป็นหัวใจหลักของสถานีโทรทัศน์ที่มีผู้คนให้ความสนใจมากที่สุด และยังเป็นรายการหนึ่งที่ทำรายได้ให้กับสถานีโทรทัศน์กว่าล้านบาทในแต่ละชั่วโมงที่ออกอากาศ ละครโทรทัศน์จึงถือเป็นรายการที่เป็นหน้าเป็นตาให้กับสถานีโทรทัศน์ หากละครโทรทัศน์เรื่องใดดึงดูดผู้ชมให้ติดตามชมละครโทรทัศน์ได้เป็นจำนวนมาก ย่อมทำให้สถานีโทรทัศน์นั้นได้รับความ

นิยมมากกว่าสถานีอื่น (rating) และย่อมหมายถึงผู้สนับสนุนหรือสปอนเซอร์ที่จะเข้ามาอุปถัมภ์ทางการเงินให้กับสถานีโทรทัศน์จำนวนมากด้วย เช่น การซื้อเวลาออกอากาศโฆษณา เป็นต้น

สำหรับละครโทรทัศน์ไทยถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อปี 2498 ได้รับอิทธิพลต่อละครวิทยุตะวันตก ต้นแบบของละครโทรทัศน์ไทย โดยเฉพาะละครที่ออกอากาศเป็นตอนๆ แต่ละตอนมีโฆษณาคั่น เรียกละครประเภทนี้ว่า Soap Opera โดยมีกลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแฟนประจำ ซึ่งส่งผลถึงสินค้าเข้ามาเป็นผู้อุปถัมภ์ ได้แก่ สินค้าประเภทสบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอก ฯลฯ และตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา ละครโทรทัศน์ได้เปลี่ยนรูปแบบไปตามสภาพของสังคมแต่ละยุคสมัย แต่แม้ว่ารูปแบบของละครโทรทัศน์จะแปรเปลี่ยนไปตามความนิยมของแต่ละยุคสมัย แต่ความนิยมในการดูละครโทรทัศน์ของผู้ชมตลอดเวลา 50 ปีที่ผ่านมาก็ได้เปลี่ยนไป ไม่ว่าจะในยุคสมัยใดละครโทรทัศน์ก็มักได้รับความนิยมเป็นอันดับต้น ๆ เสมอมา อย่างไรก็ตามด้วยภาวะการแข่งขันของแต่ละสถานี การผลิตละครโทรทัศน์ให้เป็นที่นิยมนั้น ผู้ผลิตต้องตัดสินใจอย่างรอบคอบ เพราะละครโทรทัศน์ก็เปรียบเหมือนสินค้าชนิดหนึ่งที่มีผู้ชมเป็นกลุ่มผู้บริโภค ผู้ผลิตจึงต้องวางแผนการผลิตสินค้าของตนให้ออกมาเป็นที่ชื่นชอบของผู้ชมให้มากที่สุด ดังนั้น ผู้ผลิตส่วนใหญ่ต่างก็ต้องประสบกับปัญหาที่ว่า จะผลิตละครโทรทัศน์ออกมาเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ชมส่วนใหญ่ได้อย่างไรภายใต้ภาวะการแข่งขันและเงื่อนไขของเวลา

จิตรลดา ดิษยนันทน์ (2538) ได้กล่าวถึงกลยุทธ์การผลิตละครโทรทัศน์ของบริษัทกันตนา วิดีโอ โปรดักชั่น จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทผลิตละครโทรทัศน์มากกว่า 30 ปี ไว้ว่า

ประการที่หนึ่ง คือ การเลือกเรื่องเพื่อนำมาเป็นละครโทรทัศน์ต้องเป็นเรื่องที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้และสอดคล้องกับรสนิยมของคนไทย โดยมักเน้นไปที่กลุ่มคนระดับกลางและระดับล่างเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะผู้ผลิตไม่สามารถที่จะทำละครให้ถูกใจคนดูทุกคนได้ ดังนั้นแนวคิดในการเลือกผลิตละครของกันตนาจึงยึดหลักการตอบสนองความพึงพอใจของคนส่วนใหญ่ก็เป็นการเพียงพอแล้วในการผลิตละคร

ประการที่สอง คือ เนื้อหาของละครโทรทัศน์ส่วนใหญ่มักหลีกเลี่ยงเรื่องราวชีวิตความรัก หรือที่เรียกกันว่าเรื่องน้ำเน่าไม่พิน เช่น มนต์รักลูกทุ่ง ไฟต่างสี ฯลฯ เนื่องจากผู้ชมส่วนใหญ่ยังคงต้องการที่จะชมละครโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาดังกล่าว ดังนั้น ผู้ผลิตจึงต้องผลิตละครโทรทัศน์ดังกล่าวเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ชมส่วนใหญ่

ขณะเดียวกันละครโทรทัศน์มักถูกมองว่าเป็นสื่อเพื่อความบันเทิงเป็นหลัก ดังนั้นสิ่งที่ละครโทรทัศน์เสนอส่วนใหญ่จึงเน้นไปที่ความสนุกสนาน ไม่มีสาระ เช่น ผู้การเรือเร่ ผู้กองยอดรัก ฯลฯ อีกทั้งการเสนอเรื่องราวที่จริงจังหรือเรื่องที่มีเนื้อหาหนักแน่นจนเกินไปก็มักไม่ค่อยประสบความสำเร็จหรือไม่ได้รับความนิยมจากผู้ชมอยู่แล้ว เนื่องจากทุกสถานีจัดเวลาในการออกอากาศช่วงเดียวกัน ผู้ชม

จึงมีโอกาสน้อย น้อยกว่าละครแต่ละเรื่องก็ซ้ำ ๆ กัน เพราะเมื่อละครเรื่องใดประสบความสำเร็จ ก็มักจะมีผู้ผลิตอื่นผลิตละครในแนวเดียวกันออกมา เช่น คู่กรรม ขมิ้นกับปูน เป็นต้น หรือในกรณีที่บุคคลส่วนใหญ่ในบ้านต้องการชมละครเรื่องนี้ ในขณะที่บางคนอาจไม่ต้องการชม แต่ก็จำเป็นต้องชมตามคนอื่น ๆ ไปด้วย และประการสุดท้ายที่ทำให้ละครโทรทัศน์ประสบความสำเร็จ คือการใช้ดาราดังเพื่อดึงดูดให้ผู้ชมติดตามเรื่องราวในละคร โดยใช้ดาราดังที่เป็นนักแสดงอาชีพ โดยเฉพาะการใช้จุดจับใจด้าน sex appeal เพื่อดึงดูดผู้ชมเพศตรงข้ามมักพบบ่อยในละครโทรทัศน์ ซึ่งการใช้ดาราดังนี้เป็นบทบาทสำคัญที่ช่วยให้ผู้ชมได้รับการตอบสนองต่อความต้องการในสิ่งที่เป็นเรื่องเพื่อฝัน

การเล่าเรื่องในละครโทรทัศน์อย่างเป็นทางการเป็นขั้นตอนช่วยให้ผู้ชมโทรทัศน์เพลิดเพลินและเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ได้มากขึ้น วิธีการเล่าเรื่อง ผู้เขียนบทได้นำไปสร้างสรรค์เป็นบทละครโทรทัศน์ โดยใช้ขั้นตอนลำดับเหตุการณ์ในการเล่าเรื่อง ต้องดึงดูดความสนใจจากผู้ชม เพื่อให้เหมาะสมกับธรรมชาติของสื่อโทรทัศน์ ผู้ชมละครโทรทัศน์จะมีหลายเพศ หลายวัย หลายระดับ ผู้สร้างต้องคำนึงถึงเสมอว่า กำลังเขียนเพื่อให้ใครดู ต้องรู้ว่าผู้ชมต้องการความบันเทิงหรือความรู้ ต้องจับกระแสของเรื่องราวที่อยู่ในความสนใจ

ความสัมพันธ์ระหว่างละครโทรทัศน์กับครอบครัว

การเปิดรับชมละครโทรทัศน์เป็นกิจกรรมประจำวันอย่างหนึ่งในครอบครัวจำนวนมาก เป็นรายการบันเทิงที่ผู้ชมต้องติดตาม ถ้าเป็นแฟนพันธุ์แท้ก็จะต้องตั้งตารอคอยไม่ลืมว่าวันนี้มีละครเรื่องอะไร จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษาว่าละครโทรทัศน์มีความสัมพันธ์กับครอบครัวอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยรวบรวมได้ดังนี้

1. เนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กับครอบครัวโดยตรง
2. แสดงถึงการสื่อสารของสมาชิกในครอบครัว
3. สมาชิกในครัวเรือนมีสิทธิ์ที่จะดู
4. นำสิ่งที่ดูมาทบทวนชีวิตครอบครัวของตนเอง
5. การให้ภาพครอบครัวที่เป็นไปตามอุดมคติ คือ มีความสุขหรือดีมีผล
6. มีรูปแบบครอบครัวในหลายประเภท
7. แสดงลักษณะของครอบครัวที่ใกล้เคียงกับชีวิตจริง
8. เกี่ยวข้องกับครัวเรือนด้านการอุปโภคบริโภค ความเป็นอยู่
9. แสดงถึงการใช้อำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม
10. กำหนดเวลาในการทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันของผู้ชม
11. สมาชิกในครัวเรือนทำกิจกรรมร่วมกันขณะชมละครโทรทัศน์
12. สมาชิกในครัวเรือนได้อยู่พร้อมหน้ากัน

13. หลบหลีกเรื่องที่ขัดแย้งกัน
14. เพื่อความบันเทิง
15. ผ่อนคลายความเครียด
16. หลีกหนีความจำเจน่าเบื่อในชีวิตจริง
17. เป็นการใช้เวลาว่าง
18. การชมละครโทรทัศน์มักชมในบ้านอันเป็นพื้นที่ปลอดภัย
19. สร้างประสบการณ์ทางอ้อมในชีวิต
20. เป็นแนวทางการดำเนินชีวิต
21. มีตัวอย่างการเกิดปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาในครอบครัว
22. มีการสื่อสาร แลกเปลี่ยน การเสนอความคิดเห็น ตักเตือน แนะนำสิ่งที่ได้รับระหว่าง
การชมในครอบครัวและผู้อื่น
23. เนื้อหาบอกถึงสิ่งที่ต้องกระทำและเหตุผลที่ต้องกระทำการนั้น
24. เกิดการเลียนแบบการกระทำตามอย่างในละคร
25. สร้างอัตลักษณ์ของแต่ละคนในครอบครัว
26. ปลูกฝังอุดมการณ์ ค่านิยมในครอบครัวและสังคม
27. ช่วยการขัดเกลาทางสังคมแก่คนสังคมโดยเฉพาะเยาวชน
28. ครอบครัวมีความใกล้ชิดกันมากขึ้น
29. สอนให้รู้จักการรอคอยในสิ่งที่ยังมาไม่ถึง
30. ช่วยคาดเดาสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
31. ผลิตซ้ำความสัมพันธ์และการใช้อำนาจในครอบครัว

ฯลฯ

ละครโทรทัศน์ที่นำมาวิจัยเป็นละครแนวชีวิตครอบครัวแบบ serials ประเภท melodrama ในปัจจุบัน โดยนำแนวคิดเกี่ยวกับละครโทรทัศน์มาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ด้วยทบริบทของละครโทรทัศน์ โดยมีองค์ประกอบ โครงเรื่อง (plot) แก่นความคิด (theme) ตัวละคร (character) ความขัดแย้ง (conflict) บทสนทนา (dialogue) และฉาก (setting) ซึ่งนำมาศึกษาถึงการสะท้อนและการสร้างภาพตัวแทนของครอบครัว จากการเข้ารหัสของละครโทรทัศน์และจากสมาชิกในครอบครัวที่เป็นกลุ่มตัวอย่างได้ทำการถอดรหัสความหมายพฤติกรรมของครอบครัวในละครโทรทัศน์

2.5 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง “การสร้างภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์” ผู้วิจัยได้ศึกษา ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหลายประเด็นที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว ดังนี้

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับครอบครัว

วรภา ลำเจียกเทศ (2530) ทำการวิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาความสัมพันธ์ในครอบครัว ในทัศนะของสตรีที่สมรสแล้ว ศึกษาเฉพาะกรณีสตรีที่มารับบริการจากศูนย์วิจัยการวางแผนครอบครัว โรงพยาบาลศิริราช” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่างบิดา มารดา และบุตร รวมทั้งปัญหา สาเหตุของปัญหา และวิธีการแก้ไขปัญหาค่าความสัมพันธ์ในครอบครัวของสตรีที่ สมรสแล้ว ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่ลักษณะความสัมพันธ์ในครอบครัวระหว่าง บิดา มารดา และ บุตรในด้านความรู้สึกที่มีต่อกันนั้นเป็น ไปด้วยดีแต่ในทางปฏิบัติมีการกระทำกิจกรรมร่วมกัน โดยขาด การตระหนักถึงการที่จะพัฒนาหรือเพิ่มพูนความรัก ความอบอุ่นให้เกิดขึ้น ด้านปัญหาและสาเหตุของ ปัญหาความสัมพันธ์ในครอบครัว ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของเศรษฐกิจของครอบครัวซึ่งมีลักษณะของการ ใช้จ่ายเกินตัว ความไม่เข้าใจกันในการดำเนินชีวิตคู่ การทำงานนอกบ้านที่ทำให้ไม่ค่อยมีเวลาให้กัน การขาดความรู้ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร การมีบุคคลอื่น เช่น ญาติ ๆ เข้ามามากำก่ายในครอบครัว วิธีการ แก้ปัญหาที่พบส่วนใหญ่มีการสื่อสารทางตรง โดยการหันหน้าเข้ารับความเข้าใจและร่วมกันแก้ไขกับ สามีนี และมักไม่ปล่อยให้ปัญหาที่เกิดขึ้นเรื้อรัง โดยประชากรมีแนวโน้มที่จะใช้ความนุ่มนวลในการ แก้ปัญหา เช่น พูดขอร้องกับสามี ๆ ถ้าสามีนอกใจ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของสตรีไทยที่ยอมเป็น ซ้ำงเท้าหลัง และไม่ชอบใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

กัลยา ผ่องเมฆินทร์ (2534) ทำการวิจัยเรื่อง “ผลกระทบของการที่ภรรยามีส่วนช่วยหา เลี้ยงครอบครัวต่ออำนาจการตัดสินใจและความคาดหวังทางอำนาจของภรรยาในครอบครัว” โดยมี วัตถุประสงค์หลัก 3 ประการคือ 1) ให้ทราบว่ากรณีที่ภรรยาออกไปประกอบอาชีพนอกบ้านนั้นจะส่งผล กระทบอย่างไรบ้างต่อโครงสร้างอำนาจของครอบครัว การวินิจฉัยหรือตัดสินใจที่สำคัญ ๆ เกี่ยวกับ ความเป็นอยู่ของครอบครัว และความคาดหวังของภรรยาในเรื่องอำนาจของฝ่ายภรรยา 2) ค้นหา ปัจจัยที่เป็นตัวส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในข้อแรก และ 3) ประเมินสัดส่วนของภรรยาที่ ประกอบอาชีพนอกบ้าน แต่ยังคงมองว่าตนเองเป็น “ซ้ำงเท้าหลัง” นั้นมีอยู่มากน้อยเพียงใด ผลการวิจัยพบว่า สตรีส่วนใหญ่ที่แต่งงานแล้วมีบุตรและอยู่ร่วมกับสามีที่ออกไปประกอบอาชีพ นอกบ้านจะมีอำนาจการตัดสินใจ และความคาดหวังทางอำนาจของภรรยาในครอบครัวในลักษณะ ที่เท่าเทียมกับสามี แต่อย่างไรก็ตามเกือบครึ่งของภรรยาเหล่านี้จะตระหนักว่าตนเองต้องพึ่งพาสามี ในด้านต่าง ๆ (รวมทั้งด้านเศรษฐกิจ) มาก

โสภณ ชีปิลมันน์, สมบัติ สุพัตตชัย และประกายรัตน์ สุขุมลชาติ (2534) ทำการศึกษาเรื่อง “รูปแบบครอบครัวไทยที่พึงปรารถนาในสังคมเมืองในประเทศไทย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทราบความต้องการของรูปแบบครอบครัวไทยที่พึงปรารถนา เพื่อนำผลที่ได้ไปใช้ในการวางแผนจัดกิจกรรมของคณะกรรมการชมรมสร้างสรรค์สังคม สภาสังคมสงเคราะห์ฯ ผลการวิจัยสรุปว่า รูปแบบของครอบครัวไทยที่พึงปรารถนาในปัจจุบัน เป็นรูปแบบครอบครัวเดี่ยว ความคาดหวังเกี่ยวกับครอบครัวที่น่าสนใจ คือ ปรารถนาให้คู่สมรสเข้ากั้กับพ่อแม่ได้ มีอาชีพที่แน่นอน ช่วยรับภาระครอบครัวได้ มีสุขภาพดี ในเรื่องบทบาทของสามีภรรยา กลุ่มตัวอย่างได้ให้ความสำคัญของบทบาทสามีภรรยาในแง่ของการแบ่งเบาภาระในครอบครัว ช่วยกันอบรมเลี้ยงดูบุตร ต้องการให้ฝ่ายหญิงฝ่ายชายมีบทบาทเท่าเทียมกัน ไม่เอาเปรียบกัน

รุ่งรวี รัตนดำรงอักษร (2540) ทำการศึกษาเรื่องภูมิหลังทางครอบครัว กระบวนการสังคมกรรม และการเปิดรับรายการโทรทัศน์ประเภทสารคดีเชิงสืบสวน ของเด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน ผลการศึกษาพบว่า 1) เด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนส่วนมากมีภูมิหลังทางครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ เช่น บิดามารดาแยกทางกัน บิดามารดาหรือคนใดคนหนึ่งเสียชีวิต บิดามีภรรยาหลายคน และการที่ไม่ได้อาศัยอยู่กับบิดามารดา เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าเด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนส่วนมากมาจากครอบครัวที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมต่ำ 2) เด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนส่วนมากมาจากครอบครัวที่มีสมาชิกในครอบครัวมีพฤติกรรมเบี่ยงเบน (ร้อยละ 92.5) เช่น เล่นการพนัน ดื่มสุรา เสพยาเสพติด การทะเลาะวิวาท และกระทำผิดกฎหมาย รองลงมาเป็นครอบครัวที่มีการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย (ร้อยละ 52.5) และการอบรมเลี้ยงดูแบบใช้อำนาจควบคุมที่ลงโทษทางกาย (ร้อยละ 40) ตามลำดับ 3) การศึกษาการเปิดรับและแรงจูงใจในการเปิดรับรายการโทรทัศน์ พบว่า เด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนเปิดรับรายการละคร มากที่สุด รองลงมาเป็นรายการวาไรตี้ ทอล์กโชว์ และรายการเกมส์โชว์ ตามลำดับ สำหรับแรงจูงใจในการเปิดรับรายการโทรทัศน์พบว่า มีการเปิดรับเพื่อฆ่าเวลา มากที่สุด รองลงมาเป็นการเปิดรับเพื่อการพักผ่อนและความสนุกสนานเพื่อรับทราบข่าวสารและนำไปเป็นหัวข้อสนทนากับเพื่อน และเพื่อหลีกเลี่ยงสังคม ตามลำดับ นอกจากนี้ยังชื่นชอบละครหรือภาพยนตร์แนววัยรุ่นที่มีปัญหากับครอบครัว ดิเคยาเสพติด และมีการต่อสู้กัน เนื่องจากเห็นว่ามีความสอดคล้องกับชีวิตตนเอง และยังมีการเลียนแบบทั้งพฤติกรรมที่ดีและไม่ดีของแต่ละคน เช่น การกระทำผิดกฎหมาย การพุดจา การแต่งกาย และการรวมกลุ่มก่อความวุ่นวายต่าง ๆ และ 4) การศึกษาการเปิดรับและแรงจูงใจในการเปิดรับรายการโทรทัศน์ประเภทสารคดีเชิงสืบสวน พบว่า เด็กและเยาวชนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนมีการเปิดรับรายการเพื่อความสนุกสนานตื่นเต้น รองลงมาเป็นการเปิดรับเพื่อเรียนรู้ทักษะการกระทำผิดกฎหมาย เพื่อนำไปเป็นหัวข้อสนทนากับเพื่อน เพื่อรับทราบ

ข่าวสารเพื่อป้องกันตัว และเปิดรับเนื่องจากเห็นว่ามีเนื้อหาที่สอดคล้องกับชีวิตของตนเองตามลำดับ

เจริญพงษ์ อินใจ (2540) ทำการวิจัยเรื่อง “บทบาทในการใช้อำนาจตัดสินใจในครอบครัวของกลุ่มสมรส : ศึกษา เฉพาะกรณีกลุ่มสมรสที่ประกอบอาชีพนักข่าวหนังสือพิมพ์” ทำการวัดบทบาทอำนาจการตัดสินใจของกลุ่มสมรสพิจารณาได้จากการที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จะเป็นผู้ตัดสินใจทำหรือตัดสินใจให้ผู้อื่นทำแทนในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อสมาชิกในครอบครัว ประกอบด้วยหมวดกิจกรรมที่เกี่ยวกับบุตร นันทนาการบันเทิง การติดต่อกับภายนอกครอบครัว และค่าใช้จ่ายการเงินในครอบครัว ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มสมรสส่วนใหญ่มีลักษณะการใช้อำนาจตัดสินใจร่วมกันมากที่สุดในทุกหมวดกิจกรรม โดยเฉพาะหมวดกิจกรรมที่เกี่ยวกับบุตรที่กลุ่มสมรสใช้อำนาจตัดสินใจร่วมกันสูงกว่าหมวดกิจกรรมที่เกี่ยวกับนันทนาการบันเทิง ค่าใช้จ่ายการเงินในครอบครัว และการติดต่อกับภายนอก ตามลำดับ ขณะเดียวกันในหมวดกิจกรรมที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายการเงินในครอบครัวที่ปรากฏว่าภรรยาตัดสินใจมากกว่าสามีมากที่สุด ในขณะที่หมวดกิจกรรมการติดต่อกับภายนอกครอบครัว พบว่า สามีตัดสินใจมากกว่าภรรยามากที่สุด สำหรับในส่วนของปัจจัยที่ผู้วิจัยนำมาหาความสัมพันธ์กับอำนาจการตัดสินใจของกลุ่มสมรส ได้แก่ ปัจจัยทางด้านทรัพยากรของกลุ่มสมรส และปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ในส่วนของปัจจัยทางด้านทรัพยากรของกลุ่มสมรส ประกอบด้วย ปัจจัยความแตกต่าง ทางด้านการศึกษาของกลุ่มสมรส และความแตกต่างในรายได้ของกลุ่มสมรส ซึ่งผลการศึกษาปรากฏว่า ปัจจัยทั้งสองมีความสัมพันธ์และมีขนาดของความสัมพันธ์พอสมควร ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ในเรื่องการยึดถืออุดมการณ์ชายเป็นใหญ่จากกรอบแนวคิด สิทธิอำนาจ ซึ่งหมายถึงความคิดของกลุ่มสมรสที่มีต่อค่านิยมที่เกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคมที่มอบความเป็นใหญ่ให้แก่เพศชาย ซึ่งผลการศึกษา พบว่าไม่มีความสัมพันธ์กับลักษณะอำนาจในการตัดสินใจของกลุ่มสมรส แต่มีความโน้มเอียง เมื่อพิจารณาในกลุ่มกลุ่มสมรสที่สามียึดถืออุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ มีความโน้มเอียงที่จะมีอำนาจการตัดสินใจมากกว่าภรรยา นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยยังได้นำเอาปัจจัยความแตกต่างด้านอายุของกลุ่มสมรส และความแตกต่างด้านระยะเวลาสมรส มาหาความสัมพันธ์กับอำนาจการตัดสินใจของกลุ่มสมรส ซึ่งผลการวิจัยพบว่า มีความสัมพันธ์ทั้งสองปัจจัย

อรอนงค์ ทรงสมัย (2544, น.75) ทำการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสเนบสนุน กับการปรับตัวของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น มโนภาพแห่งตน และการสนับสนุนทางสังคมกับการปรับตัวของวัยรุ่น กลุ่มตัวอย่างนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นที่ศึกษาอยู่ในโรงเรียนสหศึกษา สังกัดกองการมัธยมศึกษา กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 900 คน พบว่า นักเรียนได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสเนบสนุนมาก ร้อยละ 55.6 การอบรมเลี้ยงดูแบบ

รักสนับสนุนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับการปรับตัว อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ .01 ความสามารถในการปรับตัวมีความสัมพันธ์กับการอบรมเลี้ยงดูแบบรักสนับสนุน มโนภาพแห่งตน และการสนับสนุนทางสังคม กล่าวคือผู้มีมโนภาพแห่งตนดี จะปรับตัวได้ดีแม้ได้รับการสนับสนุนทางสังคมต่ำ ส่วนผู้ที่มโนภาพแห่งตนไม่ดี จะปรับตัวได้ดีเมื่อได้รับการสนับสนุนทางสังคมสูง ผลการศึกษาอิทธิพลของครอบครัว อาจสรุปได้ว่า ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่หล่อหลอมการเรียนรู้ทักษะทางสังคม ด้วยการเป็นแบบอย่างแก่เด็ก กำหนดทิศทางของพฤติกรรมด้วยการชมเชย รางวัล หรือคำนิลงโทษ มนุษย์ได้รับประสบการณ์เพิ่มขึ้นตามวัยแต่ประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิตมีอิทธิพลน้อยกว่าประสบการณ์ตอนต้นของชีวิต ที่เป็นรากฐานของพฤติกรรมตลอดจนบุคลิกภาพของมนุษย์

สุธรรม นันทมงคลชัย (2547, น.75-81) ทำการวิจัยเรื่องการอบรมเลี้ยงดูของครอบครัวไทย เป็นการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 9,488 คน และคุณภาพ 209 คน คือ ผู้เลี้ยงดูหลักของเด็ก พบว่า วัยรุ่นอายุระหว่าง 13-18 ปี โดยมากจะมีพ่อแม่เลี้ยงดูเป็นหลัก การอบรมเลี้ยงดูที่ส่งเสริมพัฒนาการด้านอารมณ์ จิตใจ สังคม และจริยธรรม พบว่า ผู้เลี้ยงดูเด็กมีวิธีแสดงว่ารักเด็ก โดยการทำเฉย ๆ ไม่แสดงอะไร ใกล้เคียงกับการแสดงออกทางวาจา และคำพูด (ประมาณร้อยละ 33.0) เมื่อเด็กทำไม่ถูกต้อง ผู้เลี้ยงดูจะใช้วิธีการตักเตือน สั่งสอนมากกว่าดุคำ และลงโทษทางกาย ร้อยละ 70.1 ร้อยละ 22.3 ร้อยละ 4.3 ตามลำดับ การอบรมด้านเพศสัมพันธ์ พบว่าผู้เลี้ยงดูส่วนใหญ่สอนเด็กเรื่องการรักนวลสงวนตัว พ่อแม่เกือบทั้งหมดไม่ได้สอนเรื่องการมีเพศสัมพันธ์ที่ปลอดภัย โดยให้เหตุผลว่ายังเล็กอยู่ ไม่รู้เรื่องเพศ รวมถึงเด็กยังไม่ได้แสดงพฤติกรรมเสี่ยงให้เห็น นอกจากนั้นยังมีผู้เลี้ยงดูบางส่วนบอกว่าไม่กล้าจะสอนลูกเรื่องนี้ และคิดว่าโรงเรียนน่าจะสอนได้ดีกว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลในการเลี้ยงดูทุกด้านและแบบองค์รวม ได้แก่ แม่ และภาวะวิกฤติในครอบครัว โดยที่แม่มักมีการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปมี โอกาสที่จะอบรมเลี้ยงดูด้านการส่งเสริมพัฒนาการทุกด้าน ปัจจัยด้านครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อการอบรมเลี้ยงดูอย่างน้อยสองด้านขึ้นไป ได้แก่ การศึกษาของพ่อ สถานภาพสมรสของพ่อแม่ และสัมพันธภาพในครอบครัว โดยสรุปปัจจัยด้านครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อการอบรมเลี้ยงดูในทุกด้านและทุกกลุ่ม ดังนั้น การพัฒนาเด็กโดยมุ่งให้ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างเหมาะสม จึงควรพิจารณาที่การศึกษาแม่เป็นหลัก

แจ้ใจ ไหมเมธิ (2549, บทคัดย่อ) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็กกับพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมของนักเรียนมัธยมตอนปลาย ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่แตกต่างกัน มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลย มีความสัมพันธ์ทางลบกับพฤติกรรมแสดงออกที่เหมาะสมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ($r = -0.13$) การอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ที่ระดับ 0.01 ($r = 0.19$) รูปแบบการอบรมเด็กแบบที่แตกต่างกัน สามารถพยากรณ์พฤติกรรม การแสดงออกที่เหมาะสมของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยการอบรมเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตย มีความสัมพันธ์พฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ หากมีการเลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยเพิ่มมากขึ้นแนวโน้มพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมจะมากขึ้นตามไปด้วย ส่วนตัวแปรการเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกวดขันและตัวแปรการอบรมเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมในทางทิศทางตรงกันข้าม กล่าวคือ หากมีการเลี้ยงดูแบบปล่อยปละละเลยและการเลี้ยงดูแบบเข้มงวดกวดขันมากขึ้น แนวโน้มของพฤติกรรมการแสดงออกที่เหมาะสมจะลดลง

สำนักงานสถิติแห่งชาติและกระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2549) ได้ศึกษาสถานการณ์ครอบครัวไทย พบว่า โครงสร้างของครัวเรือนไทยในปัจจุบันมีขนาดเล็กลง มีรูปแบบการอยู่อาศัยที่หลากหลาย ทั้งครอบครัวที่อยู่อาศัยคนเดียว ครอบครัวที่อยู่อาศัยกับคนที่ไม่ใช่ญาติ แต่ครัวเรือนไทยส่วนใหญ่มากกว่าร้อยละ 50 เป็นครัวเรือนเดี่ยว ซึ่งมีมากที่สุด ในภาคใต้ ส่วนครอบครัวขยายซึ่งยังเป็นวัฒนธรรมการอยู่อาศัยร่วมกันแบบสังคมไทยดั้งเดิมมีมากที่สุด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ในขณะที่เดียวกันภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เป็นภาคที่มีครัวเรือนที่ค่อนข้างจะเป็นปัญหาสังคมมาก คือ ครอบครัวส่วนใหญ่หัวหน้าครัวเรือนหญิงต้องหย่าร้างกับสามี และฝ่ายหญิงเป็นผู้ที่ต้องรับภาระเลี้ยงดูลูกประมาณครอบครัวละ 2 คน และครอบครัวที่สมาชิกวัยรุ่นหนุ่มสาวต้องย้ายออกไปทำงานต่างถิ่นทิ้งลูกไว้กับผู้สูงอายุ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าครัวเรือนเป็นผู้สูงอายุหญิงที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงดูหลานประมาณครอบครัวละ 1-2 คน นอกจากนี้สังคมไทยยังมีลักษณะการอยู่อาศัยแบบคนเดียวและแบบอยู่ด้วยกันแบบไม่ใช่ญาติเหล่านี้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงสัมพันธภาพของสถาบันครอบครัวไทยที่มีแนวโน้มอ่อนแอ รวมทั้งประเด็นปัญหาการเอาเปรียบของชายที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันที่ฝ่ายหญิงได้รับจากสังคม

อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์และปัญญา ชูเลิศ (2552) ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเฟื่องวัง บทบาทหน้าที่ของครอบครัวไทยในสถานการณ์เปลี่ยนแปลงทางประชากรและสังคม” พบว่าสถาบันครอบครัวไทยยังคงมีบทบาทสำคัญและทำหน้าที่ได้ค่อนข้างสมบูรณ์ แต่มีประชากรบางกลุ่มที่ครอบครัวมีบทบาทและหน้าที่น้อยลงอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งพบว่า ประชากรที่ประกอบอาชีพที่ไม่มั่นคงและมีฐานะยากจน จะมีความอ่อนแอของครอบครัวมากกว่าประชากรกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและทัศนคติที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงหรือลดถอยลงของความเคร่งในศาสนา จริยธรรม ความมีจิตอาสา ตลอดจนพฤติกรรมความฟุ่มเฟือย ซึ่งมีผลกระทบต่อระดับความพร้อมของบทบาทหน้าที่ของครอบครัวอย่างชัดเจน และมีนัยสำคัญทางสถิติ ข้อค้นพบนี้กล่าวได้ว่า มีนัยที่สำคัญทางนโยบายของประเทศทั้งระดับมหภาคและระดับจุลภาค

แอนเน็ต ลารูว์ (Lareau, 2002) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความไม่เท่าเทียมกันที่มองไม่เห็น : ระดับชั้นทางสังคมและการอบรมสั่งสอนบุตรในครอบครัวคนผิวดำและครอบครัวคนผิวขาว” พบว่าชีวิตครอบครัวจะมีผลกระทบสำคัญต่อโอกาสต่าง ๆ ในชีวิตของเด็ก แต่กลไกที่พ่อแม่ใช้ในการถ่ายทอดสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อเด็กยังไม่เป็นที่เข้าใจมากนัก ข้อมูลทางมานุษยวิทยาของเด็กผิวขาวและเด็กผิวดำที่มีอยู่ประมาณ 10 ปี แสดงว่ามีผลกระทบของระดับชั้นทางสังคมต่อปฏิสัมพันธ์ภายในบ้าน พ่อแม่ชนชั้นกลางจะเลี้ยงดูบุตรร่วมกันโดยพยายามส่งเสริมความสามารถของเด็กจากกิจกรรมนันทนาการที่กำหนดไว้และการให้เหตุผลอย่างจริงจัง พ่อแม่ในชนชั้นแรงงานและยากจนจะปล่อยให้เด็กเติบโตตามธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขที่เด็กสามารถเติบโตได้แต่ไม่ให้ความสนใจต่อกิจกรรมนันทนาการและตัวเอง พ่อแม่เหล่านี้มักใช้การสั่งมากกว่าการใช้เหตุผล เด็กในชนชั้นกลางทั้งผิวขาวและผิวดำจะเข้าถึงความรู้สึกของการให้สิทธิจากชีวิตในครอบครัว เชื้อชาติมีผลกระทบน้อยกว่าระดับชั้นทางสังคม และความแตกต่างในตรรกะทางวัฒนธรรมของการอบรมสั่งสอนบุตรทำให้พ่อแม่และลูกมีทรัพยากรในการกำหนดปฏิสัมพันธ์ของพวกเขาต่ออาชีพและคนอื่นๆ นอกบ้านได้แตกต่างกัน เด็กในชนชั้นกลางจะมีอัตลักษณ์เพิ่มขึ้นอย่างไม่มีนัยสำคัญ แต่เป็นการส่งสมสิ่งที่เป็นประโยชน์ที่สำคัญต่าง ๆ เอาไว้ เด็กในชนชั้นแรงงานและยากจนจะไม่แสดงความรู้สึกของการได้รับสิทธิหรือสิ่งที่เป็นประโยชน์ แต่ชีวิตครอบครัวในบางพื้นที่จะไม่เกิดผลกระทบของระดับชั้นทางสังคมเช่นกัน

แคทเทอร์ลิน เอช. บราวน์ (Brown, 2005) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ระดับชั้นทางสังคมที่เป็นตัวแปรอิสระในเศรษฐศาสตร์ครอบครัว” พบว่า ทางด้านเศรษฐกิจครอบครัวโดยปกติจะถูกละเอียดในการพิจารณาเพื่อเป็นตัวแปรทางสังคมอยู่บ่อยครั้ง ตำแหน่งทางครอบครัวเป็นตัวกำหนดและแนวคิดทางสังคมกระทบแผนการใช้จ่าย ระดับชั้นทางสังคมจะถือว่าการรวมกลุ่มของครอบครัวที่แบ่งปันประสบการณ์และคุณค่าที่เหมือนกันเข้าร่วมกันเป็นกลุ่มกว้าง แนวคิดของชนชั้นทางสังคมส่วนใหญ่จะใช้ในการทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเกณฑ์วัตถุประสงค์ ยกตัวอย่างเช่น รายได้ อาชีพ หรือว่าจำนวนปีที่เรียน ชนชั้นทางสังคม หลักเกณฑ์สองหลักเกณฑ์ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการระบุตำแหน่งในโครงสร้างหรือว่าชนชั้นที่คล้ายคลึงกัน ได้จากประสบการณ์จะวัดจากการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัว และสถานการณ์ทางเศรษฐกิจวัดจากการจัดการของทั้งครอบครัว

งานวิจัยที่เกี่ยวกับครอบครัวเหล่านี้ สามารถนำมาใช้ศึกษาครอบครัวที่มีลักษณะต่างกัน ทั้งสัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัว บทบาทการทำหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว ปัญหาและวิธีการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของครอบครัวทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การสื่อสาร และการใช้อำนาจในครอบครัว วัฒนธรรมค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการเปรียบเทียบลักษณะของครอบครัวไทยที่นำเสนอทางละครโทรทัศน์กับรูปแบบครอบครัวในชีวิตจริง

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับครอบครัวในสื่อ

จิราภรณ์ ชาแก้ว (2538) ได้ทำการศึกษาเรื่องภาพชีวิตครอบครัวในภาพยนตร์วิดีโอ เพื่อศึกษาโครงสร้างครอบครัวไทย บทบาท และความสัมพันธ์ของสมาชิกครอบครัวไทย และกลวิธีนำเสนอภาพชีวิตครอบครัวที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทย พบว่า โครงสร้างครอบครัวส่วนใหญ่ที่ปรากฏในภาพยนตร์ไทยมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว ตามรูปแบบของครอบครัวสมัยใหม่ แต่มีลักษณะพิเศษตามแบบครอบครัวในอดีต คือมีการปฏิสัมพันธ์หรือไปมาหาสู่ และช่วยเหลือกัน ในระหว่างญาติพี่น้อง มีการแสดงความเคารพเชื่อฟังญาติอาวุโสของครอบครัว และไม่สนับสนุนค่านิยมในเรื่องความสะดวกสบายภายในครอบครัว ซึ่งเป็นค่านิยมตามแบบครอบครัวสมัยใหม่

บทบาทและความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวนั้น พ่อหรือสามียังคงถูกกำหนดให้มีบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัวเป็นส่วนมาก ในขณะที่แม่หรือภรรยา มีบทบาทในการเป็นแม่บ้านและดูแลลูก ทำให้พ่อหรือสามีเป็นผู้มีสิทธิและอำนาจเหนือสมาชิกอื่นในครอบครัว ยกเว้นญาติอาวุโสสูงสุดของครอบครัว นอกจากนั้นแม่หรือภร่ายาก็ยังต้องมีส่วนร่วมในการเป็นคู่ประสานความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูก ในกรณีที่ทั้งสองเกิดความบาดหมางกันขึ้น ลูกหลานยังคงจะเคารพเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำแนะนำตักเตือนของญาติผู้ใหญ่ ซึ่งจะเข้ามาช่วยเหลือและให้คำแนะนำเมื่อมีปัญหาครอบครัวเกิดขึ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นลักษณะตามครอบครัวในอดีตทั้งสิ้น ส่วนลักษณะของครอบครัวสมัยใหม่ที่สามีและภรรยาต่างก็มีบทบาทในการทำงานเลี้ยงครอบครัวมีสิทธิและอำนาจทัดเทียมกันนั้นมีปรากฏน้อยมาก ชีวิตครอบครัวในภาพยนตร์ทุกเรื่องล้วนมีปัญหา ซึ่งปัญหาที่พบมากที่สุดคือความไม่ซื่อสัตย์ของสามี และไม่ว่าภาพยนตร์จะเปิดเรื่องด้วยความสุข หรือความทุกข์ก็ตาม ภาพยนตร์มักจบลงด้วยการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของสมาชิกในครอบครัว โดยยึดหลักให้อภัยกันตามวัฒนธรรมของสังคมไทยเป็นหลัก

กรรณิการ์ เวียงเพิ่ม (2539) ได้ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ละครโทรทัศน์แบบ Situation Comedy เรื่อง “คู่ซิ่นขลุมน” โดยมีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษาประเด็นปัญหาชีวิตครอบครัว วิธีการแก้ไขปัญหา กลยุทธ์การนำเสนอ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหาชีวิตครอบครัว กับรูปแบบ Situation Comedy ของละครโทรทัศน์ ผลการวิจัยพบว่า ประเด็นปัญหาชีวิตครอบครัวส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ สภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ และบุคคลทั้งภายในและภายนอกครอบครัว โดยใช้เหตุการณ์ช่วยคลี่คลายปัญหาไปเอง หรือนำบุคคลอื่นเข้ามาช่วยแก้ปัญหา และการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตัวเอง กลยุทธ์การนำเสนอ มีการกำหนดโครงเรื่องหลักเพียงประเด็นเดียว คือ ปัญหาชีวิตครอบครัวของคนรุ่นใหม่ในสังคมเมือง มีการนำเสนอเป็นละครจบในตอน โดยมีการจำกัดตัวละคร และฉากประจำ ความสัมพันธ์ที่ปรากฏในเรื่องเป็นการสร้างเนื้อเรื่องให้เกิดความตลกขบขัน จาก

สถานการณ์ ที่มักเป็นเรื่องใกล้ตัว สามารถเกิดขึ้นได้จริงในสังคม อันช่วยให้ผู้ชมรายการสามารถซึมซับเนื้อหาสาระและแง่คิดไปโดยไม่รู้ตัว พร้อมทั้งได้รับความบันเทิงควบคู่ไปด้วย

ศุณิสา จันทร์บูรณ์ (2539) ทำศึกษา “การรับรู้ภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์” ผ่านละครโทรทัศน์เรื่อง “ทอฝันกับมาวิน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการรับรู้ การตีความ การเชื่อมโยงภาพของครอบครัวผ่านทางละครโทรทัศน์โดยรวม และเปรียบเทียบความหมายภาพของครอบครัวจากการเข้ารหัสของผู้ส่งสารกับการถอดรหัสของผู้รับสาร จากการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีการรับรู้ภาพของครอบครัวไม่อบอุ่นและภาพของครอบครัวดีเยี่ยมมากที่สุด เนื่องมาจากภาพของครอบครัวที่น่าเสนอฟานละครโทรทัศน์นั้นจะเป็นเรื่องราวที่สะท้อนภาพของครอบครัวจากสภาพสังคมปัจจุบัน ประกอบกับเป็นเรื่องราวที่สร้างขึ้นเพื่อดึงดูดใจให้คนติดตามอย่างต่อเนื่องด้วย และกลุ่มตัวอย่างมีแนวโน้มที่จะเชื่อมโยงภาพของครอบครัวที่อบอุ่นกับประสบการณ์ตรงด้านครอบครัวตนเองมากที่สุดด้วย ในด้านการเชื่อมโยงภาพของครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์โดยรวม พบว่า การเปรียบเทียบกับประสบการณ์ด้านครอบครัวของตนเอง กลุ่มตัวอย่างมีการแสดงการเชื่อมโยงภาพครอบครัวผ่านละครโทรทัศน์เรื่องนี้้น้อยมาก อาจเนื่องมาจากประสบการณ์เรื่องครอบครัวเป็นประสบการณ์ตรงและเป็นเรื่องส่วนตัว ซึ่งสังคมไทยมีข้อเปรียบเทียบไว้ว่า “ความในอย่านำออก ความนอกอย่านำเข้า” ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างมักจะไม่วางใจเพื่อเปรียบเทียบกับประสบการณ์ด้านครอบครัวของตนเอง

สำหรับการเปรียบเทียบตนเองกับตัวละคร กลุ่มตัวอย่างมักจะเปรียบเทียบตนเองกับตัวละครในกรณีที่ตัวละครเอกหรือตัวละครที่สำคัญ เช่น ในละครเรื่อง “ทอฝันกับมาวิน” กลุ่มตัวอย่างที่มีอายุใกล้เคียงกับมาวิน (อายุ 11-19 ปี) จะมีการเปรียบเทียบตนเองกับตัวละคร “มาวิน” พระเอก อาจเนื่องมาจากการนำเสนอเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตัวเอกจะมีการนำเสนออย่างต่อเนื่องและมักจะแทรกปัญหาที่ตัวเอกต้องเผชิญกับอุปสรรคต่าง ๆ รวมทั้งวิธีการแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วย เมื่อกลุ่มตัวอย่างเปรียบเทียบตนเองกับละคร ก็จะนำตัวเองเข้าไปตัดสินใจเหตุการณ์นั้น ๆ แทนตัวละคร ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาทพ่อและแม่จะไม่มีการเปรียบเทียบตนเองกับตัวละคร มีแต่กล่าวถึงแนวทางในการเลี้ยงลูกว่าควรใช้ทางสายกลาง คือ ไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไป ส่วนการเลียนแบบและการไม่เลียนแบบภาพของครอบครัวในละครโทรทัศน์ใกล้เคียงกัน โดยจะมีการเลียนแบบในเงื่อนไขภาพของครอบครัวที่มีความอบอุ่น มีความสุข มีความเข้าใจในครอบครัว และไม่เลียนแบบในเงื่อนไขภาพของครอบครัวที่ไม่อบอุ่น มีปัญหา มีการทะเลาะ สมาชิกในครอบครัวไม่เข้าใจกัน นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างสามารถถอดรหัสความหมายภาพของครอบครัวในละครโทรทัศน์ได้ตรงกับการเข้ารหัสความหมายของผู้ส่งสาร เนื่องจากเรื่องครอบครัวเป็นประสบการณ์ตรงที่มนุษย์ทุกคนย่อมต้องเคยประสบ นอกจากนั้นแล้วยังได้รับประสบการณ์ทางอ้อมจากภาพของครอบครัวที่หลากหลายในละครโทรทัศน์ด้วย จึงทำให้รับรู้ความหมายภาพของครอบครัวได้ไม่ยาก

ทัศนีย์ สมมิตร (2551) ทำศึกษาวิจัยเรื่อง “วาทกรรมครอบครัวของบุคคลสาธารณะ” : ศึกษากรณีครอบครัวดาราศาสตร์ เพื่อศึกษาการประกอบสร้างความหมายของคำว่าครอบครัวของบุคคลสาธารณะ วิธีการสื่อสารเพื่อประกอบสร้างนิยามครอบครัวของดาราศาสตร์ วิธีการที่ดารานักแสดงใช้ในการสร้างความชอบธรรมของครอบครัวดาราศาสตร์ที่ตนเองประกอบสร้างขึ้น และการสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นข้อบังคับในการประกอบสร้างความหมายของครอบครัวของดาราศาสตร์ ข้อค้นพบของงานวิจัยพบว่า บรรทัดฐานทางสังคมเป็นตัวกำหนดให้ดาราศาสตร์สื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” ให้เป็นไปตามค่านิยมหลัก และในเวลาเดียวกันดาราศาสตร์เป็นกลไกในการธำรงรักษาบรรทัดฐานความเป็นครอบครัวเอาไว้ รูปแบบวาทกรรม “ครอบครัว” 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) วาทกรรมชุด “ครอบครัว” ที่ผ่านการแต่งงาน และอยู่ด้วยกันมาระยะเวลาหนึ่งและมีบุตรด้วยกัน จะมีการสื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” ภายใต้วาทกรรมชุดหนึ่ง คือ มีการนิยาม “ครอบครัว” ครบทั้ง 5 ประการตามที่บรรทัดฐานทางสังคมเป็นตัวกำหนด และทำหน้าที่ธำรงรักษาบรรทัดฐานครอบครัวตามที่สังคมเป็นตัวกำหนดไว้ทุกประการ 2) วาทกรรมชุด “ครอบครัว” ที่ผ่านการหย่าร้าง จะมีการสื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” ภายใต้วาทกรรมชุดของการหย่าร้าง ที่มีการสื่อสารถึงครอบครัวซึ่งจะมีสมาชิกภายในครอบครัวที่ประกอบด้วยพ่อ-ลูก หรือแม่-ลูก เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะกรอบวาทกรรมชุดหย่าร้างเป็นตัวกำหนดการสื่อสาร

นอกจากนี้แล้วภายใต้วาทกรรมชุดนี้ ดาราศาสตร์จะมีการต่อสู้/ต่อต้านกับนิยามบรรทัดฐานสังคมโดยเฉพาะนิยามเชิงกฎหมาย จะมีการต่อต้าน/ต่อสู้มากที่สุด และดาราศาสตร์ที่ตกอยู่ภายใต้วาทกรรมชุดนี้จะให้ความสำคัญกับนิยามเชิงจิตวิทยามากที่สุด และ 3) วาทกรรมชุดคู่รักที่อยู่ในระยะก่อนสมรสจะมีการสื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” หรือการใช้ชีวิตคู่ภายใต้วาทกรรมชุดความพร้อมทั้งในด้านวุฒิภาวะและวัยวุฒิ การแต่งงานต้องเกิดจากความพร้อม และมีการต่อรอง/ต่อสู้กับนิยามเชิงกฎหมาย โดยให้ความสำคัญกับนิยามเชิงจิตวิทยา ในขณะที่เดียวกันดาราศาสตร์มีสูตรสำเร็จในการสื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ และดาราศาสตร์มีแนวโน้มพูดตามที่สังคมกำหนดไว้แล้วทั้งสิ้น และแม้แต่กับเรื่อง “ครอบครัว” ที่เป็นเรื่องส่วนตัว โดยใช้กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับความเป็น “ครอบครัว” ซึ่งกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่ดาราศาสตร์สร้างขึ้น ล้วนแต่ใช้สื่อสารสาธารณะเพื่อแพร่กระจายวาทกรรม “ครอบครัว” ให้เป็นที่แพร่หลาย และเพื่อการเป็นสร้างอำนาจ ความรู้ และความจริงให้กับเรื่องดังกล่าว จนอาจกล่าวได้ว่า วาทกรรม “ครอบครัว” ของบุคคลสาธารณะ จะทำหน้าที่ที่ต่อเมื่อมีการใช้สื่อสารสาธารณะมาเป็นเครื่องมือ และช่องทางการสื่อสาร สื่อสาธารณะจึงเป็นตัวแปรในการแพร่กระจายวาทกรรม และทำให้ดาราศาสตร์ต้องสื่อสารเรื่อง “ครอบครัว” โดยเป็นไปตามกรอบวาทกรรม “ครอบครัว”

ริชาร์ด บัทช์ (Butsch, 2010) ศึกษาวิจัยเรื่อง “ระดับชั้นทางสังคมและโทรทัศน์” พบว่าระดับชั้นทางสังคมนั้นเป็นปัจจัยที่ถูกละเลยในการทำการศึกษาวิจัยของรายการโทรทัศน์อเมริกา

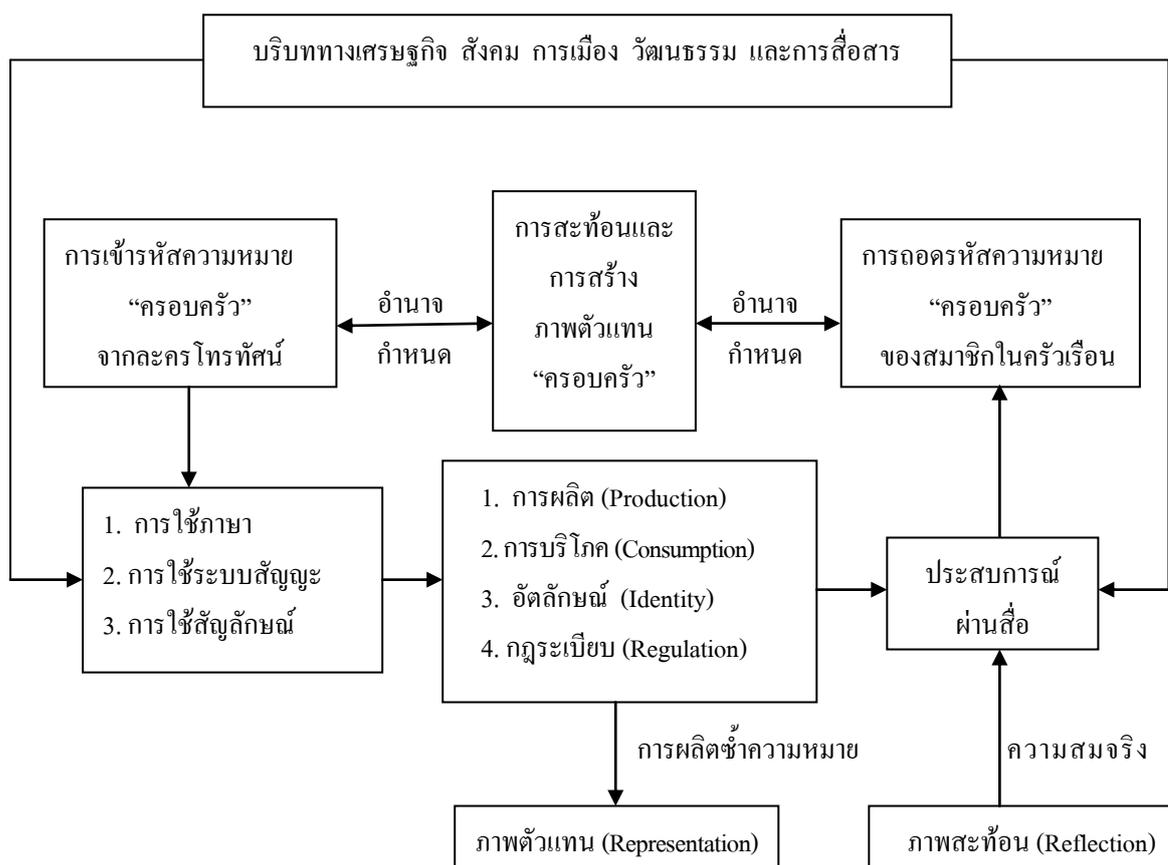
รวมถึงทำการวิจัยผู้ชม แต่การศึกษาวัฒนธรรมประเพณีของอังกฤษมักเป็นผู้ทำการวิจัยเกี่ยวกับมานุษยวิทยาของผู้ชมซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาทางด้านนี้เป็นพิเศษ การศึกษาวิจัยในเรื่องของระดับชั้นทางสังคมนั้นจะมุ่งเน้นไปทางการศึกษารายการทีวีที่เป็นละคร ข่าว ทอล์คโชว์ และประเภทอื่น ๆ ส่วนใหญ่ยังไม่ได้ศึกษา หลาย ๆ การศึกษาวิจัยที่ศึกษาการสวมบทบาททางเพศในการโฆษณาทางโทรทัศน์ แต่มีส่วนน้อยที่จะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของชนชั้น แต่เชื่อชาตินั้นไม่นับว่าเป็นตัวแบ่งประเภท แต่ว่าเรื่องชนชั้นแรงงานนั้นยังนับอยู่

บทบาทของชนชั้นแรงงานเพิ่มสูงขึ้นในช่วงไพรม์ไทม์ ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอคติของชนชั้นหรือชนชั้นแรงงานในซีทคอมทางโทรทัศน์ โดยแบ่งประเภทตามเพศ เชื้อชาติ อายุ อาชีพ มีเพียงไม่กี่เรื่องเท่านั้นที่ศึกษาเกี่ยวกับอาชีพ เพื่อศึกษาต่อในเรื่องระดับชั้นของสังคม ผลรวมที่ได้จากการศึกษาแสดงให้เห็นถึงการแสดงซ้ำในบทของชนชั้นแรงงานน้อยกว่าการแสดงซ้ำในบทบาทของคนทำงานในสำนักงาน ผู้เชี่ยวชาญ และผู้จัดการที่มีอำนาจเหนือกว่า บทที่มีความสำคัญส่วนใหญ่จะเป็นชายผิวขาวชนชั้นกลางขึ้นไปเป็นผู้แสดง การสวมบทบาทแสดงให้เห็นถึงครอบครัวชนชั้นแรงงานที่น่าเห็นใจและต่างคนต่างช่วยกันให้กำลังใจและเป็นคนดีทั้งหมด ส่วนการแสดงของชนชั้นกลางนั้นจะเป็นไปในฝั่งตรงข้าม คือเป็นคนไม่ดีและไม่มีความสุข ตรงข้ามกันระหว่างชนชั้นล่าง และการมีคุณธรรมซึ่งเงินก็ซื้อความสุขไม่ได้ และการศึกษาที่มีขอบเขตกว้างขวางที่มีมากกว่าสิบปีนั้นปรากฏให้เห็นหลักฐานที่ชี้ว่าคนดูโทรทัศน์ชนชั้นแรงงานนั้นไม่ได้แค่การเฝ้าเข้ากับหน้าจอ พวกเขาใช้โทรทัศน์เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาเองและปรับรูปแบบการรับรู้ทั้งหมดตามความต้องการและความสนใจของพวกเขา

จากผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับครอบครัวในสื่อข้างต้น ผู้วิจัยนำมาแนวทางการศึกษาถึงการให้นิยามของครอบครัวในลักษณะต่าง ๆ รูปแบบของครอบครัวจากอดีตจนถึงปัจจุบันที่บอกถึงลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวทำหน้าที่ของครอบครัวในการอบรมเลี้ยงดูบุตร ลักษณะปัญหา การแก้ไขปัญหาของครอบครัว ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การสื่อสาร ค่านิยม และการแสดงถึงการใช้อำนาจในครอบครัวที่มีการสะท้อนหรือการประกอบสร้างภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์ที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์และบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดผ่านสื่อ รวมถึงการเชื่อมโยงภาพครอบครัวที่ผู้รับสารเปรียบเทียบกับตัวละคร การเขียนแบบลักษณะครอบครัว และถอดรหัสความหมายภาพครอบครัวของสมาชิกในครอบครัว รวมทั้งนำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้

กรอบแนวคิดในการวิเคราะห์ (Conceptual framework)

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างภาพตัวแทนครอบครัวในละครโทรทัศน์” ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น มาเป็นกรอบการวิเคราะห์ ดังนี้

ภาพที่ 2.3 ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบการวิเคราะห์ในกรอบแนวคิด (Conceptual framework)